

**KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

ÇİĞDEM USTA

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE EMİR KIPLIĞI

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
PROF. DR. BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ**

KIRIKKALE – 2013

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Çiğdem USTA tarafından hazırlanan "Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği" başlıklı tez, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak OYBİRLİĞİ/01/2023 ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Necati DEMİR

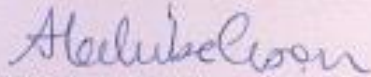
Jüri Başkanı

Prof. Dr. Bilgehan Atsız GOKDAĞ
Üye (Danışman)

Prof. Dr. İlhami SİĞİRCİ
(Üye)

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR
(Üye)

Doç. Dr. Ahmet KARADOĞAN
(Üye)

ÖZET

Çok boyutlu bir kavram olan emir, dil incelemelerinde kip, cümle, söylem veya kiplik çeşidi olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, emri, bir kiplik olarak ele alarak incelemeyi hedeflemektedir. Bir inceleme alanı olarak emir kipliği, emir ifadeleriyle ilgilenen, kök kipliğin bir üyesi olan isteme kipliğinde istek ve yalvarma kipliğiyle birlikte yer alan bir alt kiplik alanıdır.

Emir ifadelerinin hangi dilsel araçlarla sunulduğu, emir kipliğinin önemli sorunsallarındandır. Çalışmada, genellikle bağlamla beraber değer kazanan bu araçlar, *dilbilgisel, sözdizimsel, sözcüksel, söyleme dayalı işaretleyiciler* olarak belirlenmiştir.

Literatürde “emir kipi” denilen ve temel işlevi emir vermek olan paradigmanın başka hangi işlevlerde kullanıldığı ve hangi kiplik alanlara hizmet ettiğini belirlemek de emir kavramını netleştirmek için önem arz etmektedir. Bunun için söz konusu paradigmanın çeşitli dil katmanlarındaki değişik işlevleri belirlenmiş ve örneklenmiştir. Böylece *emir ile “emir kipi”nin aynı olmadığı* gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın sonunda emrin, toplumsal, psikolojik koşullara bağlı, buyuranın buyrulandan görece üstünlüğünü gerektiren, yazılı veya sözlü olarak sunulabilen, “emir kipi” yanında başka birçok dilsel işaretleyiciden (*dilbilgisel, sözdizimsel, sözcüksel, söyleme dayalı işaretleyicilerden*) yararlanan bir mefhum olduğu görüşüne varılmıştır.

ABSTRACT

Being a multidimensional concept, command is considered as a mode, sentence or type of modality in language studies. This study aims to analyze command as a modality. As a research area, imperative is related to command expressions and resides together with the subjunctive mood and begging mood in the class of requestive modality, which is a sub-class of root modality.

Which linguistic tools to be used to present commanding expressions is an important problematic of imperative modality. Generally gaining value depending on the context, these tools are determined to be grammatical, syntactic, lexical and discourse-based markers, in this work.

It is important to identify the usage areas of imperative mood, other than its main function of giving orders, in order to clarify the concept of command. For this purpose, different functions of this paradigm in various layers of language are identified and exemplified. Hence it is aimed to prove that command is not identical to the imperative.

As a result, it is concluded command is a concept that depends on the social and psychological conditions, requires the superiority of the commander on the commandee, can be presented written as well as orally, and benefits from many linguistic markers (grammatical, syntactic, lexical and discourse-based markers) other than the “imperative”.

KİŞİSEL KABUL

Doktora tezi olarak hazırladığım “Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği” adlı çalışmamı, ilmî ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

31.05.2013

Çiğdem USTA

ÖN SÖZ

Emir ifadelerinin nesnesi, kişilerin eylemleridir. Buyuran, genellikle hedef kişilerin eylemlerini maddi ve manevi güç kullanarak etkileyip şekillendirmeyi amaçlar. Bu içerik, emrin “kötü, gereksiz” gibi sıfatlarla algılanmasına neden olabilmektedir. Oysa emir ifadeleri, buyuranın kişiliğine göre yıkıcı olabilmekle birlikte daha çok yapıcı nitelik gösterir. Zira toplumun kuruluş ve işleyişi, emir kurumuna bağlıdır. Örgütlenmeyi, birlikte çalışmayı gerektiren her ortamda emir mevcuttur. Cemiyetin huzurunu ve düzenini sağlayan tüm kurallar, birer buyruktur ve abartılı bir ifade gibi görünse de gerçekte bütün hayati kurumlar, “emir kurumu”nun sayesinde varlıklarını devam ettirir.

İnsan hayatında önemli yer teşkil eden buyruğun gerçekleşmesini sağlayan ana unsur dildir. Buyruğun tüm yönleriyle anlaşılabilmesi için dildeki yansımalarının ve dilin ona nasıl aracılık ettiğinin belirlenmesi gerekir. Geçmişten bu yana araştırmacılar “emir kipi”, “emir tümcesi” üzerinde durarak biçime odaklanan bir bakışla bu konuya eğilmişlerdir. Ancak bugün, anlamı öne çıkaran incelemelere ihtiyaç vardır. Buyruğun “kiplik” olarak ele alınması, bu bakımdan önem arz etmektedir.

Emir kipliğinin net bir şekilde belirlenebilmesi için kip ve kiplik kavramlarının anlaşılması gereklidir. Bu nedenle, çalışmanın giriş bölümünde “kip ve kiplik”in ne olduğu, farkları, kiplik sınıflamaları, kipliğin işaretleyicileri belirlenmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde, buyruğu buyruk yapan, diğer ifadelerden ayıran özellikler belirlenmeye gayret edilmiş ve buyruğun toplumsal yaşamdaki yansımaları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde “emir” kavramının literatürde (alanyazında) nasıl ele alındığına değinilmiş; emrin zaman ve gerçekleşebilirlikle ilişkisi üzerinde durulmuş; emir özneleri, diğer özne sınıflanmalarında da kullanılabileceği düşünülen bir şekilde, farklı terimlerle sınıflandırılmış ve emir kipliğinin işaretleyicileri örneklerle belirlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde “emir kipi” ile emrin farklılığını daha net ortaya koyabilmek için “emir kipi” adı verilen çekim dizisinin buyruk vermek dışındaki işlevleri örneklerle tespit edilmeye uğraşılmıştır. “Emir Kipi”nin anlamsal işlevleri belirlenirken zorunlu olarak sınırlandırılmaya gidilmiş; belli başlı işlevler belirlenip

bunlar, literatürdeki sınıflandırmalardan ilham alan farklı bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

Çalışmada yer alan örneklerde, “alıntı tekniğine” uygun davranabilmek adına imla, noktalama hatalarına dokunulmamış; alıntılar olduğu gibi aktarılmaya çalışılmıştır. Örnekler; basılı yayınlardan, internetten, görsel medya programlarından ve günlük hayattaki konuşmalardan derlenmiştir. Kiplik öğeler, bağlam bağımlı öğeler olduğu için alıntılar, bağlamı sunacak şekilde kapsamlı tutulmuştur. Metinlerde, gerekli yerler eğik yazıyla gösterilmiştir.

Türkçenin doğasını gözeten, Türkçeye dair bir kiplik çalışması olması amaçlanan bu çalışmanın ilhamını değerli hocam Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ’a borçluyum. Böylesi farklı bir konuyu bana uygun görerek düşünce gemimin hiç gitmediği diyarlara gitmesini sağladı. Kıymetli Hocam Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR ve değerli hocam Prof. Dr. İlhami SİĞİRCİ’nin tecrübelerinden çok yararlandım. Anlayışları, bakış açıları, titizlikleri, üslupları ile benim için bir armağan olan hocalarıma minnettarım. Kendilerinden kaynak istediğimde, beni tanımadıkları halde yüce gönüllülük göstererek gönderen Sayın Prof. Dr. Eser ERGUVANLI TAYLAN’a, Doç. Dr. Eyüp BACANLI’ya, Yrd. Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR’e, Yrd. Doç. Dr. Ahmet BENZER’e, Dr. Gülsün MEHMET’e, Yrd. Doç. Dr. Zeynep ERK EMEKSİZ’e ve Emine Yücel KÖSE’ye teşekkür ederim. Ailem, daima bana güç verdi. Hiçbir fedakârlığı esirgemeyen, adeta benimle doktora yapan eşim Harun USTA ve oğlum Arda Servet USTA’ya minnettarım. Doktorada bana her açıdan büyük destekleri olan fedakâr kardeşlerim Tolga, Yasemin GİRİCİ, Savaş DOĞAN ile sevgili teyzeciğim Begüm GİRİCİ’ye de teşekkürlerimi sunarım. Rahatsızlığına rağmen yanımdan ayrılmayan, Kırıkkale yollarını benimle kateden değerli babama, kendini bize adayan cefakâr anneme teşekkürü borç bilirim.

Çiğdem USTA

31.05.2013, Kırıkkale

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KİŞİSEL KABUL	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
ŞEKİL VE ÇİZELGELER DİZİNİ	XIII
KISALTMALAR	XIV
0. GİRİŞ	1
0.1. Kip.....	1
0.1.1. Biçimsel Bakışla Kip.....	1
0.1.2. Anlamsal Bakışla Kip.....	3
0.2. Kiplik.....	4
0.3. Kip ve Kipliğin Farkı.....	7
0.4. Tanımlama.....	9
0.5. Kiplik Sınıflamaları.....	10
0.6. Kiplik İşaretleyicileri.....	13
0.6.1. Dilbilgisel İşaretleyiciler.....	14
0.6.2. Sözcüksel İşaretleyiciler.....	14
0.6.3. Sözdizimsel İşaretleyiciler.....	14
0.6.4. Söyleme Dayalı İşaretleyiciler.....	15
0.6.5. Tonlama.....	15
1. EMİR	16
1.1. Emrin Kimliği.....	16
1.1.1. Emrin Kaynağı (Otorite, Buyurucu, Buyuran).....	17
1.1.2. Eyleyici (Eyleyen).....	21
1.1.3. Emir Önermesi.....	23
-”İstek” Bileşeni.....	23
-Buyrum Gücü.....	24
-Eylem-Emir Uyumu.....	25

- Emir-Fayda İlişkisi.....	25
- Kanal.....	26
1.2. Emir ve Toplum.....	27
2. EMİR KIPLIĞI VE İŞARETLEYİCİLERİ.....	36
2.1. Alanyazında Emir.....	36
2.1.1. Emir Kipi.....	36
2.1.1.1. Geleneksel Türk Dilbilgisinde Emir Kipi.....	38
2.1.1.2. “Emir Kipi” ne Dair Öneriler.....	40
2.1.1.2.1. -(y)AyIm eki.....	40
2.1.1.2.2. (y)AlIm eki.....	42
- (y)AyIm ve -(y)AlIm Eklerinin Ait Olduğu Değerler Dizisi.....	44
2.1.1.2.3. {Ø} Sıfır Biçimbirim.....	47
2.1.1.2.4. -(y)Xn, -(y)XnXz.....	49
2.1.1.2.5. -sXn,-sXnlar.....	53
- Üçüncü Kişi Emrin Semantiği.....	54
-Üçüncü Kişi İşaretleyicileri ile İkinci Kişiye Emir.....	57
-sXn,-sXnlar ile Edilgen Yapılar.....	58
2.1.2. Emir Tümcesi.....	58
2.1.3. Söz Eylem Olarak Emir.....	60
2.1.4. Kiplik Olarak Emir.....	61
2.1.4.1. Emir Kipliğinin Sınıflandırılması.....	62
2.1.4.2. Emir Kipliği ve Gerçekleşebilirlik.....	63
2.1.4.3. Emir-Zaman.....	63
2.1.4.4. Emir Özneleri.....	66
2.1.4.4.1. Yüzey Özne.....	67
2.1.4.4.1.1. Boş Özne.....	67
2.1.4.4.1.2. Açık Özne.....	69
-Zamirsel Özne.....	70
-Niceliksel Özne.....	73
-Niteliksel Özne.....	75
- Özel İsim İçeren Özne.....	76

- Seslenmeli Özne (Hitap, Vokatif)	77
2.1.4.4.2. Derin Özne.....	80
-Edilgen Fiilli Cümlelerin Öznesi Hakkında Alan Yazındaki Bakış Açıları.....	80
-Meçhul Fiilli Cümlelerin Öznesi Hakkında Alanyazındaki Bakış Açıları.....	82
-Değerlendirme.....	83
-Emir Cümlelerinde Derin Özne.....	84
2.1. 4. 5. Emir Kipliğinin İşaretleyicileri.....	86
2.1.4.5. 1. Emrin Dilbilgisel İşaretleyicileri.....	87
2.1.4.5.1.1. Temel İşaretleyiciler.....	87
2.1.4.5.1.2. Diğer Dilbilgisel İşaretleyiciler.....	89
2.1.4.5.1.2.1. –AcAk Eki.....	89
-Emir Kipliği ve –AcAk Eki.....	91
2.1.4.5.1.2.2. -(X/A)r Eki.....	94
-Emir Kipliği ve -(X/A)r Eki.....	95
2.1.4.5.1.2.3. –(X)yor eki.....	97
- Emir Kipliği ve –(X)yor Eki.....	98
2.1.4.5.1.2.4. -mAlI Eki.....	99
- Emir Kipliği ve –mAlI Eki.....	101
2.1.4.5.1.2.5. -sAn(Iz)A Eki.....	103
-Emir Kipliği ve -sAn(Iz)A Eki.....	104
2.1.4.5.1.2.6. -A Eki.....	106
- Emir Kipliği ve -A Eki.....	107
2.1.4. 5.2. Sözcüksel Emir İşaretleyicileri.....	109
-Kiplik Fiiller.....	109
-Kiplik İsimler.....	112
-Yardımcı Kiplik Sözler.....	114
2.1.4.5.3. Sözdizimsel İşaretleyiciler.....	115
-Eksilteli Emir İfadeleri.....	116
2.1.4.5.4. Söyleme Dayalı Emir İşaretleyicileri.....	118
-İmleme.....	119

2.1.4.6. Kiplik ve Olumsuzluk.....	120
-Emir Kipliği ve Olumsuzluk.....	121
2.1.4.7. Tonlama ve Beden Dilinin Emre Katkısı.....	123
3. “EMİR KİPİ”NİN İŞLEVLERİ.....	125
3.1. Sözcüksel ve Sözlüksel İşlevleri.....	125
3.1.1. Birleşik İsimler Üretme.....	125
3.1.2. Ünlem ve Edat Üretme.....	126
3.1.3. Kalıp Sözler.....	128
-Atasözleri ve Deyimler.....	128
- İlişki Sözleri.....	130
- Savsözler (Sloganlar).....	131
3. 2. Sözdizimsel İşlevler.....	133
3. 2. 1. –dX ve –mXş Ekleriyle Ana Cümle Kurma.....	134
3.2.2. Fiilimsi Gibi Davranarak Yan Cümlecik Oluşturma.....	135
3.2.3. “Diye” ile Yan Cümlecik Oluşturma.....	136
3.2.4- “ki” Bağlama Edatıyla Yan Cümlecik Oluşturma.....	137
3.2.5. İster... İster Bağlacıyla Yan Cümlecik Oluşturma.....	137
3.2.6. Soru Adılı+((X/A)r+sA)+”Emir Kipi” Yapısıyla Yan Cümlecik Oluşturma.....	138
3.2.7. Olumlu-Olumsuz Yinelenen Fiil ile Yan Cümlecik Oluşturma.....	139
3.3. Anlamsal ve Edimsel İşlevler.....	140
3.3.1. Kök Kiplik ve “Emir Kipi”.....	140
3.3.1.1. İsteme Kipliği.....	141
-İstek Kipliği.....	142
-Yalvarma Kipliği.....	143
3.3.1.2. Şiddet Kipliği.....	144
-İlenme.....	144
-Sitem.....	145
-Tehdit.....	146
-İsyan.....	147
-Meydan Okuma.....	148
-Alay.....	149

3.3.1.3.Güdüleme Kipliği.....	150
-Teselli.....	150
-Rahatlatma.....	151
-Dikkat Çekme.....	152
-Teşvik.....	152
3.3.1.4. Hayret Kipliği.....	153
3.3.1.5.İzin Kipliği.....	154
3.3.1.6. Silsile Kipliği.....	154
3. 3. 2. Bilgi Kipliği ve “Emir Kipi”	155
-Çıkarım.....	155
-Usavurma.....	156
-Sınırlama.....	157
-Tavsiye (Öneri).....	158
- Uyarı.....	160
-Tarif-Yönerge.....	160
-Nasihat.....	161
4. SON SÖZ.....	162
KAYNAKÇA.....	166
ÖZGEÇMİŞ.....	189

ŞEKİL VE ÇİZELGELER DİZİNİ

ŞEKİLLER

Şekil 1: Emir, İstek, Yalvarmada Önerme Yönü.....	18
Şekil 2: Üçüncü Kişiyeye Emirde Alıcının Nakletme Görevi.....	55
Şekil 3: Üçüncü Kişiyeye Emirde Alıcının Nakletme-Denetleme Görevi.....	55
Şekil 4: Üçüncü Kişiyeye Emirde Alıcının Denetleme Görevi.....	56
Şekil 5: Emir, İstek ve Yalvarmada Alıcının Konumu.....	142

ÇİZELGELER

Tablo 1: Literatürde “Emir Kipi”.....	40
Tablo 2: Emrin Temel İşaretleyicilerinin Kişilere Dağılımı.....	88

KISALTMALAR

AÖF	: Açık Öğretim Fakültesi
A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Doç. Dr.	: Doçent Doktor
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr.	: Profesör Doktor
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜBAR	: Türklük Bilimi Araştırmaları
UTEK	: Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi
Yrd. Doç. Dr.	: Yardımcı Doçent Doktor
Yön.	: Yöneten
vd.	: Ve diğerleri

0. GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu günden beri, kendini anlatmanın, muhatabını anlamının ve evreni anlamlandırmanın çabası içindedir. Dilin doğuşu, bu çabanın bir neticesidir. Diğer yandan anlamı oluşturanın da dil olduğu görülür. En küçüğünden en büyüğüne, bütün dil öğeleri, nihayetinde manaya adanmıştır. Mana, dil sisteminin sunduğu muazzam imkânla sonsuz biçimde oluşturulup aktarılmaktadır. Dilbilimin üyelerinden anlambilim, lisanın bu işlevi nasıl gerçekleştirdiğine odaklanmıştır. Başlangıçta bu sorunsala, dar bir çerçevede yaklaşan anlambilim, zaman içinde farklı bakış açılarının sayesinde ve yeni verilerin ışığında araştırma dairesini genişletmiş, *söyleme kadar yayılan* bir perspektife ulaşmıştır. Bu bakış açısı, edimbilim, metindilbilim gibi dalların yanı sıra anlambilimin bir kolu olan “kiplik” sahasının da gelişmesine vesile olmuştur.

Toplum dilbilim, bilişsel dilbilim, ruh dilbilim gibi pek çok alt alanla geçişken mevzulara sahip olan kiplik, felsefede doğup dilbilimde de kendine yer açan, son dönemlerde rağbet gören, kendine özgü terminolojisi ve yöntemleri olan bir araştırma alanıdır. Kiplik terimi, yalnız bu alanın değil aynı zamanda bu alanın merkeze aldığı kavramın da adıdır. Kiplik kavramı, ekseriyetle kip ile karıştırılan bir mefhumdur. Dolayısıyla kipliği anlamak için öncelikle kip üzerinde durulmasında fayda vardır.

0.1. Kip

Fiil ulamlarından biri olarak incelenen kip, net bir şekilde ortaya konulabilmiş bir mefhum değildir. Birbirinden farklı birçok “kip” tanımı yapılmış, bu tanımlar kavramı açıklamaktan ziyade bulanıklığa sürüklemiştir. Çeşitli araştırmacılarca yapılan tarifleri sınıflandırmak gerekirse biçimsel ve anlamsal olarak iki ana bakış açısıyla karşılaşılır.

0.1.1. Biçimsel Bakışla Kip

Geleneksel dilbilgisinde kip terimi genellikle biçimbilgisel sahada ele alınmış ve şekilsel olarak açıklanmıştır. Bu tanımların çoğunda, zaman kipin bir bileşeni olarak görülmüş, “*x zaman kipi*” şeklinde isimlerle de bu görüş sabitlenmiştir. Böylesi

tariflerden birini yapan Ediskun (2010: 173), kipi “Fiil kök ya da gövdelerinin zaman ve biçimlere göre türlü morfemlerle, yani eklerle girdikleri kalıplara denir: Geldi (=gel fiil kökü, -di morfemiyle bir zaman kalıbına dökülmüştür; geldi, geçmiş zaman kipindedir). Gitsin (=git fiil kökü, -sin morfemiyle bir biçim kalıbına dökülmüştür; gitsin, emir kipindedir) vb.” şeklinde açıklar.

Gencan, (1975: 253), “Eylemler, zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girer. Bu biçimlerin her birine kip denir.” ifadesini kullanmıştır.

Hatipoğlu’na göre ise (1969: 57), kip, “eylemlerde belirli bir zamanla konuşanın, dinleyenin ve hakkında konuşulananın tekil ya da çoğul olarak belirtilmiş biçimidir”.

Zaman ile kipi ayrılığına dikkat çeken biçimsel tanımlar da yok değildir. Ancak bu ayrılık uygulamaya dökülemedi, zaman ve kip yine bir arada değerlendirilmiştir. Bu tanımlarda, zaman ekleri olarak görülen –yor, AcAk, -mXş, -(X/A)r, -dX‘ nın bildirme görevini de yerine getirdiği için “kip” başlığında değerlendirilmesinin bir mecburiyet olduğuna dair ortak bir kanaat sezilmektedir.

Ergin (1998: 134), fiil kök veya gövdelerinin karşıladıkları mücerret hareketi mücerretlikten çıkararak onun bir şekil, bir tarz içinde yapıldığını veya olduğunu ifade etmek için girdikleri kalıplara “kip” veya “şekil” demektedir. Ona göre, fiil kiplerinin bir kısmı yalnız kip veya şekil kategorisini karşılarken bir kısmında zaman ifadesi de vardır. Dolayısıyla kip ve zaman kategorisinin ekleri ayrı ayrı değil müşterektir. Kip yahut şekil ekleri denilen bu ekler, gramer fonksiyonlarını belirtmek üzere şekil ekleri ve zaman ekleri diye ikiye ayrılabilir. Şekil ekleri yalnız şekil, zaman ekleri ise hem şekil hem zaman ifade eden eklerdir.

Korkmaz ise (2007: 570; 26), fiilde hareketin biçiminin “kip” terimi ile karşılandığını, çekimli fiillerin hepsinde şeklin ifadesi olan birer kip bulunduğunu, bunların kip dışında bir de zaman kavramı ve ifadesine sahip olduklarını belirtir. Bu durumda, kip ve zaman kavramları temelde ayrı şeylerdir. Ancak kipler, zaman ekleri ile birleşmeden kendi varlıklarını ortaya koyamadıkları ve çekimli bir fiilin yargı kalıbı içinde mi, yoksa bir tasarlama kalıbı içinde mi olduğunu ancak zaman ve tasarlama ekleri belli ettiği için bu noktada zaman kavramı ile kip kavramı iç içe girmiş bulunmaktadır. Daha doğrusu

fiildeki kip, kendi varlığını ancak zaman ekleri ile ortaya koyabilmektedir. Buna göre kip, şekil+zaman kavramlarının birleşimidir.

Özdemir (1968: 186) de, varlıkların yaptıkları eylemleri; ortaya çıkmış veya çıkacak eylemler olarak iki ana grupta toplar. Fiillerin bu iki tip eylemi karşılamak üzere eylemin niteliğine göre girdikleri iki ana şekle de “kip” der. Birinci şeklin bildirme kipleri olduğunu; zaman eklerinin bu kiplerde, zaman dışında eylemin şeklini de bildirdiğini belirtir. Böylece zaman ve kip kavramının ayrılığına değinirken diğer yandan “x zaman kipi” ifadelerini kullanmaya devam eder.

0.1.2. Anlamsal Bakışla Kip

Dil, insan deneyiminin her toplulukta anlamsal bir içerik ve sessel bir anlatımla donanmış birimler, yani anlam birimler biçiminde çözümlenmesini sağlayan bir bildirişim aracıdır (Martinet 1998: 28). Dilin en temel gayesi, bir anlamı alıcıya aktarmak olduğu halde, uzun yıllar dil incelemelerinde anlam ihmal edilmiş, yapı incelemeleri öne çıkmıştır. Bu bakış açısı yukarıda görüldüğü gibi kip algısına da yansımıştır. Daha sonraki yıllarda, kipe bakış açısı değişmiş, kipi anlambilimsel tanımlamaları yapılmıştır. Bu tanımlara değinirken, yapısal çalışmaların ilgi gördüğü bir dönemde kipe mana açısından yaklaşarak devrine göre ileri bir kip tanımı yapan Dilaçar’a öncelik vermek doğru olacaktır.

Dilaçar (1971: 106-107), kipi fiilin gösterdiği süreç’in hangi *psikolojik koşullar* altında meydana geldiğini ya da gelmesinin istendiğini bildiren ve *ruh durumunu*, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten gramatikal ulam olduğunu belirtir. *Zaman* kavramıyla hiçbir ilişkisinin olmadığı, “zaman kipi” biçimindeki terimlerin yanlış olduğu düşüncesindedir. Kiplerin sayısının ruh durumlarının sayısınca olduğunu, kipi belli bir eke bağlı olarak düşünölemeyeceğini ifade eder. Kip, kimi eklerle, kimi anlatım çalımlarıyla anlatılabilir ve *bir ek birden fazla kipi de anlatabilir*.

Kocaman (1981: 85) da kipe ayırdığı çalışmasında Dilaçar’ın tanımına katılır, ancak tanımı eksik bulur. Kipi yalnızca eylemlerle ilgili olmadığını, cümle hatta cümle üstü birimlerle de ele alınması gerektiğini savunur. Böylece aslında ismini koyamasa da kip kavramının ötesine geçerek kiplik kavramından bahsetmiş olur.

Uzun (2004: 150), fiil için görünüş, zaman ve kipten oluşan bir üçgen belirler ve buna “şeytan üçgeni” der. Kipi, tipolojik olarak ele alır. Konuşucunun tümceye bildirme, gereklilik, istek, dilek, emir, olumsuzluk, soru, öğüt, uyarma, amaç, yeterlik, olasılık, olanak, izin, yasaklama, şüphe, koşul, potansiyel gibi kavramları kategoriyal olarak katabildiğini söyler ve kipi bundan yola çıkarak “konuşucunun önermeye kattığı tutumu sunan kategori” olarak tanımlar.

Aksan (2000: 101), kipi, eylemin bildirdiği devinimin, oluşun, kılınışın konuşan açısından ne tarzda, ne yolda yansıtıldığını gösteren dilbilgisel tür olarak belirler ve kısaca “açıklamada beliren ruh durumu” olarak tanımlar.

Erkman Akerson ise kipi, konuşmacının aktardığı içerik karşısındaki tutumu (1994: 82) biçiminde açıklar ve kipin “bildirme-istek/koşul-buyruk, niyet, sitem, inanmama, kesinlik, bir olayın gerçekleşmesinin mümkün olması, zorunlu olması, istenmesi”, öznellik-nesnellik, izlenirlik-izlenmezlik gibi karşıtlıklara göre kurulabileceğini belirtir.

0.2. Kiplik

Kiplik kavramı temelde felsefeden alınmış bir kavramdır. Özellikle felsefenin dallarından biri olan mantıkta işlenmiştir. Mantığın ana amacı, bilginin doğruluğunun ve yanlışlığının sorgulanması, yani bilginin doğrulanmasıdır. Bu doğrulama çalışmaları sırasında, bilginin zorunlu ve olası olmasıyla ilgilenen modal mantık (kiplik mantığı) doğmuş, bu mantık alanı, kiplik kavramını merkezine alan bir bilim olarak boy göstermiştir. Mantık biliminde, öz olarak “hüküm üzerine verilmiş hüküm¹” şeklinde tanımlanan kipliğin kökeni terimi kullanmasa ve hatta bir tanım yapmasa da Aristo’ya kadar götürülmektedir (Öner 1967: 69-70). Felsefeciler, Aristo’nun “Her önerme ya bir arı ya bir zorunlu veya bir varsayımsal yükleme olur.” ifadesinden yola çıkarak Aristo’nun üç önerme ve iki kiplik çeşidi belirlediğini söylerler. Bu kiplikler, zorunlu ve olası kipliktir (Çapak 2004: 145-146). Buna göre bir önerme ya kipliksiz, arı önermedir. Ya “A’nın B olması zorunludur.”² formülünde aksi söylenemeyen zorunlu önermedir. Yahut da “A, B olabilir.” şeklinde olası önermedir³ (Arıduru 2008: 79-80).

¹ “Ateşin sıcak olması zorunludur.” önermesinde “zorunludur” hükmü, “ateşin sıcak olması” hükmünün üzerine söylenmiş bir hükümdür.

² “İki kere ikinin dört etmesi zorunludur.” gibi bir önerme zorunlu önermedir.

³ Arda bize gelebilir, önermesi içerisinde başka olasılık da taşıyan bir olası önermesidir.

Modal mantık yirminci yüzyıldan itibaren, matematik, bilgisayar bilimleri, mikro-ekonomi, bilişsel bilimler olmak üzere birçok alanı etkilemiştir⁴. Dilbilim de modal mantığın düşünce sisteminden yararlanmış ve dil alanında kiplik kavramını merkeze alan, modal mantıktan farklılaşan, değişik bakış açılarına sahip kiplik çalışmaları ortaya çıkmıştır (Kılıç 2004: 4). Kiplik çalışmalarına kuşbakışı bakıldığında dilbilim açısından kipliğin ne olduğuna dair üç farklı yaklaşım ve temelde üç değişik kiplik tanımı belirdiği görülür (Narrog 2009: 8⁵):

a: İlk tanım, kiplik mantığı terminolojisindeki kiplik tanımıyla örtüşür. Yani kiplik, olasılığın ve zorunluluğun anlatımıdır. Bu bakışla kipliği inceleyenler, önermenin bir olasılığı mı, yoksa tersi mümkün olmayan bir zorunluluğu mu dile getirdiğine odaklanırlar:

- (1a) Ağrı Dağı, Türkiye'nin en yüksek dağıdır.
(*Aksi iddia edilemez, zorunlu bir önermedir.*)
(b) Ali bize gelsin.
(*Olasılık, Ali gelebilir, gelmeyebilir de.*)

Bu bakış açısına Auwera-Plungian'daki (1998: 80) kiplik tanımı örnek verilebilir. Bu çalışmada kiplik, olasılık ve zorunluluktan iki olası seçimin paradigmasını içeren semantik alanlar için kullanılan bir terim olarak tarif edilir.

b: Dilbilimde en çok rağbet gören bakış açısına göreyse kiplik, dilde özneliğin yani konuşurun tutumunun anlatımıdır. Burada, esasen tutumun istek temelli mi yoksa bilgi temelli mi olduğu önemlidir:

- (2a) Ağrı Dağı, Türkiye'nin en yüksek dağıymış.
(*Burada, bilginin kaynağına odaklanılmış ve konuşmacı tarafından, önermedeki bilginin bizzat edinilmediği kiplenmiştir.*)
(b) Ali bize gelebilir.
(*Burada isteğe odaklanılmış ve konuşmacı, istek kavramının şemsiyesinde olan izin kavramını kiplemiştir.*)

⁴ Can Başkent, Modal Mantığın Tarihine Kısa Bir Giriş, <http://web.cs.gc.cuny.edu/~cbaskent/mat/early/6.html> (Erişim Tarihi: 12.02.2011).

⁵ Narrog, bu sınıflamayı yaptıktan sonra tercihini üçüncü tanımdan yana kullanır. Ona göre birinci tanım, dilbilimsel açıdan kipliği incelemek için dar bir çerçevedir ki kiplik, zorunluluk ve olasılık gibi kolay iki kategorinin incelenmesi yerine daha karmaşık modal anlamlarla ilgili soruların peşinde olmalıdır. Bu tanım bundan kaçınır. İkinci tanımsa çok geniştir, sınırlandırılmamıştır ve kipliğin sınırlarına onunla alakalı olmayan yapısal kategoriler de dâhil olabilir (Narrog 2009: 8).

Kiplik çalışmalarının en önemlilerinden olan Bybee-Perkins-Pagliuca'daki (1994: 176) tanım bu sınıfa girer: "Kiplik, konuşmacıların (öznel) tutum ve yorumlarının dilbilgiselleşmesidir."

c: Üçüncü bakış açısına göre, kiplik, göreceli gerçekçiliğin (relativized factuality) ya da gerçeklik-gerçekdışılık farkının anlatımıdır. Gerçek (realis), şimdi veya geçmişte olan olay, durum veya eylemi anlatır. Gerçekdışı ise, henüz gerçekleşmemiş, tasarı halindeki eylemlere gönderme yapar (Mithun 1995: 376).

(3a) Ağrı Dağı, Türkiye'nin en yüksek dağıdır.

(Gerçektir. Kanıtlanabilir.)

(b) Ali bize gelse.

(Henüz gerçekleşmemiş bir olaydan bahsedilmektedir.)

Chapman-Routledge'nin (2009: 138) çalışmasındaki, kipliğin "Bazı eyleyicilerle önermenin gerçekleştirilebilirliği ya da önermenin gerçekliğine dair konuşurun tutumunun anlatımı" şeklindeki tanımı bu bakış açısına örnektir.

Çeşitli Türk araştırmacılar da kiplik konusuna eğilmiş ve kipliği tarif etmeye çalışmışlardır. Bu tanımların çoğu ikinci tip bakış açısına dayanmaktadır. Demirgüneş (2007: 54), "kiplik konuşucunun tavrının açıklanması ve konuşucunun görüş ve duygularını içine alan bir ulamdır; kısacası üreticinin (konuşucu-yazıcı) tavrıdır." derken Corcu (2005: 33), kipliğin tümcelerin aktardığı önermenin konuşucu tarafından yorumunu ya da konuşucunun önermeye yönelik tutumunu aktaran bir eylem ulamı olduğunu, sadece eylem değil, tüm tümce öğeleriyle biçimlenmesi nedeniyle diğer eylem ulamlarından daha karmaşık bir yapı sergilediğini belirtir.

Aslan (2007: 581), kiplik alanını "Kiplik, dille ifade edilebilen anlamları inceleyen semantik bir alandır." şeklinde tasvir ederken kiplik kavramını ise şöyle açıklar:

"Özetle kiplik konuşurun aktardığı bilginin gerçeklik değerine dair yargısını gösteren *tahmin, çıkarım, varsayım*; gerçekliğine dair delillerini gösteren *görsel-işitsel delil, söylenti, genel bilgi, birinci el kişisel tecrübe* vb.; koşullarına ve gerçekleşme potansiyeline yönelik beklentilerini gösteren *zorunluluk, gönüllülük, istek* vb. *anlam kategorilerinin* ifadesini sağlar (Aslan Demir 2008: 18)."

Bacanlı (2010: 82) da kipliğin çok zor ve tanımlanması güç alanlardan biri olduğunu, aynı demeci, kavram bölgesi farklı belirlenmiş terimlerle açıklamanın mümkün olduğunu belirtir. Genel anlamda kipliğin, tutum, görüş, söz edimi, öznellik, nesnellik,

niyet, gerçek dışılık, ihtimallik, tahmin, varsayım, gereklilik, dilek gibi kavramları içeren, kimi zaman da öznellik-nesnellik, gerçeklik-gerçek dışılık gibi iki kutuplu kavramlarla da açıklanabilen bir alan olduğunu ifade eder.

Hirik (2010: 1), “konuşur ya da yazarın sözcüsüne açıklık, netlik getirmek amacıyla sözdizimi içerisinde yararlandığı; bir olay/durum karşısındaki tutumunu, düşüncesini yansıtan; kesinlik, tahmin, zorunluluk, yeterlilik, olasılık, şüphe, istek vs. anlam alanlarına sahip ekler ve sözlere kiplik adı verilmektedir.” diyerek kiplik kavramını ileride değinilecek olan kiplik işaretleyicileriyle eş olarak değerlendiren bir tanım sunmaktadır.

Kılıç’a göre (2004: 2), kiplik, “önermenin belirttiği içeriğin değeri ve geçerliliği karşısında konuşulan veya anlatılan olayın katılımcısının, başka bir deyişle konuşucu veya anlatı kahramanının fikrini, bakışını, bildirimle ilgisini ve ilişkisini gösteren bir anlambilim kategorisidir.”

Erk Emeksiz (2008: 57) ise, birinci sınıf tanımlara uygun bir tanım yapmıştır. Ona göre kiplik, genel bir tanımla dillerde anlamın doğruluk değeri açısından olasılık veya gereklilik olarak kodlanmasıdır.

0.3. Kip ve Kipliğin Farkı

Kip ve kiplik kavramlarının açıklanması kadar önemli olan başka bir konu da, bu kavramların farkının veya birbirine göre nerede durduklarının belirlenmesidir.

Bybee-Fleischman (1995: 2)’a göre *kip*, kiplik fonksiyonuna sahip bir fiilin biçimsel olarak dilbilgiselleşmiş kategorisidir. Kip, çekimsel olarak fiille alakalı paradigmalardan bildirme, tasarlama, istek, emir, şart gibi farklarına işaret eder. *Kiplik* ise emir, dilek, varsayım, yeterlik, niyet, zorunluluk, şüphe, cesaretlendirici gibi semantik farklara işaret eder. Dolayısıyla semantik bir alandır ve dillerdeki çeşitli biçimbilgisel, sözlüksel, sözdizimsel ve tonlamaya dayalı anlatım yollarını kullanır.

Karabağ da (2000: 275), *kipin* bir ifadenin kabul edilen veya düşünülen şeklini belirlediğini, buna göre kipe, ifade türleri denilebileceğini belirtir. *Kiplik* ise fiil

tarafından belirlenen bir olayın veya eylemin nasıl oluştuğunu yahut da nasıl düşünüldüğünü ifade eder. Dolayısıyla cümlede kiplik görevini ifa eden fiildir.

Uzun (2004: 54), *kipin*, biçimsel, *kipliğin* anlamsal özellik gösteren iki kavram niteliğinde olduğunu belirtir. Biçim olarak *kipin* çeşitli öğelerin ilişki içerisinde bütünlük sunduğu yapılar olduğunu belirtir. *Kiplik ise* bu yapıların cümle bağlamına göre elde edilebilen anlamsal yönü ile ilgilidir.

Demirgüneş (2007: 51) ise *kipliğin* anlamsal olarak tanımlandığını, *kip* terimininse dilbilimsel özel form veya çekim örneklerinin biçimlerine karşılık, özellikle de ilk işlevi kipliği açıklayan eylem çekimlerinde kullanıldığını söyler.

Benzer'e göre (2008: 181-182) *kip*, konuşucu için atanmış bir değerdir. Türkçedeki emir, istek, dilek-şart, gereklilik kipleri için konuşucu atanmış belli dil biçimlerini kullanmak mecburiyetindedir. *Kiplik* kullanımı için ise konuşucu atanmışları değil, seçilmiş biçimleri kullanır. Seçim, konuşucuya aittir. Sınır ise kipteki gibi dört kullanım değildir. Misal olarak konuşucu Türkçede zaman eki olarak bilinen eklerden birini seçerek; ihtimal, belirsizlik, belirlilik, küçümseme, kesinlik, tahmin, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, söylenti, şüphe, alışkanlık, niyet, söz verme anlamlarını dinleyiciye vermek için kullanabilir.

Aslan Demir (2008: 17-18), için *kip* biçimbilisiyle ilgili bir kavramdır ve *kipliğin* ifadesini sağlayan, biçimsel açıdan gramatikleşmiş, morfolojik bir kategoridir. Anlambilimle ilgili olan *kipliğin*, kiplerden başka, gramatikal statüleri birbirinden farklı, sözlüksel, sözdizimsel söyleme dayalı veya bürünsel işaretleyicileri de bulunabilir. Aynı cümle içinde, bu işaretleyicilerden birkaçı, birbirini dışlamadan kullanılabilir.

Kerimoğlu (2011: 71) ise *kip* ile *kiplik* ilişkisinin parça-bütün ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Ona göre, *kiplik*, geniş bir semantik alanla ilgilenirken, *kip* bu alanın yalnızca küçük morfolojiye dayanan bir bölümüdür. “*Ali burada fotoğraf çekmemelisin.*” cümlesindeki –mAli eki, *kiplik* anlamlarından gerekliliği işaretler ve morfolojik bir araç olduğu için de *kip* ögesidir. Ancak, konuşur, gerekliliği işaretlemek

için başka araçlardan da faydalanabilir veya gerekliliğin alt anlam alanlarından başka birini de tercih edebilir. İşte bu kiplikle ilgilidir.

0.4. Tanımlama

Yukarıda sunulan panoramadan sonra bu çalışmada itibar edilecek kip ve kiplik tanımlarının yapılması gereklidir. “Kip”, biçimbilgisel olarak sunulan kip tanımlarının genelinde “şekil, kalıp” diye tarif edilmektedir. Ancak bu biçimin çekimlenmiş fiilde neresi olduğu çoğunlukla belirtilmemektedir. Azınlıkta olsa da *biçimi* netleştiren tanımlar da yok değildir. Bunlara göre ise *kip*, bitmiş fiil ile eşdeğerdir⁶. Fakat bu formülün de *kip* kavramını yansıttığını söylemek zordur.

Kipi doğru tanımlamak için (dilbilgisel) zaman kavramını tanımlamada izlenen usulden faydalanılabilir. “Koştu.” yüklemindeki –DX için “zaman” demek mümkün değildir. Bu ek, “zaman” değil, “zaman”ın işaretleyicisidir; “zaman” anlamını belirtebilen bir biçimdir. Aynı şekilde “gelmeli” örneğinde –mAll eki, “kip” değil, “kip”in işaretleyicisidir, “kip” anlamını belirtebilen bir araçtır. Dolayısıyla nasıl ki (dilbilgisel) zaman bir biçim değilse “kip” de bir biçim değildir. Bu nedenle terimin biçimbilimsel değil, “zaman” terimi gibi anlambilimsel sahada oluşturulmuş bir tanımlı yapılmalıdır. Buna göre *kip*, “bireyin, yükleme eklerle kodladığı/yüklediği önerme karşısındaki tutumu” olarak tanımlanabilir. Yani, *kip*, konuşurun önermeye dair tavrını ifade eden anlamları karşılar. Ekler ise bu anlamları kodlayabilen birimlerdir. *Kip*, fiile işaretlenen anlamdır, ekler ise bunları işaretleyen biçimlerdir. *Kipler*, geleneksel dilbilgisinde olduğu gibi emir, gereklilik, istek ve şarttan ibaret değildir. Birçok “kip” vardır. *Yükleme*, ekler yardımıyla kodlanabilen tüm önerme tutumları (tehdit, çıkarım, varsayım, olasılık, istek, zorunluluk, emir, gereklilik, şart, şaşkınlık vb.) birer *kip* alanıdır. *Kiplik* ise “kip”i içeren daha geniş bir terimdir. Yalnız *yükleme* değil, tüm cümleye, hatta sözceye yüklenen önerme tutumlarını kapsar. Eklerin yanında başka dil

⁶ Dizdaroğlu (1963: 8), *kipi*, *fiilde eylem*, *zaman* ve *şahıs kavramlarının birleşkesi* olarak tarif eder. Üçok (1947: 101), “*Cümle içinde fiillerin aldıkları şekillerdir.*” şeklinde belirler. Adalı (1979: 44), “*Eylemin zaman ve kişi kavramı veren biçimine kip denir.*” der. Yaman (1992: 62) *kip* için “*fiil + şekil ekleri = fiil çekimi = kipler*” formülünü verir ve fiilin şekil ve kişi ekleriyle bir kalıba sokulmasına *kip* denildiğini, *kipin* fiilin çekim kalıbı olduğunu belirtir. Deny (1941: 361), siyganın (*kip*) bir tanımını yapmamakla birlikte “*şahıslı fiil siygaları*”nın formülünü “*aslı veya özgelemeçli taban + teme alâmetleri + şahıs sonucu.*” biçiminde vermiştir. Göğüş (1998: 82) *kipi* “*Eylemin zaman ya da istek kavramı bildirerek, tekil ya da çoğul kişi ekleriyle aldığı çekim biçimleri*” olarak tanımlamıştır. Görüldüğü gibi tüm bu tanımlarda bitmiş fiil=*kip* formülü esas alınmaktadır.

birimleriyle de işaretlenir. Sonuç olarak kip, kipliğin yalnızca yükleme kodlanan anlamları kapsayan alt kavramdır, eyleme odaklanan kısmıdır.

0.5. Kiplik Sınıflamaları

Kavramın farklı ölçütlere göre yapılan tanımları nedeniyle kiplik, net bir şekilde sınıflandırılmamış, ortaya pek çok tasnif çıkmıştır. Kiplik sınıflamalarındaki ölçütlerden en çok kullanılanı istek ve istek dışılıktır. Bu bakış açısı aslında kipliği değil kipi sınıflayan Jespersen'dan mülhemdir. Jespersen (1951: 320-321), kipleri “istek ögesi taşıyanlar” ve “istek ögesi taşımayanlar” olarak iki ana sınıfa ayırır. Sonradan kiplik sınıflamalarındaki, bilgi ve yükümlülük kipliği ayrımı, bu ölçüye göre kurulmuştur, denebilir (Kerimoğlu 2011: 34). Bilgi ve yükümlülük ayrımının popülerliğini sağlayan ise Wright'ın 1951 tarihli *An Essay in Modal Logic* adlı çalışmasıdır. Wright (1951: 1-2) burada, dört kiplik tipi belirlemiştir:

- 1: Gerçeğin kipliği: Zorunlu, olası, imkânsız, varsayimli önermelerin kipliği
- 2: *Bilgi kipliği: Doğru olarak bilinmenin, yanlış olarak bilinmenin veya doğru-yanlış olduğuna karar verilememenin kipliği*
- 3: *Yükümlülük kipliği: Mecburi, izinli, kaygısız veya yasaklanmış önermelerin kipliği*
- 4: Varoluşun kipliği: Evrenselliğin, var olmanın ve boşluğun kipliği⁷.

En popüler kiplik sınıflaması ise Palmer'ın tipolojik çalışmalarından elde ettiği verilerle oluşturduğu tasniftir. Palmer, önerme ve eylem olarak iki ana başlık belirler⁸ ve bunları da alt sınıflara ayırır⁹ :

⁷ Varoluşsal kiplik, genelde bir kiplik türü olarak değerlendirilmez. (bk. Lindstrom-Segerberg, Modal Logic and philosophy, http://www.academia.edu/1834975/Lindstrom_and_Segerberg_Modal_Logic_and_Philosophy (Erişim Tarihi: 10.02.2012))

⁸ Palmer, kipliği, Mood ve Modality adlı eserinin 1986 tarihli ilk baskısında, bilgi (epistemic), yükümlülük (deontic) ve devinim (dynamic) şeklinde üçe ayırır. Kitabın 2001 tarihli baskısında ise yukarıda sunulan kiplik sınıflamasını yapar.

⁹ Terimlerin İngilizce karşılıkları şu şekildedir:

önerme kipliği: propositional modality
bilgi kipliği: epistemic modality
ihtimal kipliği: speculative modality
çıkarım kipliği: deductive modality
varsayım kipliği: assumptive
kanıt kipliği: evidential modality
eylem kipliği: event modality
yükümlülük kipliği: deontic modality
izin kipliği: permissive modality
zorunluluk kipliği: obligative modality
taahhüt kipliği: commissive modality
iç edim kipliği: dynamic modality

1: Önerme Kipliği

Bilgi Kipliği

İhtimal

Çıkarım

Varsayım

Kanıt Kipliği

Duyum

Aktarım

2: Eylem Kipliği

Yükümlülük Kipliği

İzin

Zorunluluk

Taahhüt

İç Edim Kipliği

Yeterlik

Gönüllülük

Önerme kipliği, önermenin gerçeklik değeri ya da gerçeklik statüsüne karşı konuşurun tutumunu içerir. Onun iç başlığı olan *bilgi kipliği* ise önermenin gerçeklik durumu ile ilgili konuşurun yargılarını yansıtır. Konuşur, bilgisinden emin değilse, bir ihtimalden söz ediyorsa veya somut delillere göre çıkarım yapıyorsa *yahut da* genel bilgilerden bir varsayıma ulaşıyorsa bunu önermesine yansıtır (Palmer 2001; 24-25). (4)'te konuşur Arda'nın ofiste olup olmadığından emin değildir, bir olasılıktan söz etmektedir. (5)'te, konuşur kanıtlardan yola çıkarak kesin bir hüküm verir ki bu cümlede kanıt, ofisin ışığının açık olmasıdır. Bu konuşurun çıkarabileceği tek sonuçtur. (6)'da ise Arda hakkında sahip olduğu genel bilgilerden mantıklı bir sonuç çıkarır ki bu veri, Arda'nın iş kolikliği ya da bu saatte ekseriyetle ofiste çalışması olabilir.

(4) Arda ofisinde olabilir. (ihtimal)

(5) (*Işıklar açık*) Arda ofisinde olmalı. (*çıkarm*)

(6) (*Genelde bu saate kadar çalışır.*) Arda ofisindedir. (*varsayım*)

Kanıt kipliği, konuşurun önermedeki bilgiye dolaylı mı, doğrudan mı ulaştığına dairdir yani bilginin kaynağını gösterir. Konuşurun, önermedeki bilgiyi başkasından mı duyduğu; yoksa, görerek, dokunarak, işterek veya farklı bir yolla direkt mi edindiği ile ilgilidir (Palmer 2001: 35-47). (7)' de başkasından duyulan bir bilgi söz konusuysen (8)'de görme duyusuyla (9)'da ise işitme duyusuyla doğrudan kazanılan bir bilgi mevcuttur.

(7) Arda gelmiş (*aktarım*).

(8) Arda geldi, gördüm (*duyum*).

(9) Arda geldi, sesini duydum (*duyum*).

yeterlik kipliği: abilitive modality
gönüllülük kipliği: volitive modality

Eylem kipliği, gerçekleşmemiş, oluşmamış ama gerçekleşme potansiyeli olan olaylara gönderme yapar. Onun alt alanı olan *yükümlülükte*, eyleyiciyi harekete geçiren gücün kaynağı, yasa, kural gibi dış kaynaklı bir otoritedir ve genelde konuşur otoritedir (Palmer 2001: 8-9). Yükümlülüğün, günlük hayatta sıkça rastlanan zorunluluk ve iznin yanı sıra taahhüt şekli de dikkat çekicidir. Taahhüt, eylemin gerçekleşmesini ya da gerçekleşmemesini garantilemek için kişinin kendine bir çeşit söz vermesidir (Palmer 2001: 72-73) ki zaman zaman içinde tehdit de barındırır.

(10) Arda, ders çalışman gerek (*zorunluluk*).

(11) Arda, televizyon seyredebilirsin (*izin*).

(12) Söz veriyorum ki bir daha buraya geri dönmeyeceksin, (dönülmeyeceğini öğreteceğim sana) (*taahhüt*).

İç edim kipliğinde ise harekete geçiren güç, kişinin kendi içinden gelmektedir. Alt alan *yeterlik*, kişinin mental ve fiziksel yeterliliğini sorgular. *Gönüllülük* ise, dilek ve keşkeleri içerir. (Palmer 2001: 76-78):

(13) Arda yüzebilir (*yeterlik*).

(14) Okula gideyim (*gönüllülük*).

Tipolojik bir çalışma olan Bybee-Perkins-Pagliuca da (1994), yeni kiplik başlıklarıyla çığır açan çalışmalardan olmuştur. Burada *bilgi kipliği*, *eyleyici odaklı kiplik*, *konuşur odaklı kiplik*, *yardımcı cümle kipliği*¹⁰ halinde dört kiplik çeşidinden söz edilir.

Eyleyici odaklı kiplik, ana yüklemde belirtilen eylemi gerçekleştirmesine dair eyleyicinin üzerinde iç ve dış koşulların bulunduğu kipliktir. Zorunluluk, gereklilik, yeterlilik, dilek¹¹ gibi kiplikler, eyleyici odaklı kipliğe girer; çünkü zorunlulukta eyleyici üzerinde yüklem belirtiği işi yapması için toplumsal koşullar; gereklilikte ise eylemi tamamlamaya zorlayan fiziksel şartlar mevcuttur. Yeterlilikte, eyleyiciyi işi yapmaya yönlendiren içsel, imkân verici koşullar bulunurken, dilek ise eylemle ilgili eyleyicideki içsel iradeye dayalı şartların varlığını gösterir.

Konuşur odaklı kiplikte ise eyleyiciyi harekete geçiren iç ya da dış koşullar bildirilmez, konuşurun eyleyici üzerindeki yönlendirmeleri bildirilir. Konuşur odaklı kiplik aşağıdaki kategorileri içine alır:

Emir: İkinci kişiye komut vermek üzere kullanılan ifadeler

¹⁰ Terimlerin sırasıyla İngilizce karşılıkları şöyledir: epistemic modality, agent-oriented modality, speaker-oriented modality, subordinating modality.

¹¹ Terimlerin sırasıyla İngilizce karşılıkları şöyledir: obligation, necessity, ability, desire.

Yasaklayıcı: Olumsuz emirler

İstek: Konuşurun, ana cümlede yüklemde belirtilen istek ve umutları

Teşvik: Konuşurun dinleyiciyi bir eylem gerçekleştirmesi için cesaretlendirdiği veya kışkırttığı ifadeler

Uyarı: Konuşurun dinleyiciyi uyardığı ifadeler

*İzin*¹²: Konuşurun dinleyiciye izin verdiği ifadeler

Diğer bir farklı öneri olan yardımcı cümle kipliği ise, yan cümledeki kiplik ifadeler ve bunun cümleye kattığı değer ile ilgilenir (Bybee vd. 1994: 177-180).

Bahse değer bir diğer tasnifse Coates'ın öncüsü olduğu *bilgi kipliği-kök kiplik* ayrımıdır. Kök kiplik¹³, bilgi kipliği dışında kalan anlam alanlarını kapsayan ve yükümlülük ile önerme kipliği terimlerinin alternatifi olan bir şemsiye terimdir (Coates 1983).

Bunlardan başka birçok kiplik tasnifi, kiplik başlığı bulunmaktadır. Ancak ana çerçeveyi anlamak adına, sunulan verinin yeterli olduğu düşünülmektedir.

0.6. Kiplik İşaretleyicileri

Konuşur, önerme karşısında aldığı tavrı işaretlemek için geniş bir seçenekler dizisine sahiptir. Biçimbilgisel, sözlüksel, sözdizimsel, bürünsel (Bybee-Fleischman 1995: 2) ve söylemsel düzlemlerdeki işaretleyiciler, konuşurun hizmetindedir. Bu işaretleyiciler¹⁴, kısaca şu şekilde ele alınabilir:

¹² Terimlerin sırasıyla İngilizce karşılıkları şöyledir: imperative, prohibitive, optative, hortative, admonitive, permissive.

¹³ root modality

¹⁴ Erk Emeksiz (2008: 57-58), kipliğin “kip” dışında diğer dilsel araçlarla da belirtilebileceğini söyler ve sözcük düzeyinde olduğu görülen bu araçları şu şekilde sınıflandırır:

1. Belirteçler:

Yarın *belki* ayrılıırım.

Yarın *kesin/ mutlaka* ayrılıırım.

2. Eylemler:

Sanırım Hasan mutsuz.

Hasan'ın mutsuz olduğunu *biliyorum*.

Hasan'ın yarın gitmesi *gerekir*.

Evden ayrılmana *izin vermiyorum*.

3. Sıfatlar :

Hasan'ın gitmesi *şart / lazım/ gerekli/ zorunlu*

Hasan'ın gitmesi *mümkün/ olası*

4. Adlar :

Hasan'ın yarın ayrılma *ihtimali/ olasılığı / zorunluluğu* var.

5. Söylem birimleri:

Meğer, sanki, belki de, güya, herhalde, bence, nasılsa.

Kerimoğlu da (2011), kiplik işaretleyicilerini şu şekilde tasnif eder:

A: Biçim Bilgisi Öğeleri: Ekler, edatlar, morfo-sentaktik öğeler, kiplik yardımcı fiiller

0.6.1. Dilbilgisel İşaretleyiciler

Bunlar, bağımlı birimler olan ekler ve kiplik yardımcı fiillerdir. Dilbilgisel işaretleyiciler birden fazla kiplik alan işaretler ve bir dilde her kiplik alanın dilbilgisel işaretleyicisi yoktur. Amerikan yerli dillerinden olan Makah dilinde, görerek sahip olunan bir bilgidен emin olunmadığı ekle kodlanabilir¹⁵. Ancak bu, Türkçe için mümkün değildir.

Kiplik yardımcı fiillere gelince, bunlar çoğunlukla Hint-Avrupa dillerinde görülen ama Türkçede bulunmayan kodlayıcılarıdır. Özellikle İngilizcedeki *may*, *must*, *can* gibi yardımcı fiiller üzerindeki incelemeler, kiplik çalışmalarda dönüm noktası olmuştur.

0.6.2. Sözcüksel İşaretleyiciler

Bu işaretleyiciler, bağımsız, sözcük formundaki birimlerdir. İsimler, fiiller başta olmak üzere zarf, edat vb. olabilen bu birimler, kipliğin kodlanmasında görev alabilir. Kimi zaman bunlar bir ekle iş birliği yaparak analitik yapılar oluşturabilir yani morfo-sentaktik bir görünüm sergileyebilir. (15)'te gerek sözcüğünün farklı morfo-sentaktik ilişkilerde farklı kiplikler belirtebildiği görülmektedir:

- (15a) Parayı verse *gerek* (*bilgi-olasılık kipliği*)
b. Parayı vermesi *gerek* (*yükümlülük-zorunluluk kipliği*)

0.6.3. Sözdizimsel İşaretleyiciler

Sözdizimi de bazen başlı başına bir kodlayıcı olabilir. Özel bir dizim veya eksiltili cümleler, kiplik alanın sunulmasına hizmet edebilir.

- (16) Kızarmı kızarmı (*bilgi kipliği-olasılık*)

B: Sözlük Öğeleri: Zarflar, isimler, kiplik yüklemeler

C: Söz dizimi öğeleri

D: Tonlama

E: Bağlam

Aslan Demir ise (2008: 18-20), morfolojik işaretleyicilerin yanında sözlüksel (kiplik yüklemeler, kiplik zarflar ve kiplik sözler), morfoloji-leksikoloji bağıntılı, sözdizimsel, sözdizimi-leksikoloji bağıntılı işaretleyiciler, sözdizimi-leksikoloji-morfoloji bağıntılı işaretleyiciler, söyleme dayalı işaretleyicilerden söz eder. Morfoloji-leksikoloji bağıntılı işaretleyicilerle kastı, hem kiplik sözlere hem de eklerin ilişkisine ihtiyaç duyan bağıntılardır: *Rica ederim* pencereyi kapatın. Sözdizimi-leksikoloji bağıntılı işaretleyiciler, sözdizimi ve sözlüksel ögenin ilişkisini gerektiren işaretleyici bütünüdür. Bunlarda yan cümlenin de işe karıştığı görülür: *Sizden istediğim bölgenin güvenliğini sağlamanız*. Sözdizimi-leksikoloji-morfoloji bağıntılı işaretleyicilerse sözlüksel ve morfolojik öğelerin ilginç bir sözdizimi ile öne çıktığı bir düzende belirir: *İstiyorum ki çocuklar hiç susmasın*.

¹⁵ capac: O bir kanodur/capaccagil: O bir kano gibi görünüyor (kesin değil.) (Palmer 2001: 50)

(17) - *Kapı!*
-Tuttum (*yükümlülük-uyarı*)

0.6.4. Söyleme Dayalı İşaretleyiciler

1960'ların sonunda tümceyle sınırlanan, ideal dili konu alan incelemelerin dili anlama ve anlamlandırmada yeterli olmadığı görülmüştür (Toklu 2003; 115). Böylece tümceden daha büyük birim olan söylemin incelenmesine geçilmiştir (Kıran 2006: 182). Söylem çalışmaları, konuşurun kişisel, sosyal vb. nedenlerle doğrudan söylemeyi tercih etmediği duygu ve fikirleri, dolaylı olarak aktarma olanağı üzerinde de durmuş ve böylece söylemin de “ima” yoluyla bir kiplik işaretleyicisi olabildiği gözlenmiştir.

(18) -*Anne, bir kek ne güzel olurdu şimdi, değil mi?*
-Tamam, yapıyorum canım.

0.6.5. Tonlama

Tonlama, bir cümlenin veya kelimenin anlamında farklılık yaratabilmekte, bu özelliğiyle de işaretleyici özelliği gösterebilmektedir. Özellikle kiplik tonlaması (Fonagy 1983: 341), “tonlamanın yarattığı anlamlarla ulaşılan anlamsal organizasyonların en üst aşaması” olduğu için ayrı bir yerdedir. Aşağıda, tonlamanın kipleme nasıl gerçekleştirdiği örneklenmeye çalışılmıştır:

(19a.) *Herhalde sana inanmayacak, (sanırım, emin değilim.)*
b. *Herhalde sana inanmayacak, (eminim, bunca şeyden sonra ne bekliyordun ki.)*

1. EMİR

1.1. Emrin Kimliği

Emir (buyruk), TDK Büyük Türkçe Sözlük'te “*belirli bir davranışta bulunmaya zorlayıcı söz*” olarak açıklanırken Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te “*Bir şeyin yapılması veya yapılmaması hususunda bildirilen kesin hüküm, hükmüne uyulması istenen zorlayıcı söz, buyruk (Ayverdi-Topaloğlu 2005: 846)*” şeklinde tanımlanmıştır. English Synonyms sözlüğünde, *otoritenin güçlü talimatı* olarak yer alan kavram (Crabb 1818: 228), Merriam Webster's Dictionary of Synonyms'de ise (1984: 161) “*Bir şey yapmak veya yapmamak hususunda uyulması gereken bir buyruk anlamına gelir. Emir kelimesi otoritesi sorgulanmayan veya bir durumun kontrolünü sağlayan direktifleri veren kişiye adanmıştır.*” şeklinde ifadelerle mevcuttur.

Din kurumunda ayrı bir öneme sahip olan emir, belki de en fazla İslamî literatürde ele alınmıştır. Erken usulcülerden olan Cassas'a göre, “*emir, bir kimsenin, bir şeyin icab (kesin surette yapılması)ını irade ettiği zaman başkasına, “yap/et” demesinden ibarettir (Pala 2009: 25).*” Kavram, belagat eserlerinde ve fıkıh usulü kaynaklarda, genellikle “*otoriter bir kimsenin daha aşağı konumdaki birinden/muhataptan bir işin yapılmasını talep etmesi*” şeklinde tanımlanmıştır (Durmuş 2010: 2). Mutezile âlimlerinin çoğu ise emir için “*bir kimsenin daha aşağı konumdaki birine “yap” demesi veya bunun yerine geçecek bir söz söylemesi*” şeklinde açıklama yapmışlardır¹⁶. Pala (2009: 41-42), İslam âlimlerinin tanımlarını süzgeçten geçirmiş ve sonuçta emrin “*emretme yetkisine sahip bir otoritenin kendine göre ast konumunda olanlardan bir işin yapılmasını bağlayıcı bir tarzda talep etmesi*” olduğu sonucuna varmıştır.

Dil âlimlerinin buyruğa dair betimlemeleri, çoğunlukla emir ifadelerinin içeriğine yöneliktir. Li-Thompson (1989: 451), emirlerin insanların ne yapıp yapmaması gerektiği hakkında hükümler içerdiğini söylerken Adler (1980: 7) ise birine bir şey yaptırmak için dilin kullanımı olarak düşünülebileceğini belirtir.

¹⁶ “Emir”, <http://www.tarihbilinci.com/forum/e-174/emir-2508/> (Erişim Tarihi: 12. 11. 2012).

Kerimoğlu'na göre (2011: 90) emir, isteğin en güçlü olduğu, eyleyici üzerinde konuşurun güçlü bir yönlendirmesini içeren dış etki odaklı bir kiplik ifadesidir.

Aslan Demir ise, emri bir anlam alanı olarak ele aldığı tanımında, emri emir yapan özelliklerden bahseder:

“[emir semantiği, biri buyurucu diğeri eyleyici olmak üzere en az iki kişili iletişim ortamında, yapılması istenen bir işin/gerçekleştirilmesi beklenen bir durumun buyurucudan eyleyiciye belirli bir otorite ile dayatıldığı; ileri derecede yönlendirici olan; buyurucunun, eyleyiciden toplumsal veya durumsal nedenlerle görece üstün olduğu, eyleyiciyi harekete geçirenin kendi arzu ve istekleri gibi iç dinamikler değil, buyurucudan ya da buyurucunun temsil ettiği kurumdan kaynaklanan dış dinamikler olduğu bir anlam alanı olarak tanımlanabilir (2008: 33).”

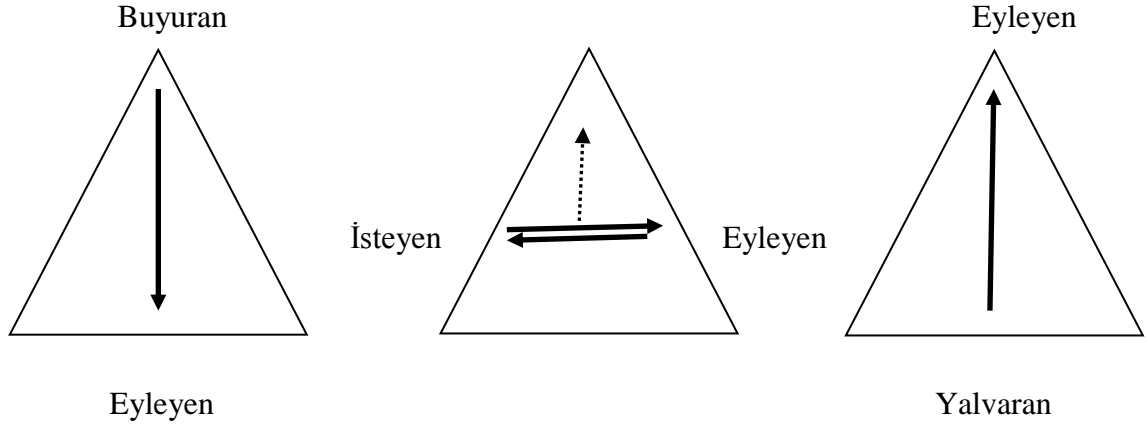
Sosyolojik açıdan bir kurum olarak nitelenebilecek olan emir, herkesçe paylaşılan uyuşmalar (var edici kurallar) sayesinde mümkündür. Emir ancak, hangi sözlerin, kim tarafından, hangi bağlamda, kime söylendiği zaman emir olduğuna dair mutabakatla belirlenen uyuşmalar sayesinde var olur (Searle 2000). Emri yaratan bu kurallar ve hassalar, yukarıdaki emre dair tanımların kesişim kümesinden yola çıkarak belirlenebilecek üç ana bileşen etrafında değerlendirilebilir. Bu bileşenler, otorite konumundaki *buyurucu ya da emir kaynağı, emrin eyleyicisi, istek ihtiva eden önerme* içeriğidir.

1.1.1. Emrin Kaynağı (Otorite, Buyurucu, Buyuran):

Her emrin bir kaynağı vardır (Rescher 1966: 10). Kimi zaman tek bir bireyi, kimi zaman ilahi iradeyi, kimi zamansa norm, töre, gelenek, batıl inanç¹⁷ gibi ortak bilinci temsil eden bu kaynak, “otorite”, “buyurucu” ya da “buyuran” ismiyle karşılanabilir. Buyurucu, sahip olduğu maddi veya manevi cezalandırma yetkisiyle eyleyiciyi yönlendirme gücüne sahiptir ve eyleyiciden statü olarak görece üstünlüğe sahiptir. Bu üstünlük, bir ifadenin emir olabilmesi için mutlak şarttır (Condoravdi-Lauer 2012: 38; Karademir 2012: 2103; Pala 2009: 26). Emri, akraba kavramları olan istek (rica) ve yalvarmadan ayıran en temel fark da budur. Yalvarmada emrin tersine eyleyici daima

¹⁷ Batıl inançlar, toplumda kolektif tasavvurlar olarak yaşarlar ve nesilden nesile yaygınlıklarını devam ettirirler (Arslan 2004).

üst statüdedir, yalvarma ifadesinin hareketi aşağıdan yukarıya doğrudur. İstekte ise genel olarak, verici ve eyleyici aynı konumdadır (Searle 2000: 31), isteğin sık rastlanan hareketi yataydır ama ilave etmek gerekir ki çok nazik bir tonla, kendinden görece üst konumdaki birine de istek yöneltilebilir.

(Şekil 1: Emir, İstek, Yalvarmada Önerme Yönü)

Toplumsal yaşam emreden statü ile emredileni, yasalar, töreler, gelenekler, din ve güç çerçevesinde düzenlemiştir. Bu düzen, çok küçük yaşlarda bireylere yansıtılır ve bireyler tarafından da algılanır. Andersen'in 4-7 yaş arasındaki çocuklarla yaptığı çalışmaların bulguları bunu destekler niteliktedir. Andersen, çocuklardan baba, anne, bebek; öğretmen, öğrenci; doktor, hemşire ve hastayı simgeleyen kuklaları canlandırmalarını ister. Sonuçta baba, öğretmen, doktoru canlandıranların; anne, hemşire, öğrenciye göre daha çok emir verdiği ve daha az nazik olduğunu tespit eder (Salter 2007: 74). Bu da çocukların erken devrelerde hiyerarşiyi öğrendiklerini göstermektedir.

Statüler, legal veya illegal kurumlar içinde şekillenen kalıcı statüler olabileceği gibi, anlık durumlardan kaynaklanan geçici statüler de olabilir. Kalıcı statülere gelen kişiler fani olmakla birlikte, yeniden bir düzenleme yapılmadıkça veya düzen değişmedikçe makamın emredici gücü baki kalır. İlahi irade ve ortak bilinç kaynaklı otoriteler dışında, her amirin bir amiri vardır. Bu durum sultanlıkla idare edilen devlet yönetimlerinde net bir şekilde görülebilir. Osmanlı devlet sisteminde hükümdar hiyerarşinin en tepesinde yer alır ve vezir, hazinedarbaşı, harem ağası, köle vb. herkese emir verme gücüne sahiptir. Onun karşısında buyruk bekleyen konumunda olan vezir ise kendinden alt mevkilere buyurandır. Lakin sultanın da ilahi irade veya kendisinin yarattığı görece üst

statüler karşısında diğerlerinden farkı yoktur. Bu hükümdar, Allah'ın huzurunda emreden değil yalvaran konumundadır, kimi zaman şeyhülislamın karşısında boyun eğendir ya da Büyük Selçuklu Devleti'nin Akdeniz'den Yemen'e kadar hâkim olan azametli Sultan'ı gibi bir batıl inancın emrindedir:

(1) Sultanın otağına gittim. Otağın kapısında bir hizmetçi duruyordu. Hizmetçi, içeri girmeme izin vermedi. Çünkü Sultan, kimseyi içeri sokmamasını tenbih etmişti. Otağın eteğini biraz kaldırıp içeri baktım. (Fatih) Sultan Mehmet, toprağa kapanmış secde ediyordu. Başını açtı. *Yalvarıp niyaz ediyor, ağlıyordu.* Başını kaldırırken ayağa kalktı ve tekbir getirdi (EŞ, 195).

(2) Tarihin Yavuz dediği Birinci Sultan Selim, gerçekten de yavuzdu. Ama bu yanardağ gibi ateş saçan hükümdarın da, yanında boynunu büküğü, elini öptüğü, nazını çektiği, *buyruğunu tuttuğu* kimseler vardı. Padişah, bu kaya gibi eğilmek bilmeyen bükülmez mâniaları aşır geçmek istese de, yerlerinden kımlıdatıp sarsamaz ve tosladıkça geri püsküren kendi olurdu. Bunlar, ilim otoriteleri idi. Meselâ hususî hayatında zarif, nazik ve uysal bir kimse olan (Şeyhülislam) Molla Cemali, padişahın karşısında haşin ve alabildiğine sertti (TTOA, 260).

(3) Melikşah da herkes gibi, ne yapması ne yapmaması gerektiği konusunda yıldız falına danıştı. “Aydın beşinde seni gözleyen bir yıldız var; Saray'dan dışarı çıkma. Aydın yedisinde hiçbir biçimde kan aldırma, ilaç içme. Aydın onunda sarığını tersinden sardır. Aydın on üçünde kadınlarından hiçbirine yanaşma...” Sultan, *bu söylenenlere karşı çıkmayı asla düşünmezdi* (S, 81).

Değişen güç dengeleri, ihtiyaç durumu, öfke, samimiyet vb. etkenler, statülerin emir pozisyonlarını geçici veya kalıcı olarak kişiye göre yeniden belirleyebilir, makam değil kişi ön plana çıkabilir. Sultan Melikşah'ın önce halifeye saygıda kusur etmediği, daha sonra kızıyla yaptığı evlilikte yarattığı huzursuzluktan dolayı halifeye duyduğu öfke *nedeniyle* (Özdemir 2008: 333) halifelik makamını göz ardı ettiği ve sahip olduğu gücün de etkisiyle ona emrettiği görülmektedir:

(4) Kendisini sarayda karşılayan halifenin yanında ayakta durmayı tercih eden Melikşah, Halife Muktedî'nin ısrarı üzerine özel tanzim edilmiş şeref mevkiine geçti. Sultan Melikşah'a yedi hil'at giydirildi. Halifenin emriyle “Doğunun ve Batının hükümdarı” alâmeti olmak üzere iki kılıç kuşatıldı. Ardından Sultan, *halifenin elini öpmek istedi*, buna izin vermeyen Muktedî, halifelik mührü olan yüzüğünü vererek, Melikşah da bunu öperek iade etti (Özdemir 2008: 330).

(5) Daha da kötüsü, (Melikşah) Bağdat'a vardığında Halife (Muktedi)ye: “*Kışları burasını başkentim yapmak istiyorum.*”

Sarayından çık, kendine yer ara.” diye haber göndertti. Ataları üç buçuk asırdır Bağdat’ta yaşamış olan Peygamber’in halifesi işlerini yoluna koymak için bir aylık süre istemek zorunda kaldı (S, 106).

Öfke, yalnızca statik statülerin emir gücünü belli alıcılar için arka plana atmakla kalmaz, geçici otoritelerin de oluşmasına neden olabilir. Bir devlet kurumunda odacı olan Refik, müdürün onu tokatlamasından sonra kendini kaybeder, müdürü döver, odasından atar ve onun koltuğuna oturur. Kısa bir süre de olsa müdürünün ve diğer odacı olan Cafer’in buyurucusu olur:

(6) Hınçla, öfkeyle güldü. Zile bastı keyfinden. Çekmedi elini. Koca yapıyı inletti zil. Cafer koşup geldi hemen. Topuklarını bitiştirip selâm verdi alışkanlıkla. Başını da eğdi. Saygılıca durdu karşısında:
-Uğurlu kademli ola Refik kardaş, dedi sonra.
-Bana az şekerli bir kahve; çabuk! Gelen giden olursa alma içeri! Meşguldür de...
-Pekiy..., dedi, kekeledi Cafer.
-Haşşöyleee... ne ulan bu? Ulan it, ulan fini! Sana güzelce Müdür dedik. Saydık güzelce. Bizim saygımıza neden sahip olamadın ulan?... Yeniden zile bastı. Çınlattı ortalığı. Cafer yeniden geldi.
-Ne yapıyor o it (müdür)?
-Lâvaboda efendim!...
-Elini yüzünü kurulayıp gelsin!
-Pekey efendim, deral söylerim (SÖ, 115-116)!

Öfkenin dışında, geçici bir müddet maddî gücü elinde bulundurma, üstün asta duyduğu aşk, bir mevzuda yapılan liderlik gibi haller de, kişiyi hükmeden konumunda olmadığı halde bu konuma getiren, geçici statüleri yaratan durumların başında gelir. (7)’de erkek karakter, *silahın verdiği maddî güçle* kendinden üst konuma yerleşen çapulcunun buyruğuna uymak zorunda kalır:

(7) *Elleri silahlı*; biri iri kıyım bir adam, diğeri uzun boylu siyah gözlüklü zayıf bir kadın... Açıya'nın onlarla ne tür bir ilişkisi olup olmadığını öğrenme olanağı yok gibiydi. Ama görünen o ki, onlar Açıya'nın dostları değillerdi. Bir şeyler yapmalıydı. Belindeki silahı çıkarmaya an kala, iri kıyım adam, burnunun ucunda biterek, elindeki silahı kendisine doğrultmuş(tu) bile... "Sırtını dön, duvara yaslan!..." *Elinde silahı olan, olmayana göre her zaman üstündü. Üstünlüğü kabullenmekten başka çaresi yoktu. Yüzünü duvara döndü (KN, 299).*

On dört yaşında hükümdarlık makamına çıkan, Safevi Devleti'nin kurucusu, Kızılbaş Türkmenlerin şahı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Selim'in kudretli rakibi Şah İsmail (Gündüz 2010), "güzeller güzeli zevcesi" Taçlı'nın emrine amadedir. (8)'de görüldüğü gibi Taçlı, aşkın yarattığı otorite makamına yerleşmiştir.

(8) Taçlı, yatağında kılıç ile uyuyordu. Şah'ın ayak seslerini dinledim. Ona sessizce yaklaştı. Rahatsız etmekten veya uyandırmaktan korkar gibi bir hâli vardı. İnsan ancak çok sevdiği, sevgiyle birlikte saydığı birine böyle davranırdı. Dünyaya hükmeden bu yiğit adamın sevdiği kadına karşı nasıl titrek bir kalp taşıdığını ve sevginin nelere kâdir olduğunu yeniden düşündüm. *Bütün ihtişamlar onun önünde diz çökerken o bir tebessümün önünde diz çökmeye hazır bekliyordu* (ŞS, 139).

Günlük hayatta birinden emir almaya alışık olmayan Binbaşı Hasan, eşi Azize'nin tehlikeli bir doğum yapacak olması sebebiyle telaşlıdır ve ortamdaki tek sakin ve bilgili kişi olan arkadaşı Saffet'in geçici olarak liderlik statüsüne yükselmesine itiraz etmez :

(9) (Saffet:)

-Hasan sen odana git.

Hasan başını salladı. Ne olduğunu bilmiyordu, fakat Azize'nin odasından ayrılamazdı.

-Doktor gelinceye kadar oturursun, sonra derhal Hala Hanım'la bizi yalnız bırakacaksınız.

Başka bir zaman (Hasan), başka bir adamdan (gelen) itiraz kabul etmeyen, katiyetle emreden bu sese kızabilirdi. Şimdi deniz tutan ve denizden deli gibi korkan bir adamın deniz tutmayan ve korkmayan bir adama karşı uyuşu, hatta kuvvetine dayanabileceği bir insan olduğu için minnetini hissediyordu...Saffet filhakika birdenbire tehlikede olan bir geminin kaptanı mevkiini alıvermişti. Etrafında herkes ona zaruri bir teslimiyetle her dediğini hemen bir itaatle bağlanmışlardı (KA, 261).

1.1.2. Eyleyici (Eyleyen)

Her emrin eylemi gerçekleştirmesi beklenen bir eyleyicisi vardır (Rescher 1966: 11; Karademir 2012: 2103). Bir emrin kusursuz olması için hedeflenen eyleyicinin buyurucuyu amir olarak kabul etmesi ve emri gerçekleştirebilecek güçte olması gerekir. Bir Hristiyan, otuz gün oruç tutma emrini uygulamaz, çünkü bu emrin alıcısı değildir. Böyle bir emrin hedef eyleyicileri yalnız Müslümanlardır. Ya da (10)'da görüldüğü gibi *kendi askerlerinin amiri olan bir komutan, normal şartlarda bir diğer ordunun ordu görevlisinin otoritesi değildir veya (11)'de örneklendiği üzere olağan koşullarda bir ordu amirinin emri askeri bağladığı halde bir sivil bağlamamaktadır.*

(10) Bazı ufak tefek olaylardan sonra orada bulunan bir Türk süvari yüzbaşı, bir Alman teğmeninin kendisini selamlamasını istemiş, bunun üzerine birliğin Alman komutanı (bir binbaşı), diğer Türk subaylarının yanında yüzbaşıya : "Benim bulunduğum yerde siz hiçbir Alman subayına bir şey emredemezsiniz." demişti (BAYA, 185).

(11) (Sevr Dönemi'nde Harbiye Nazırı, bir Türk yüzbaşısının selamlamadığı bir İngiliz inzibat subayından özür dilemesini ister, çünkü galibiyet haklarını kullanan İngilizlerle bir sorun çıkmasını istememektedir.)

-Balkan Savaşı'nda teğmendim, Çanakkale'de üsteğmen, Suriye cephesinde yüzbaşı oldum. Ben bu rütbeleri tek başıma savaşarak almadım. Her rütbemde binlerce şehidin ve gazinin hakkı var. Onların hakkını korumak namus borcumdur. Beni affedin, özür dileyemem.

Harbiye nazırı bozuldu:

-Anlamadın galiba. Harbiye nazırı olarak *emrediyorum*.

Yüzbaşı sükûnetle:

-Anladım efendim, dedi. *Apoletlerini bir hamlede söküp nazırın masasına bıraktı:*

-*Artık emrinizi dinlemek zorunda değilim.*

Selam vermeden dönüp kapıya yürüdü (ŞÇT, 58).

Eyleyenin yeterliği de emir açısından önemlidir. Eyleyeni fiziksel veya ruhsal açıdan aşan emirler, emri kusurlu kılar. Bir çocuktan ağır bir yük kaldırmasını istemek, gerçekleştirilmesi alıcının dışındaki şartlara bağlı olan bir eylemi buyurmak, böyledir. (12)'de bir moda dergisinin ünlü editörü Miranda Priestly, asistanına kasırgalı bir havada Miami'den Newyork'a gidecek bir uçak bulmasını ister. Asistan tüm yolları dener. Ama uçmaya cesaret edecek bir uçak bulamaz. Patronuna bunu iletmesine rağmen patron emrinde ısrar eder. Neticede asistan, kendi dışındaki koşullara bağlı olduğu için emri gerçekleştiremez. Dolayısıyla buyruk kusurludur.

(12)-Uçağım iptal olmuş. Kötü hava şartları dediler. Bu gece evde olmam gerekiyor. İkizlerin yarın sabah okulda resitalleri var.

-Ne?

- Okulda diyorum.

-(Telaşlanır) Bir şeyler yapmaya çalışırım.

-İyi.

-Merhaba, son dakikada aradığımı biliyorum ama patronum için bu gece Miami'den Newyork'a giden bir uçakta yer bulacağınızı umuyorum...(Başka bir firma) Evet, evet, kiralık jete ihtiyacım var. Miami'den Newyork'a, evet bu gece ihtiyacım var. Evet. Bakın...Merhaba bir uçağa ihtiyacım var bu gece için. Miami'den Newyork'a. Evet kasırga olduğunu biliyorum. Hiçbir şey uçmuyor mu? Hiçbir şey uçmuyor da ne demek? Miranda Priestly adına arıyorum. Müşteriniz olduğunu biliyorum. Sizinle daha önce de uçtu...Evet, evet merhaba, Miami'den Newyork'a uçacak bir jete ihtiyacım var. Evet, affedersin bekle...Alo Miranda, dinle bir uçak bulmaya çalışıyorum ama hava şartları nedeniyle kimse uçmuyor.

- ...(Öfkeyle) Bu senin sorumluluğun, senin işin, beni evime ulaştır (telefonu kapatır).

-Aman tanrım, beni öldürecek!¹⁸

1.1.3. Emir Önermesi

Bir ifadenin buyruk olabilmesi için yalnız emir verebilecek ve alabilecek kişilerin olduğu bir ortamın varlığı yeterli değildir. Aynı zamanda ifade içeriğinin de gerekli koşulları sağlaması gerekir. Yani, *bir emir önermesi onu diğer önermelerden farklılaştıran* bazı niteliklere sahiptir ve bu nitelikler şu şekilde irdelenebilir:

“İstek” Bileşeni

Buyruğun önemli bileşenlerinden biri de, önerme içeriğindeki “istek” kavramıdır. Birçok araştırmacı emrin dil açısından incelenmesi esnasında bu gerçeğe işaret etmiştir. Özellikle emir, “kip¹⁹” olarak değerlendirilirken, doğasındaki istek bileşeni doğrudan veya dolaylı olarak vurgulanmıştır. Gencan (1975: 271), emri de dâhil ettiği “dilek kipleri”nin eylemin anlamına dilek ayırtısı katan kipler olduğunu ve bunların anlamca ortak yönünün ise “dilek” mefhumu olduğunu belirtir. Ercilasun (2007b: 367), “İstek anlamı ise bütün tasarlama kiplerinde, bazen ön planda, bazen arka planda mevcuttur; bundan dolayı tasarlama kiplerinin bir adı da dilek kipleridir. Emir, gereklik, şart çekimlerinde de daima bir arzu, istek anlamı bulunur.” der. Jespersen (1951: 320-321), *istek ögesi taşıyanlar ve taşımayanlar* şeklinde yaptığı kip sınıflamasında buyruğu, *istek ögesi taşıyanlar* içinde gösterir. Leszek de (1995: 22) semantik olarak emir kipinin gelecek aksiyonları etkileme isteğini (arzusunu) gösterdiğini ifade eder.

Buyruğu cümle çeşidi olarak inceleyenler de “istek” bileşenine dikkat çeker. Wilson-Sperber (1988), emir cümlelerinin gerçekleştirilebilirlik ve istek kavramıyla bağlantılı olduğuna, arzu edilir ve potansiyel bir dünyada olayların durumunu tasvir için özelleştigiğine değinir. Önemli filozoflardan Anthony Kenny, emrin amirin isteğini anlattığını, amir demenin istek demek olduğunu, amirin yapılmasını istediği şeyin aynı zamanda biri tarafından yapılmak istendiğini de farz ettiğini belirtir²⁰. Kelsen’ a göre de (2007: 31), emir, bir bireyin başka birinin davranışlarına dair isteğini anlatır. Eğer bu

¹⁸ 2006 yılı yapımı, “Şeytan Marka Giyer” adlı filmde deşifre edilmiştir.

¹⁹ Geleneksel dilbilgisindeki kip tanımı, bu tezde kabul edilen kip kavramından farklı olduğu için kip tırnak içinde gösterilecektir.

²⁰“Otorite”, <http://www.google.com.tr/search?q=Will%2C+freedom%2C+and+power+tbm=bkstbo=1&hl=tr> (Erişim Tarihi: 25. 02. 2013)

birey, başkasının davranışlarını kendi isteği doğrultusunda yönlendirmek isterse ve bunu dile getirirse, bu dile getiriş emri oluşturur.

Buyruğa kiplik olarak yaklaşanlardan Karademir (2012: 2104), emrin özellikli bir istek türü olduğunu düşünür ve “İstek, yerine getirilmesi başkasından istenilen şey, talep... olduğuna göre, emir de bir istek türüdür. Zira emirde de bir kişi, muhatabından bir şeyi yapmasını/yerine getirmesini istemektedir” der. Kerimoğlu (2011: 115; 90), emrin üst kipliği olarak kabul gören yükümlülük kipliğinin istek temelli ifadelerle odaklandığını ve emir ifadesinin, konuşurun isteğinin en güçlü ifadesi olduğunu belirtir. Aslan Demir (2008) ise isteğe odaklanan semantik alanları tek çatı altında toplamayı hedefleyen “isteme kipliği” sınıflamasına emri de dâhil eder.

Netice olarak, emir önermesinin buyurandan eyleyene doğru yönelen bir istek²¹ içermesi şarttır. Buyruk için vazgeçilmez olan bu öncül, kimi zaman çok net bir şekilde yüzeye çıkar:

(13)“O yeni dansçı kızdan kurtulmanı *istiyorum*” dedim... Gözlerinin içine bakıp “O kız gidecek.” diye *emrettim*. “Tamam” diye cevap verirken kafasını sallıyordu. Bana nedenini sormaya cesaret edemese de, böyle bir *isteğin* amacı çok açıktı (VO, 8).

(14) (Konstantin):

- Hipodromda koşular yapılacaktır. Onun da bulunmasını *istiyorum*. İçi kırmızı, dışı yeşil bir manto *giysin*... Başında pembe bir tül olmasını da *istiyorum*.
-*Emir* haşmetpenahındır (FSM, 201).

Buyrum Gücü

Bir emir önermesinin buyrum gücüne sahip olması gerekir. Bu, tonlama ve bağlamla takviye edilen, emri emir yapan tüm öğelerin bir araya gelerek oluşturdukları, bir önermenin anlaşılabilmesi için tüm anlamları silerek emir olarak algılanmasını sağlayan bir güçtür. İfadenin *muhtevasıyla* alakası yoktur (Akmajian vd. 2001: 251). *Kelimesel güce* yani kelimenin çağrıştırdığı güce de dayanmaz. (15)’teki emir cümlelerindeki “parçala” ve “tıkla” aynı kelimesel güce sahip değildir. Fakat eş şartlarda ifade edildiğinde, bu cümleler “*parçala*”nın *kelimesel gücü fazla olsa da* aynı buyrum gücüne sahiptir (Fantin 2003: 307).

²¹ Bu çalışmada, istek, belli bir kaynaktan talep edilen, *olabilir, mümkün talepler* için kullanılan bir kavramdır. “Keşke uçabilsem, keşke görünmez olsam” gibi *dilekler*, bu kavramın dışında tutulmaktadır.

(15) Yumurtaya *tıkla*.
Yumurtayı *parçala*.

Buyrum gücü, zayıf veya kuvvetli olabilir. Buyrum gücünü zayıflatan unsurlardan en önemlisi nezaket stratejileridir. (16)'daki cümlelerde de durum böyledir (Fantin 2003: 307-308). Bu cümlelerde, nezaket amacıyla kullanıldığı takdirde “lütfen” ifadesi emrin emirliğine hanel getirmez ancak çoğu zaman buyrum gücünü azaltır. Yine dolaylı kişiye emirde de araya araçlar girdiği için çoğu zaman gücün zayıfladığı görülmektedir.

(16) *Lütfen* yumurtaya *tıkla*.
Lütfen yumurtayı *parçala*.

Eylem-Emir Uyumu:

Tabiatları gereği bazı eylemler, eyleyicinin iradesinde veya kontrolünde olan, onun istediği zaman gerçekleştirebileceği eylemler değildir. Oluş fiilleri ve kimi mental fiiller böyledir. Bu tip fiiller, emir önermesiyle uyum sağlamaz (Han 1999). Çünkü emir, muhatabın yapabileceği, muhatabın kontrolünde olan bir eyleme işaret eder. (17)'deki eylemler, buyuranın eyleyenden yapmasını bekleyebileceği, başka bir deyişle bir emir olarak sunabileceği fiillerden değildir:

- (17) *Derhal heyecanlan.
*Soruyu bilmeni emrediyorum.
*Şimdi acık.
*Hemen bir santim uza, bu bir emirdir.
*Büyümeni emrediyorum.
*Derhal korkacaksın.
*Zeki olmanı emrediyorum.

Emir-Fayda İlişkisi

Emrin nihai gayesi bir kazanç durumu yaratmaktır. Maddi veya manevi olabilen bu kazanç, *çok büyük bir oranda buyuranın kârıdır*. Buyurucu kârlı buyruklara göre nispeten az görülen eyleyici kârlı emirler, çoğunlukla geçici statülerin olduğu durumlarda ve aile gibi kişiler arası yakınlığın yüksek olduğu gruplarda ortaya çıkar. Bir trafik kazasında, dışarıdan bir vatandaş *komutayı ele alıp* ne yapacağını bilemeyen kazazedeleri onların kârına yönlendirebilir. Çocukların kâr-zarar hesabı yapamadıkları durumlarda, veliler onları doğru davranışa sevk edebilir. (18)'de Tim, oyun-ödev seçenekleri arasında oyunu seçmiş, annesi ise onun için kârlı olan seçimi emretmiştir.

(19)'da çocuk, yemek-yememek şıklarından yememeyi tercih etmiş, babasının müdahalesiyle kendi lehine olan seçeneğe yönelmiştir.

(18) Tim odasına çekilip, bilgisayarındaki hayali kahramanları birbirleri ile savaşmaya başlatınca annesi seslendi:

- *Tim, önce okul ödevlerini yap.*

Tim isteksizce okuldan verilen ders disketlerini bilgisayarına takıp akşama kadar ders çalıştı (SG, 10-11).

(19) Paşa babanın suratı hep asıktı, beni görmezlikten geliyordu. Eskiden tabağıma sevmediğim yemekler konduğu zaman yemeği yemezsem:

- *Bitir önündekini, derdi.*

Zar zor yemeğe çalışırdım. Lokmalar ağzımda büyürdü. Bu eziyetin karşılığı olarak yemekten sonra bir çukulata düşerdi mindere (BG, 91).

Kanal

Buyruklar, sözlü olabileceği gibi yazılı olarak da verilebilir. Yazılı emirler, genellikle devlet düzeninde görülür ve kişiselden çok toplumsaldır. Yapılması gereken bir iş, ifa edilmesi gereken bir göreve dair hükümdar emrini taşıyan Selçuklulardaki tevkiler; İlhanlılar, Timurular, Kırım Hanlıklarındaki yarlıklar; Osmanlıdaki fermanlar (Akbulut 1996: 177); geçmişten bu yana toplumsal yaşamı düzenleyen tüm yazılı kanunlar, önemli yazılı emirlerdendir.

Buyrukların yazılı olmasında yazının kalıcılığının ve şahitliğinin önemli rolü vardır. Ayrıca bu şekilde emir, buyurandan çıktığı biçimde kalır. Aracıların²² ekleyebileceği yorumlardan muaf olur ve farklı eyleyicilere değişmeden, aynı biçimle ulaşır. Diğer taraftan eyleyiciye olan uzaklık ve emrin gizliliği de buyruğun yazılı olmasında etkindir. (20)'de emrin yazılı olmasının nedeni buyuranın İstanbul'da, eyleyenin ise Girit'te olmasıdır. (21)'de ise buyruğun gizliliğini koruma amacı güdülmektedir.

(20) “*Ferman gereği* Hanya Kalesi limanına yeteri kadar asker ile bütün donanma gemilerini bırakıp Ankebut Ahmed Paşa'yı yerine kaymakam tayin edesin. Hanya'nın muhafızı Ahmed Paşa olsun. Derhal Hanya'dan acele ile orduya girerken büyük bir merasim düzenleyip top ve tüfenkler atarak Güllük tarafında İbrahim Paşa

²² Osmanlı'da halka yönelik olan fermanlar, münadi (tellal, ulak), cami imamları, ilanlar ve (sonraki dönemlerde de) gazetelerin ilk sayfaları aracılığıyla halka ulaştırılırdı (Dikme 2012: 296).

yanında yer alasin.» diye Kaplan Paşa'ya *Padişah fermanı* ulaştı (SH, 180).

(21) Bu defa yeni Vali Muhammed bin Ebubekir, sorgu şeklini değiştirdi:

— Pekâlâ, kimin kölesi olursan ol. Seni Mısır'a gönderen, ne vazife ile gönderdi?

— Bunu söyleyemem. *Hususî ve gizli bir vazife* ile gönderildim.

— *O halde üzerinde bir mektup olmalıdır...*

Muhammed bin Ebubekir, yanındaki adamlara, kölenin elbiselerinin aranması emrini verdi... Herkesin hayret ile bakışları arasında mataradan bir mektup çıktı. Mektup, sımsıkı bağlanmış, mühürlenmişti. Mektup hülâsaten şöyle *yazılı* idi:

«Yeni Vali olarak tâyin edilen Muhammed bin Ebubekir ve arkadaşlarından bazıları Mısır'a gelir gelmez, bir kolayını bularak onları katlet ve elindeki valiliğe ait *fermanı* iptal et ve bekle. Yeni bir *emir* gelinceye kadar memuriyetinden ayrılma... Senden şikâyetçi olanların hepsini de hapsed!» (BİT, 73).

1.2. Emir ve Toplum

Toplum olmadan insanın birey olması ve kendini gerçekleştirme mümkün değildir ve birey olmadan da toplum olmaz. Ancak toplumsal yapıyı belirleyen asıl unsur statülerdir (Köroğlu 2009: 66). Statü, içeriği gereği buyrukla doğrudan alakalı bir kavramdır, hatta statü demek emir demektir. Dolayısıyla emrin cemiyetin teşekkülünde ve işleyişinde önemli öğelerden biri olduğu söylenebilir. Emrin rolünü daha iyi kavramak için çeşitli toplumsal kurumlar içinde değerlendirilmesinde fayda vardır. Bu kurumlardan en büyüğü devlettir.

Devlet, kendine bağlı insanların güvenliğini sağlamak üzere kurulmuş, etkin bir sosyal örgütlenme şekli ve somutlaşmış bir siyasal iktidar biçimidir (Çam 2000: 328-329)²³. Teşkilatlanmaya dayalı olması nedeniyle devletin kuruluşu, toplumda emir kurumunun varlığına bağlıdır. Köseoğlu (1997: 39-40), güçlü birlikler kurmada emretme ve itaat etme yeteneklerinin gelişmesinin önemli payı olduğunu belirtir ve İngiliz tarihçi A. Toynbee'nin yaylalarda çobanlığın geliştirdiği emretme ve itaat etme alışkanlığı ile yönetim kabiliyetinin, Türklerce toplum hayatına aktarıldığını, böylece Türklerin güçlü birlikler kurmayı başardıklarını ifade eden görüşünü nakleder.

Devletin kuruluşunda olduğu kadar bekasında da emrin rolü büyüktür. Bu azametli kurum, vatandaşların güvenliğini ve kendi devamlılığını hukuk kuralları ile sağlar.

²³ Aktaran: Koyuncu 2007.

Hukukun en mühim unsuru ise emirdir (Pala 2009: 6) ki hukuku meydana getiren yasalar, cemiyetteki bütün bireyleri bağlayan buyruklardan başka bir şey değildir (Austin 1832).

Devlet-emir ilişkisinin en net görülebildiği yer ise, her gün binlerce buyruğun alınıp verildiği resmi mercilerdir. Bu merciler arasında yöneticilerin yeri ayrıdır. Bir kuruluşun başında bulunarak *emrinde personel çalıştıran, emir ve kumanda eden* (Tortop 1994: 213) yöneticiler, geniş kitleleri ilgilendiren buyrukların kaynağıdır. Emretmek, yöneticilere ve bilhassa da en üst yönetici olan devlet başkanlarına verilmiş bir haktır. Kutadgu Bilig’te hükümdarın bu hakkı şu şekilde vurgulanmıştır: “*Halk üzerinde senin üç hakkın var, birincisi emrine değer versinler ve ne emredersen onu yapınlar* (KB: 5579-5580).” Bu hak, kişinin öz niteliklerine bağlı değildir, statüden kaynaklanır. Statüyle paket halinde gelen yetkileri sayesinde, zayıf veya vasıfsız biri, kudretli ve yetenekli kişilerin; yaşı küçük olan biri büyük olanın amiri olabilir. Nitekim Osmanlı tahtına geçtiğinde I. Ahmet on üç, Sultan Murat, on bir yaşındadır.

(22) Kadere hayret ettim. İkiz kardeşleri iki rakip (Sultan Selim-Şah İsmail) arasında eşit bölüştürmüştü. Bir farkla ki benim şehzadem 37, onun şahı 20 yaşındaydı. Ben kendimden yaşça büyük birinden emir alıyordum. (İkizim) Hasan ise toy bir delikanlının emrinde iş görüyordu (ŞS, 95).

Emir deyince akla ilk gelen devlet müessesesi ise ordudur. Ordudaki amirin, astın ve emrin niteliği en ince ayrıntısına kadar “iç hizmet kanunu” ile yasalştırılmıştır²⁴. Bu kurumda buyruklar, “Emir, demiri keser.” hissiyatında, katı biçimde uygulanır. (23) ve (24)’te sunulan alıntılar, ordu içinde verilen emirlerin sertliğini örneklemektedir:

(23) (Sakarya Savaşı’nda)
Saatler geçtikçe Türk ordusu sayıca eksik olmanın yarattığı sorunları iyice yaşamaya başlamış, tümenlerin, grupların ve Cephe Komutanlığının bütün ihtiyatları, bugün zorunlu olarak zayıf noktalara ve açılan gediklere sürülmüştü. Ağır baskı, gece, ikinci grup

²⁴ *Madde 8* - Emir: Hizmete ait bir talep veya yasağın sözlü, yazılı ve sair surette ifadesidir. *Madde 9* - Amir: Makam ve memuriyet itibarıyla emretmek yetkisine haiz kimsedir. Bunun emri altındakilere maiyet denir. *Madde 13* - Disiplin: Kanunlara, nizamla ve amirlere mutlak bir itaat ve astının ve üstünün hukukuna riayet demektir. Askerliğin temeli disiplindir. Disiplinin muhafazası ve idamesi için hususi kanunlarla cezai ve hususi kanun ve nizamla idari tedbirler alınır. *Madde 14* - Ast; amir ve üstüne umumî adap ve askeri usullere uygun tam bir hürmet göstermeye, amirlerine mutlak surette itaate ve kanun ve nizamla gösterilen hallerde de üstlerine mutlak itaate mecburdur. Ast muayyen olan vazifeleri, aldığı emri vaktinde yapar ve değiştiremez, haddini aşamaz. İcradan doğacak mesuliyetler emri verene aittir. İtaat hissini tehdit eden her türlü tezahürler, sözler, yazılar ve fiil ve hareketler cezai müeyyidelerle men olunur. *Madde 15* - Amir; emirlerini maiyetindeki her şahsa verebilir (TSK İç Hizmet Kanunu).

cephesinde yer yer çökmelere yol açtı. Birlikler gerideki hatlara alındılar. İki yandaki gruplardan Cephe Karargâhına telaşlı haberler yansımaya başlayınca Cephe Komutanlığı 22.45'te *sert bir emirle* duruma müdahale etti:

“Tümenler, *son erleri ölünceye kadar* mevzilerini kesin olarak savunacaklardır.”

Direnış yeniden sertleştii (ŞÇT, 388).

(24)

(Ordu, bir alanda konaklarken birden bire fırtına bastırır.)

Onbaşı Yamtar şimdi kayaya ilmiklediği kemerine daha sıkı sarılmaya mecburdu. Çünkü artık onbaşıya asılan çeri tek değildi. Bunlar birbirine sarılarak uzayan belki yirmi kişi olmuşlardı. Fakat Yamtar itiraz etmiyor, irkilmiyor, yalnız kemere daha sıkı sarılmaya uğraşıyordu... Fakat Tanrı gene niçin kızmıştı? Yüzbaşı bir yandan bunu düşünüyor, bir yandan da Yamtar'ı gözlüyordu. Birden parlayan bir çakının kısa ışığında sivri kayanın bu bir alay çeriye güç dayanan eski kayışı her an artan bir çabuklukla kemirip eğelediğini gördü. Ne yapacağını bir çakın hızıyla kararlaştırdı ve haykırdı: “*Kurt Kaya elini çöz!.. Kurt Kaya Yamtar'ın ardına yapışan erlerin arkadan onuncusuydu. Yüzbaşının buyruğunu alınca bir an tereddüt etmedi ve kara, azgın sular bu on eri bir anda yuttu* (BÖ).

Emir, en eski toplumlara kadar uzanan din kurumu açısından değerlendirildiğinde ise dinî yükümlülüklerin temelini buyruğun oluşturduğu görölmektedir. Din ile ilişkilendirilen emirler, en az sorgulananlardır. (25)'teki haberde göröldüğu gibi bu tip emirlerde, mantık aranmaz. Sapkın olanlarına bile riayet edilir. Nitekim Eski Amerika Uygarlıkları Maya, Aztek ve İnkalarda insan kurban etmek dinin emirlerinden biri olarak görölmüş ve bu niyetle binlerce insan katledilmiştir²⁵.

(25) Dünya yirmi birinci yüzyılı yaşarken, teknoloji devi Amerika'nın bağrında süper muhafazakâr ve ileri derecede mütevazı bir hayat yaşıyor. Amishler olarak bilinen ve bağlı oldukları mezhebin gerekliliklerine göre yaşıyan bu topluluk elektriksiz, traktörsüz ve internetsiz bir hayatı paylaşıyorlar. Amishler geniş arazilere sahipler ve tarımla uğraşıyorlar, ekip biçiyorlar; tıpkı tarihte olduğu gibi. Traktör hiç girmiyor onların arazilerine. Çünkü dinlerine göre yasak. Amishlerin Hıristiyanlığında fotoğraf ve film çekimi tamamen yasak. En tutucu olanları, elbiselerinde düğme yerine budak ve çengel kullananlar. Teknolojiyle temas etmemelerinin nedenini de dinlerine bağlıyorlar: ‘Dinimizde bunlar yasak’ diyorlar (SGA).

²⁵ Adnan Armutak, Eski Çağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme, [http://fef.kafkas.edu.tr/sosybtde/halk_bilimi/makaleler/mitoloji/mitoloji%20\(15\).pdf](http://fef.kafkas.edu.tr/sosybtde/halk_bilimi/makaleler/mitoloji/mitoloji%20(15).pdf): 8 (Erişim Tarihi: 10. 05. 2013)

Kimi dinlere göre emrin menşei insan olabilmektedir ama İlahi kaynaklı dinlere ve özellikle İslam Hukuk Doktrini'ne göre emrin gerçek kaynağı Tanrı'dır. Tüm varlıklar O'nun buyruğundadır. Tanrı'nın buyrukları insanlara Hz Peygamber, Hz. Peygamber'e ise Cebrail aracılığıyla²⁶ ulaştırılır. Ulaştırılan ilk emir ise "Oku!" olmuştur:

(26) Artık Nur'un Nur'u karşılama mevsimi gelmiş; yeryüzünde nurlu bir süreç başlıyordu. Semavî olanı, arzî olanını kucaklayacak ve "Oku!" diyecekti...

-*Yaratan Rabbinin adıyla oku!* O ki insanı yapışkan bir hücreden yarattı. *Oku* ki, o Rabbin, sonsuz kerem sahibidir. Kalemle yazmayı ve insana bilmediği şeyleri öğretendir O (EF, 73-74).

İslam hukukunda tartışmalı olmakla birlikte Allah'ın emirlerini tebliğ eden kimselerin de *dine dayalı emirlerine* uymak gereklidir (Pala 2009). Hz. Peygamber, bunların başında gelir. Lakin toplumda dini yaptırımların getirdiği korkunun ve saygının yarattığı etki, dini liderlerin, özellikle tarikata mensup kişilerce tarikat liderlerinin her türlü isteklerinin emir olarak kabul edilmesine, bu liderlerin *sorgusuz sualsiz* mutlak amir olarak kabulüne neden olabilmektedir. (27)'de örneklenmeye çalışılan toplumdaki bu bakış, tarikatlar boyutunda Manaz tarafından şu şekilde özetlenmiştir:

"Tarikatta şeyhe kesin bir bağlılık esastır. Mürid, dünya ve ahiret işlerinde mürşidinin emrinden çıkmaz. Tarikat geleneğinde bir söz vardır : "*Mürid, mürşidine; bir ölünün ölü yıkayıcısına teslimiyeti gibi teslim olmalıdır.*" Müridin, mürşidinin sözü, nasihati üzerine söz söylemesi, tenkid etmesi, reddetmesi mümkün değildir (Manaz 1995: 234)."

(27) Annesi mutfakta anlatmıştı:

-Arif Dede Yunanistan'daki mürşidimizdir. İbadet vakti yaklaşınca köyümüzde ocakları canlandıran, cem törenlerini başlatan bu sofudur. Kızıl Deli Sultan Tekkesi'nden el almıştır...

O güne kadar evde kimseye böyle hizmet edilmemişti. Babası da annesi de *el pençe divan duruyorlardı adamın önünde. Bir dediğini iki etmemeye çalışıyorlardı* (BSBG, 132).

Din kurallarına itaat, dine göre yönetilen ülkelerde, devlet tarafından güvenceye alınmıştır. Bu toplumlarda din kuralları ile hukuk kuralları aynıdır. Ancak laik toplumlarda dinin buyruklarına uymak, cinayet, hırsızlık gibi hukuk kurallarıyla örtüşenler dışında sosyal kontrol ile gerçekleşmektedir. (28)'deki haberde görüldüğü

²⁶ Müslümanlar tarafından namaz emrinin, Hz. Peygamber'e vasitasız verildiğine inanılmaktadır (EF, 256).

gibi şeriatle yönetilen kimi ülkelerde zina ve içkinin cezası devletçe infaz edilen kırbaçken Türkiye’de devletin verdiği bir hüküm yoktur.

(28) İran’da içki içip, evlilik dışı cinsel ilişkiye girmekle suçlanan bir adam, *şeriat mahkemesi tarafından* 80 kırbaçla cezalandırıldı. 25 yaşındaki Said Ganbari’nin cezası, başkent Tahran’ın 150 km batısındaki Gazvin’de halk önünde infaz edildi. Önce kentin en işlek caddesindeki trafik, güvenlik güçleri tarafından kesildi. Ardından, halkın izlemesi için yol kenarındaki alana barikatlar konuldu (H).

Toplumda eski-yeni dinlerin, inanışların ve birlikte yaşamının oluşturduğu zeminden kaynaklanan, nesilden nesile aktararak gelişen *töre, gelenek-göreneklerin* ve aynı zeminden kaynaklanan ama nihayetinde akılla, bilimle, kurumsal dinle uyuşmayan, halk inanışlarıyla da doğrudan ilişkisi olmayan kimi *batıl inançların* (Arslan 2004) ve *totemlerin* de alıcıları tarafından kesin bir buyruk olarak kabullenildiği görülmektedir²⁷. (29)’da İskender, bir erkekle ilişkisi olduğu için annesini öldürmesini isteyen törenin emrine itaat eder, fakat fark etmeden annesi yerine annesinin ikizi olan teyzesini öldürür. (30)’da bir ateşperest, Müslüman ve sözlü kızı kaçıncı Han, onun ölüm emrini verir.

(29) Bu işi bir an önce bitirip yoluna gitmek istermişçesine özensizce ve aceleyle savurdu elindeki İskender. Çelik havada bir yarım daire çizip Cemile’nin göğsünün sağ tarafına yaslandı. Arkalarda Pembe boğuk bir ses çıkardı. Anında anlamış, ta içinde duymuştu; bıçak ikizinin yüreğine saplanmıştı. İskender geri atıp durakladı, kaşlarını çatarak elindeki metale baktı. Ne yaptığını bilmez bir hali vardı. *O ana dek iplerin ucunda dans eden bir kuklaydı adeta*, ancak şimdi uykusundan uyanmıştı. Silkinerek bıçağı kenara attı ve ters yöne doğru koşmaya başladı (İ, 412).

(30) (Mirza Han):

-“Kan isteyen törelerimiz yoktur bizim, biz töreye insanımızı kurban etmeyiz. Ama *namusumuz* vardır. Onun için yaşar, gerekirse onun uğrunda ölürüz. Yaşarken de ölürken de bir değil her kişiyiz. *Ve her kişinin onuru söz konusu olduğunda gerekirse bir kişiyi feda ederiz.*” Öyleyse bu düşün alını yerden kaldırmak lazımdı. Eğer böyle olmazsa sülalesi Mirza Han’ı ayıplamaz mıydı? Ve mademki sülale, o sülalenin her bir ferdinde yazılıydı ve mademki her bir fert bütün sülalenin *bütün yazısız kanunlarıyla yasalıydı*, bu kararı aklamak da Setterhan’ın vazifesiydi. Mirza Han, gözlerini Setterhan’a diktiğinde bir cevap beklemiyordu. Sadece “*Artık git, zaman kaybetme.*” diyordu, “*Bu lekeyi temizle* (NA, 346-347).”

²⁷ Bugün Batılıların yüzde elli ikisi astrolojiyi bir bilim olarak kabul etmekte, yetmiş milyon Amerikalı güne astroloji falını okuyarak başlamaktadır. İnternette üç milyondan fazla astroloji sitesi ve bu sitelerin yüz yirmi milyondan fazla ziyaretçisi vardır (Köse-Ayten 2009: 47).

(31)'de yaşlıların ulu, kutlu, uğurlu sayılmasının ve onlara hürmet örfünün emre yansması görülmektedir.

(31) Ay yükselmişti. Ovada serin bir rüzgâr esiyordu. Yeniden hızla yaklaşan atlar çadırların önünde duruyor, bu atlardan Örpen ve Kızıl ile karıları ve çocukları iniyordu. Elli yaşından beş yaşına kadar bütün obalılar olanca hızlarıyla *ana kadına* kımız bulmağa koşmuşlardı. Verimsiz ve çorak yerde yaşayan yoksul oba, *ruhunu* kaybetmemek için çırpınmış, o sabah onun dudaklarından “*Biraz kımız olsaydı*” diye dökülen sözler, *kutlu bir buyruk* sayılmış, üç erkekle üç kadın ve en küçüğü beş yaşında olan sekiz çocuk atlarına atlayarak Örpen'in işaret ettiği yönlere doğru at salmışlardı (BD).

(32)'de kimilerince emir kabul edilebilen bazı batıl inançlar, (33)'te ise bu inançların insan hayatını kısıtlayışı görülmektedir:

(32) Merdivenin altından geçilmez.
Kara kedi görüldüğünde saç çekilir.
Gece tırnak kesilmez.
Eşikte durulmaz.
Gece dışarıya sıcak su dökülmez.
Kefen dikilen iğne kırılır.
Birin elinden bıçak, sabun alınmaz.
Gece aynaya bakılmaz.

(33) Annem batıl inançları olan bir kadındı. Evimizin her yerinde nazar boncukları asılıydı. Ceplerime, sırt çantama boncuk koyardı. Bir keresinde deri ceketime dikilmiş bir tane bulmuştum. Gece ıslık çalmaz, ev içinde şemsiye açmaz ve güneş battıktan sonra tırnaklarımızı kesmezdik. Uğursuzluktan korunmak için iç çamaşırımızı ters giyerdik bazen. Yemek masasında elden ele bıçak vermezdik (İ, 233).

Ekonominin yarattığı ortam da, buyurmaların ve itaatin sıkça görüldüğü ortamlardır. İşçi, yalnızca geçinme derdiyle değil, devlet tarafından imzalanması zorunlu hale getirilen iş sözleşmesi veya geçici yazılı sözleşmelerle işverenin işe dair isteklerini yerine getirmeyi bir borç olarak üstlenir²⁸. Büyük, küçük örgütlü müesseselerin tamamında olduğu gibi iş çevresinde de yaşa dayalı örfün geçerliliği yoktur. (34)'te Çetin Efendi, kendinden yaşça küçük patronunun hizmetindedir.

(34) “Şurada açık dükkan var.” dedim “Çetin Efendi, dursana, biliyorum, bu büfede likör satıyorlar.”

²⁸ İş sözleşmesiyle, işçi “İşverenin Talimatına(İtaat) Uyma” borcunu yüklenmiş olur. Buna göre, işçi yüklediği işi işverenin emir ve talimatına uygun olarak yerine getirmekle yükümlüdür (“İş Hukuku”, <http://www.smmmdershanesi.com/is-hukuku-nedir.html> (Erişim Tarihi: 28. 03. 2013).

Fusun ile bir dakikada Tekel'in ünlü nane ve çilek likörlerinden birer şişe alıp arabaya döndük.

“Çetin Efendi, vakit var, sen bizi biraz gezdir.”

Uzun süren araba gezintimiz sırasında konuştuğumuz şeylerin çoğunu yıllar sonra Fusun hatırlattı bana (MM, 49).

Hizmet sektöründe, buyurucu bayanların erkeklere göre daha nazik olduğu ve emrederken nezaketi elden bırakmamaya özen gösterdiği görülür. Belki de bu gözlem, istisnalara açık olmakla birlikte emir dili konusunda bayan-erkek açısından bir genellemeye imkân verebilir. Zira Goodwin'in (Salter 2007: 71-73) 4-14 yaşındaki kentli siyahî çocuklardan oluşturduğu kız ve erkek gruplarında yaptığı incelemeler, bu görüşü destekler niteliktedir. Goodwin'in raporuna göre, erkek gruplarında bir kişi, lider olarak sıyrılmakta, diğer grup üyelerinin emirlerini sindirmektedir. Emirler, daha çok bireysel, kısa, net buyruklar şeklindedir. Kız grubunda ise herkes emir verebilmekte, emirden daha çok öneri sunulmaya gayret edilmektedir. Verilen emirler genellikle topluluğun faydası için buyrulmakta, ben'den çok biz'li ifadeler yer verilmekte ve soru cümleleri gibi Goodwin'e göre emir kalitesini düşüren yumuşak ifadeler kullanılmaktadır.

(35) Hızlı adımlarla otele girdim. Eyvah, meraklı görevli işbaşı yapmıştı. Önünden geçerken:

-İyi akşamlar Miss Karen, dedi soru dolu gözlerini yüzüme dikerek. –
Günüüz nasıl geçti?

-Çok güzel geçti. Ağzını bile açmasına fırsat vermeden ekledim.-Ama odama, söğüş, salata, yoğurt, kepek ekmeği *yollarsanız daha da güzel olacak*. Ayrıca taze portakal suyu varsa kocaman bir bardak da ondan *rica edeyim*.

O kadar hızlı sıralamıştım ki “Bunlar benim görevim değil.” bile diyemedi.

-*Emredersiniz* Miss Karen, restoranı arayıp derhal bildireceğim isteklerinizi.

-Teşekkürler (BE, 454-455).

Toplumda en küçük kurum olan ailede dahi bir hiyerarşi söz konusudur. Her ne kadar modernleşmenin olumlu etkisiyle zaman zaman “anne” emreden statüsüne yükselse de Türk toplumunda ataerkil yapıdan kopulamamış (Yılmaz 2010), bu nedenle amir olarak baba figürü öne çıkmıştır. Kadının eğitimsiz bırakıldığı yörelerde sıkça tekrarlanan ”Ben bilmem, beyim bilir.” sözü bu durumun en açık göstergesidir. Babanın sahip olduğu emir yetkisi, yalnız statik statüye değil çoğu zaman fiziksel üstünlüğe de dayanmaktadır. Çocuklara gelince, onlar hem babalarının hem de annelerinin

buyruklarının alıcısıdır. (36) ve (37)'de Türk toplumunda babanın eşi ve çocukları üstündeki hâkimiyeti, (38)'de annenin emredici konumu örneklenmiştir.

(36) (Baba, araba sürüşüne karıştığı için eşine sinirlenir ve aniden frene asılır.)

Dudağı kanayan baba dışarı çıkmış. Kamyonetin etrafından dolaşip karısının kapısını açmış:

-Çık dışarı.

-Lütfen yapma, demiş Ayşe, benzi kül gibi.

-Sana çık dedim.

Kolundan tutup dışarı çekmiş karısını ve motor kapağına doğru sürüklemiş.

-Madem o kadar çok biliyorsun, *hadi tamir et bakalım*.

Annelerinin yüzünde tek kas bile oynamıyormuş. Baba, kadının kafasını tuttuğu gibi motorun içine doğru sokmuş.

-Ne o tamir edemiyor musun?...*O zaman çeneni kapa, bir daha bana nasıl araba kullanacağımı öğretmeye kalkma!* (İ, 57).

(37) (Recep, oğlu Mehmet'in büyük takıma transferi için kendisiyle görüşmeye gelen Şişko Necati ile konuşmaktadır.)

Elini ayağını nereye koyacağını bilemeden öyle dikilip dururken Mehmet evden fırlayıp üç adımda avluya ulaştı.

-Baba, nah bu adamdı. Bu tombalaktı maçtan sonra benimle konuşan, diye zıp zıp zıphıyordu. Gelicem diyen bu adamdı baba, vallaha da buydu, billaha da buydu. Anam avradım olsun buydu.

-...Devril git hemen karşımdan.

Aklı çıkmıştı Recep'in, Mehmet Şişko'ya tombalak deyince. Zırnık beyin yoktu bu velette. Anası kadar boştu kafası. Mehmet kuyruğunu kısıp kapıya yönelirken "*Dur, önce bir elini öpüp özür dile amcandan.*" diye seslendi Recep.

Şişko Necati elini vermek istemedi ama Mehmet yapışıp öptü. *Babası öp demişti bir kere, gerekirse koparıp öperdi o eli* (K, 41).

(38) Ellerini üstündeki önlüğe sildi, önlüğü çözdü:

- *Hadi, ellerini yıka da şu domatesi biberi neyin de sen doğra*. Baban şimdi gelir.

Adem ayaklarını sürüye sürüye banyoya gidip musluğu açtı. Ellerinden akan gri köpüklü suya baktı. Elini yüzünü nemli, ıslak havluya sürdü.

-Hadi anne, sen otur şöyle. Gerisini ben hallederim. Hafize, oğlu içeriye girer girmez bakışlarını onun ellerine kilitledi. Masaya hemen oturmadı.

-Ellerini kuruladın mı, bakiyim? Gülümseyerek göz ucuyla annesine baktı.

-Kuruladım annecim (DER, 22).

Aile içinde bazen emir verme noktasında bir çocuğun diğeri arasında sıyrıldığı görülür. Özellikle Türk toplumunda erkeğe tanınan üstünlük, çocuklara da sirayet etmiş ve erkek çocuklar bilhassa kız kardeşlerine emreden konumuna yükseltilmiştir:

(39) (Mehmet, büyük takıma transfer olma imkânı olduğu için mahallede kahraman gibi görülmeye başlanır.)

Pek çalışmayan kafasıyla bir kahraman olmanın ilk şartının bir kahraman gibi davranmak olduğunu kavramıştı ve öyle yapıyordu...Kardeşlerini bile hırpalamaz olmuştu; *yemekten sonra babası gibi divana uzanıp kendisine bir kahve yapmalarını emrediyor* ve sessizce İstanbul'u düşünüyordu (K, 61).

2. EMİR KIPLİĞİ VE İŞARETLEYİCİLERİ

2.1. Alanyazında Emir

Emir terimi, alanyazında (literatürde), dilek, bildirme kiplerine paralel olarak bir *fiil kipi*; soru, bildirme cümlelerine koşut olarak bir *cümle türü*; istemek, söz vermek gibi bir *söz eylem* çeşidi ve istek, izin gibi bir *alt kiplik* olarak betimlenmektedir. Buyruğun biçimbilgisel, sözdizimsel veya anlamsal katmanlarda bu şekilde incelenmesi, onu tanımlamada önemli rol oynamaktadır. Ancak elde edilen verilerin birbirini tamamlaması, birbiriyle çelişmemesi önemlidir. Unutulmamalıdır ki emir, dil sisteminin bir ürünüdür. Bu sistemde her birim ve katman birbirini gözetir, bir diğeriyle çatışmaz ve uyumla işler. Bu uyum, dil dizgesinin mahsulü olan buyruğa dair çalışmalarda da görülmelidir. Bu nedenle araştırmacıların bakış açısı; emir semantiğini merkeze alan, emir anlamını sunan tüm dilsel yapıları bağlamları içinde irdeleyen, buyruğun toplumdilbilimsel değerini fark ederek toplumsal verileri de hesaba katan bir bakış açısı olmalıdır.

2.1.1. Emir Kipi

Dillerin çoğu, buyruğa özel form ve yapılar geliştirmiştir. Bir hayli lisan, şaşırtıcı bir şekilde yalnız çıplak fiil formunu kullanırken azımsanmayacak sayıda dil de kendilerine has nitelikler taşıyan ek(ler) türetmiştir²⁹. İşte “*emir kipi*” terimi, *başlangıçta buyruk anlamı içermek için üretildiği düşünülen* bu yapıları, ekleri kapsar ve geleneksel dilbilgisinde genelde bu ilk mana çerçevesinde tanımlanır:

“Emir ekleri tasarlanan hareketin emirle yapılmasına işaret ederler (Ergin 1998: 325).”

“Eylemin yapılmasını buyurmak için kullanılır (Gencan 1975: 269).”

²⁹ Şayen dili emirde, yakın-uzak gelecek ayrımı yapabilir (Palmer 2001: 82). Gulf Arabic, tekilde cinsiyet işaretleyebilir (König-Siemund 2007).

“Emir kipi, tasarlanan hareketin yapılmasını emir şeklinde ifade eden kalıptır (Türkyılmaz 1999: 15).”

“Emir kipi: Eylemin yapılmasını isteyen ve emreden kip (Koç 1992: 105).”

“Emir kipi, eylemin yapılmasını buyurur (Ediskun 2010: 185).”

“Fiilin içerdiği anlamı sosyal statü veya değişik ilişkiler dolayısıyla başka bir kişiye buyurma kipidir. Bu kipte fiil başkasının emri dolayısıyla gerçekleşmektedir (Delice 2002: 206).”

“Tasarlanan eylemin yapılmasını emir şeklinde işaret eden kalıptır (Özdemir 1968: 190).”

Sayırsız anlamın varlığı, sınırlı sayıdaki biçimbirimsel yapıların zamanla çok anlamlı-görevli olmasına yol açmıştır³⁰. “Emir kipi” denilen yapılar için de durum böyledir. Yalnız emrederken değil, tavsiye verirken, yardım isterken, birini teşvik ederken, istekte bulunurken, yalvarırken veya benzer durumlarda da bu yapılar kullanılmaktadır. Hatta Peters (1949: 535) buyruk anlamının diğer anlamlara nispeten daha nadir kullanıldığını iddia eder. Bu kullanımlar da gösterir ki yaygın kanının aksine “*emir kipi*” ile *emir aynı şey değildir*. Nitekim Wilson-Sperber (1988: 81), emir kipli cümlelerin önermede belirtilen eylemi gerçekleştirmesi için dinleyene girişimde bulunma olarak tanımlanan buyurma edimini içeren bir buyurma gücüyle kullanıldığı iddiası olduğunu ama “emir kipi” nin kimi kullanımlarında buyurma gücünün olmadığını belirtir. Aynı şekilde Condoravdi-Lauer de “emir kipi”nin alıcı için zorunluluklar yarattığının varsayıldığını ancak bunun doğru olmadığını, çünkü “emir kipi”nin rica, yalvarma, uyarı vb. için de kullanılabilmesini belirtir (2012: 37-38).

Nihayetinde yukarıda örneklenen şekildeki tanımlar, *bu form ve eklerin bahsi geçen diğer görevlerini dışarıda bırakmakta ya da tersine buyruk belirtmeyen ifadelerin buyruk olarak etiketlenmesine neden olmaktadır*. Böylece anlam - yapı çatışması

³⁰ Türkçede eklerin, ulamsal veya alt ulamsal olarak bir tek işlev mi yoksa birden fazla işlev mi yerine getirdiği tartışmalıdır. Bu konuda temel olarak iki görüş mevcuttur:

Bazı araştırmacılar “*tek ek-tek işlev*” düsturundan hareket eder ve ekin yalnız bir ulamı işaretleyebildiğini belirtir (Oymak 2004; Corcu 2005; Uzun 2004). Bu görüşün öncülerinden olan Uzun’a göre, çekimleyen dillerde çok işlevlilik normaldir ancak Türkçe gibi eklemeli diller, doğaları gereği böyle bir seçeneğe ihtiyaç duymazlar (Uzun 2004: 163).

İşlevden eke giden bazı araştırmacılar ise, eklerin görünüş, zaman ve kip gibi birden fazla kategoriye kodlayabildiğini söylerler, “*tek ek, çok işlev*” görüşünü savunurlar. Hatta bir ekin aynı anda birden fazla görevi yerine getirebileceğini sezdirenen araştırmacılar da vardır. Erkman Akerson (1994: 84), bunlardan biridir. Akerson, “Hasan geldi.” gibi bir cümlede -di ekinin, görünüş olarak biterlik, zaman olarak geçmiş ve kip olarak izlenirlik işlevini yerine getirdiğini düşünür.

oluşmaktadır. Bu çatışmayı önlemek için kip tanımının gerektirdiği gibi, “emir kipi” terimi, ismiyle anıldığı paradigmadan ayrıştırılarak anlambilim katmanına taşınıp orada tanımlanabilir. Bu tanım, “*konuşurun yüklemle kodladığı buyruk tutumu*” şeklinde olabilir. Sonrasında yüklemde yer alarak buyruğu kodlayan tüm yapı ve ekler “emir kipi işaretleyicileri” başlığında değerlendirilebilir. Geleneksel dilbilgisinde “emir kipi” diye anılan paradigmayla (çekim dizisiyse) diğer görevleri dışlamayan başka bir şemsiye terimle ya da eklerin kendileriyle isimlendirilip ve işaretleyebildiği tüm anlamlar belirlenebilir³¹.

Geleneksel Türk Dilbilgisinde Emir Kipi

Türkçe, fiil çekiminde paradigmalara sahip eklemeli bir dildir. Bu nedenle buyruğu eklerle kodlayabilmesi şaşırtıcı değildir. Özellikle bu işaretlemeye, geleneksel dilbilgisinde “emir kipi” denilen çekim dizisi öne çıkmaktadır. Ancak bu dizinin üyelerine dair ortak bir kanaat yoktur. Bilhassa -(y)AyIm, -(y)AlIm eklerinin istek ve emir kipi denilen çekim dizisinin (paradigmanın) hangisine ait olduğu tartışmalıdır. Bu tartışmalar, yalnızca birinci kişilerde farklılaşan üç ayrı çekim dizisi görüşü doğurmuştur.

İlk görüşe göre, kişi kendine emredemeyeceği için -(y)AyIm, -(y)AlIm ekleri emir semantiği üretemez. Bu nedenle bu ekler, “emir kipi”nde yer almamalıdır. (Adalı 1979: 47; Koç 1992: 105; Uysal 1979: 42; Köse 2009: 46; Şimşek 1987: 226; Atalay 1945: 88) Ali Ulvi Elöve, “mütekellimin mütekellime yani kendisine emir etmesi olamayacağı

³¹ Eklerin onların tek bir görevini çağrıştıracak şekilde isimlendirilmesi doğru olmayabilir. Aslında bu konuya ilk temas eden Dilaçar’dır. Dilaçar (1971: 95), -dAn ekini ele alarak bu eke, çıkma, ayrılma, kopma, uzaklaşma gibi isimler vermenin bilimsel tanımlamaya esas olamayacağını, çünkü bunların tek bir göreve dair olduğunu, tutulması gereken yolun eke -den hali dedikten sonra onun türlü görevlerini göstermek olduğunu belirtir. Benzer de (2010: 138) -sA ekinin işlevlerini tartıştığı yazısında bu mevzuya temas eder. “Ekin bu çoklu işlevlerinden dolayı eke atıfta bulunurken ve dolayısıyla eki adlandırırken “dilek-şart kip eki” yerine -sA eki ya da -sA kip eki kullanımı tercih edilmelidir. Böylece ekteki işlev değişimleri rahatlıkla ifade edilebilir.” der. Benzer’e göre bu mantığın diğer eklerle genellenmesiyle bütün eklerdeki işlev değişiklikleri daha rahat anlaşılabilir ve kişiye göre değişen isimlendirmelere gerek kalmayacaktır. Doğan (1997: 255), isimlendirmenin yarattığı sıkıntıyı buyrum tümceleri bakımından değerlendirmiştir: “Belki de sorun buyrum tümceleri adı altında kullanılan dilsel ifadelerde değil de, bu kavramların adlandırılmasında yatmaktadır. Buyrum tümceleri pek çok farklı işlev dışında, doğal olarak, buyurmak amacıyla da kullanılmaktadır. Ama buyurmanın dışında bu denli çok işlevi üstlenebilen yapıların ortak adının emir olması kavramın suçu olmasa gerek.”

Bu açıklamaların ışığında çalışmada, paradigmadan bahsedilirken emir kipi terimi ya tırnak içine alınacak ya da “emir kipi denilen paradigma” gibi bir niteleme tercih edilecek, böylece bu adlandırmanın tartışılabilirliği ima edilecektir.

için yalnız muhatabı ve gaipleri olan emir siygası”³² gibi bir ifadeyle bu görüşte olduğunu gösterir.

Atalay (1945: 88) da bu eklerin istek kipinde olması gerektiğini belirtir ve bunun nedenini “Çünkü emir kiplerinde birinci şahıs mütekellim şekli yoktur; bir şahıs aynı zamanda hem emreden hem de emredilen kimse olamaz.” diye açıklar.

Gökalp (1976: 59), “İnsan kendi kendine emir veremeyeceğinden bu kipin birinci tekil ve çoğul kişisi yoktur.” diyerek birinci görüş dairesinde yer alan çoğunluktan biri olur.

İkinci görüşe göre ise -(y)AyIm/-(y)Allm ekleri, “emir kipi”nin üyesidir. Çünkü kişi kendine buyurabilir, yani hem emreden hem de eyleyici aynı kişi olabilir. Barutçu Özönder (TGST 1993: 71), insanın kendi kendine konuştuğuna, birinci şahıs ben ve kendi diye ayırabildiğine dikkat çeker ve bundan dolayı kendine emretmenin tabii olduğunu savunur. Ergin (1998: 307) de bu şekilde düşünen âlimlerdendir:

“Görülüyor ki Türkçede bütün şahıslar için emir eki vardır. Böyle olduğu halde birinci şahıs kendi kendine emir veremez şeklinde yanlış bir düşünce ile öteden beri emir birinci şahıslarının mevcut olmadığı ileri sürülür. Yabancı gramerlerin tesiri ile yerleştiği anlaşılan bu kanaat tamamiyle yanlıştır. Yabancı dillerde emir birinci şahısları olmayabilir. Fakat Türkçede böyle bir durum yoktur.”

İkinci görüşü savunan araştırmacılardan biri de Ercilasun (2007)’dur. Ercilasun, “Ahmet dedim kendi kendime, *kalk* ve *çalış*” benzeri örneklerden yola çıkarak üzerinde şüphe bulunmayan teklik ikinci şahıs çekimiyle kişinin kendine buyurabileceğini göstermeye çalışır. Diğer aşamada da “Kişi ikinci kişi çekimiyle kendine emir verebiliyorsa birinci kişi çekimiyle de verebilir.” mantığından hareketle -(y)AyIm, -(y)Allm eklerinin emir semantiği üretebildiğini iddia eder.

Üçüncü görüşe gelince, bu görüşün kaynağının Deny olduğu söylenebilir. Deny (1941: 364), birinci tekil kişinin olmadığı bir çekim kümesinden bahseder. Deny, neden böyle bir dizi oluşturduğunu açıklamaz ama muhtemelen emir bakımından -(y)AyIm ile -(y)Allm ekinin durumunun farklı olduğuna inanmaktadır. Daha sonra Kononov’da da aynı ek dizisinin tekrarlandığı görülür (Kononov 1956: 292).

³² Elöve, (Deny 1941: 364)’te bu fikrini dipnot olarak düşmüştür.

Bahsi geçen görüşler bir tabloyla şu şekilde özetlenebilir:

	Birinci görüş	İkinci görüş	Üçüncü görüş
1. Tekil	-	-(y)AyIm	-
2. Tekil	-{Ø}	-{Ø}	{Ø}
3. Tekil	-sXn	-sXn	-sXn
1. Çoğul	-	-(y)Allm	-(y)Allm
2. Çoğul	-(y)Xn, -(y)XnXz	-(y)Xn, -(y)XnXz	-(y)Xn, -(y)XnXz
3. Çoğul	-sXnlAr	-sXnlAr	-sXnlAr

(Tablo 1: Literatürde “Emir Kipi”)

2.1.1.2. “Emir Kipi”ne Dair Öneriler

“Emir kipi³³” nin çerçevesinin çizilmesi, özellikle birinci kişilerde düğümlenen “uyum kategorisinde kimlere emir verilebileceği” sorusunun yanıtı açısından önemlidir. Bu nedenle “emir kipi” nin muhtemel üyelerini irdelemekte fayda vardır.

2.1.1.2.1. -(y)AyIm Eki

Emir, en az iki kişili bir iletişim ortamı gerektirir³⁴. Yukarıda değinildiği gibi bazı araştırmacılar, kişinin ben'lere ayrılabilmesine, böylece birden fazla “ben” ile birinci tekil kişi için verici- alıcı düzeneğinin kurulabileceğine, dolayısıyla -(y)AyIm ekinin emirle uyumlu olduğunu savunur. Ancak bunu gerçek bir iletişim olarak kabul etmek

³³“Geleneksel dilbilgisinde “emir kipi” olarak adlandırılan paradigmanın tarihi gelişimi şöyledir:

Eski Türkçe	Eski Anadolu Türkçesi	Osmanlı Türkçesi
AyIn, -yIn (n ağzında nadiren -AyAn, yAn.)	-AyIn	-AyIn, -AyIm
{Ø}	{Ø}	{Ø}
-zUn, çUn, -zu	-sUn	-sUn, -sIn
-Allm (n ağzında -AlAm), - Ilm	-AlUm	-AlUm, -Allm
-xŋ, -xŋlar	-(U)ñ(Uz)	-(U)ñ(Uz), -İñ(Iz) (XVIII. yy. da artık nazal n yoktur).
-zUnlAr	-sUnlAr	-sUnlAr, -sInlAr.

(Gabain 2007; Timurtaş 2005; Gökçe 2009; Timurtaş 1999. Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesinde emir kipinde gösterdiği birinci şahıs eklerini, Osmanlı Türkçesinde iltizami (istek) kipi içine dâhil etmiştir.)

³⁴ Özkişisel iletişim olarak ele alınan kişinin kendine yönelmesi, vicdan muhasebesi yapması, motivasyon vb. etkinliklerin gerçek bir iletişim olarak değerlendirilmesi, tartışmalı kabul edilmelidir (bk. Uztuğ .2003: 45).

zor görünmektedir. Ayrıca bu araştırmacıların verdiği örneklerde de emirden ziyade başka ara veya ana anlamlar sezilmektedir:

(1) Yağmur dinsic de *gideyim* (Ercilasun 2007b: 368). (şartlı niyet)

(2) Göndersin kır atı, *vereyim* Ayvaz'ı (Korkmaz 2007: 672).
(şartlı niyet)

(3) Kezban aptalı kolundan tuttu, oturduğu yere getirdi.
-Çök *bakayım* (Korkmaz 2007: 671). (ikinci kişi emri pekiştirme)

(4) Lafı dolaştırma Kemal, ne olmuş Razgrat'ın köylüğünde, anlat
bakayım (Türkyılmaz 1999: 22). (ikinci kişi emri pekiştirme)

Uluslararası literatürdeki genel tavır da birinci tekil kişilerin emir bildirmediği yönündedir. Araştırmacılar, tam paradigmatlı dillerin emir sistemlerini incelerken birinci tekil şahıs ekleri için *hortative* (Anderson-Harrison 2005: 2; Authier 2010: 25) *promossive* (Zanuttini vd. 2012), *voluntative*³⁵ gibi ayrı terimler kullanmaktadır. Ya da bu eklerin emir yerine başka görevlerle kullanıldığına işaret etmektedir. Tuva Türkçesinin “emir kipi”ni değerlendiren Harrison (2000: 42), -Ayn'ın cesaretlendirme (hortatory) ve niyetli gelecek zaman anlamlarını kodlamak için kullanıldığını söyler. Mauck (2005: 15), birinci tekil emri açıklamanın güç olduğunu belirtir ve Bhojpuri, Hixkaryana, Evenki gibi tam paradigmatlı dillerde kendine söz verme (promise) anlamında olduğundan bahseder.

Birinci tekil kişilerin emirle uyumlu olup olmadığı konusunun yanında başka önemli bir nokta ise kişinin kendine farklı bir yolla emir verip veremeyeceğidir. Banguoğlu ve Aslan Demir gibi kişinin kendine buyurabileceğini ama bunu -(y)AyIm eki ile değil ikinci kişi ekiyle yapabileceğini savunan araştırmacılar da vardır:

“Bu tek kip de (buyuru kipi) tekli ve çoklu ikinci ve üçüncü kişilerden ibarettir. Buyuru, eydilen veya sözü geçenin eydene nazari olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için birinci kişiye yönelmesi mantıklı sayılmaz...Bununla birlikte kendimizi ikinci kişi yaparak *buyuruyu kendimize çevirebiliriz*: “Silkin ve sakın ol, dedim avare gönlüme”, “Uzatma Veysel bu sözü.”, “Kendi kendime “Gel, şeytana uyma!” dedim” (Banguoğlu 2007: 473).”

“Kişi bir yolunu bulup, örneğin ikinci kişi emir morfolojisini kullanıp *kendine emredebilir*, ancak bu tür cümleler -(y)AyIm'ın emir işlevini yerine getirebildiğini göstermemektedir (Aslan Demir 2008: 54). ”

³⁵ Moğol dili gramerlerinde de birinci şahıs emir, emir (imperative)den ziyade gönüllülük (voluntative) terimiyle karşılaşılır (Pakendorf 2007: 215).

Emrin kurucu unsurları, en az bir buyurucu ve buyrulandır. Buyurucu da buyrulandan mutlaka göreceli üstünlüğe sahip olmalıdır. Birinci kişide başka bir “ben” ile veya kendini ikinci kişi yerine koyarak iletişim ortamı yaratıldığı kabul edilse bile bu benler arasında görece ast-üst ilişkisinin oluşturulduğunu kabul etmek tabii değildir. Kişinin kendine yalvarması doğal olmadığına göre emretmesi de değildir. Sonuç olarak kişinin hiçbir yolla kendine emredemeyeceği iddia edilebilir.

2.1.1.2.2. -(y)Alım Eki

Emir açısından birinci çoğul kişinin durumu tekilden farklılık arz eder. Çünkü, “biz”, “ben” adının arı ve yalın çoğulu değildir. Aksine özgün, değişken ve karmaşık bir bütündür. Bu bütün, *ben ve sen/ ben ve o/ ben, sen ve o* gibi bileşenlere ayrılabilir³⁶ (Tilbe 2009: 65; Uzun 2004: 128). Birinci çoğul şahısın içindeki “ben” den farklı kişiler, emir verilebilecek bir eyleyici pozisyonuna yükseltilebilir; *ben* ve diğerleri arasında, ast-üst ilişkisi kurulabilir (Aslan Demir 2008: 58-59). Bu durum, birinci çoğul şahıslı cümlelerde emir kipliğinin kodlanabileceği anlamına gelmektedir.

Birinci çoğul şahıslı cümlelerde emir semantiği, konuşur tarafından eyleyiciye/eyleyicilere konuşurun da eyleme katılacağı bilgisi eklenerek bir eylem emrinin yöneltmesi olarak açıklanabilir. (Mauck 2005: 11-12). Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta bulunmaktadır. Kişi kendine emredemeyeceğine göre “biz” in içindeki “ben”e de emredemez. O halde diğer kişilere emretmektedir. Bu kişiler de, üçüncü kişileri içeren birinci çoğul (biz) kullanımı emirde nadir olduğu için genelde “sen/siz”dir. Konuşurun neden doğrudan ikinci kişi kullanmak yerine “biz”i tercih ettiğine gelince bu durum, “en az çaba yasası” ve “grup ruhu”nu tesis niyetiyle açıklanabilir. Çocuklarına uyumalarını emredecek ve kendisi de uyuyacak olan bir anne, “Ben uyuyayım, siz de uyuyun.” demek yerine “dilde ekonomi” için “Uyuyalım.” demeyi tercih edecektir. Ayrıca bu tür bir ifade, çocuklar ve anneleri arasındaki bağı da güçlendirecektir.

³⁶ Bu gerçeğin en güzel yansıması, zamirsel olarak içsel-dışsal “biz”lere sahip dillerde görülür. Mesela Çeçence’de *ben-o (onlar)* ı kapsayan dışsal “*biz (txo)*” ile *ben-sen (siz)* i içeren içsel “*biz (vai)*” farklıdır. Hatta bazı diller “*iki kişiden oluşan biz*” i bile ayırır. Garawa dili bu dilerdendir. Garawa lisanında, hem içsel-dışsal karşıtlığı, hem de çift-çoğul farklılığı bulunur; *ben-sen (nunggala)*, *ben-o (ngali)*, *ben-siz (ngambala)*, *ben-onlar (nurru)* bütünleri, ayrı ayrı zamirlerle karşılanır (Bickel-Nichols 2005: 50).

Türkçede “biz”li tümcelerdeki temel işaretleyici (y)AIIIm ekidir. Bazı dillerde³⁷ ben ve sen (ikimiz) için de ayrılmış ikili (dual) emir işaretleyicisi vardır. Ancak Türkçede -(y)AIIIm, ben dışında kalan elemanların sayısına gönderme yapmaz. Bağlamın veya “ikimiz” adılının yardımına ihtiyaç duyar. Aşağıda yer alan “*Bre sabah şahinleri al, sessizce ava gidelim*” ifadesi bağlamın dışına taşınırsa, -(y)AIIIm’ın ben-sen mi yoksa ben-siz mi kodladığı anlaşılabilir:

(5) Trabzon tekfurı, beylerbeyi olan Han Kazan'a bir şahin göndermişti. Bir gece yiyip, otururken şahinci başına; “*Bre sabah şahinleri al, sessizce ava gidelim*” diye emretti. Erkenden atlarına bindiler, av yerine vardılar. Bir sürü kazın oturduğunu gördüler. Kazan şahini saldı, ama bir tane yakalayamadı (Gömeç 2009: XI).

-(y)AIIIm eki, kimi zaman (görece) amirin katılmayacağı bir eylem için ona tabi olan kişi ve kişilere verdiği emirlerde de kullanılır. Bu tip buyrukların amacı, emri yumuşatmak ve bir grup ruhu yaratmaktır. Bu örneklerde -(y)AIIIm ekinin ikinci kişiye emir olduğu daha bariz görülmektedir. (6)’da Füsün, kendisine âşık olan ama karşılık vermediği Kemal Bey’e “Çetin Bey’e de bir gazoz al.” emrini bu yolla vermiştir. (7)’de bir polis, kavgayı ayırdıktan sonra seyre gelen kalabalığı oradan uzaklaştırmak için –AIIIm ekli bir emri tercih etmiştir.

(6) Sinema bahçesinde birbirimize yalnızca fiziksel olarak değil, ruhen de ne kadar yakındık. Füsün, benim bakışlarımdan korkarak uzaklaşmış, çocukların arasına girip çamaşır leğeninin içine yatırılmış gazoz şişelerine uzanmış, kalbimi kırmıştı bile.

-*Bir gazoz da Çetin Efendi’ye alalım.*” dedi Füsün, iki gazoz açtırdı. *Parayı ödedim*, filmlerde bizimle birlikte, aile kısmında değil, tek başına bekâr erkekler kısmında oturan Çetin Efendi’ye gazozunu götürdüm (MM, 298).

(7) Polis, dövüşen iki kişiyi ayırıp polis arabasına bindirdikten sonra düdüğünü öttürür ve kavgayı seyretmeye gelen ahaliye seslenir:

-*Hadi, dağılalım beyler, kalabalık yapmayalım*³⁸.

Sonuç olarak, -(y)AIIIm eki buyuru semantiği kodlayabilmektedir. Bu buyurunun hedefinin genel kanının aksine birinci çoğul kişi değil, ikinci tekil/çoğul kişiler olduğu düşünülmektedir.

³⁷ Tuva, Hakas, Dolgan, Saka Türkçelerinde ve Evenki, Moğolca gibi lisanlarda dual işaretleyiciler vardır.

³⁸ Gündelik hayattan derlenmiştir.

-(y)AyIm ve -(y)Allm Eklerinin Ait Olduğu Değerler Dizisi

-(y)AyIm ve -(y)Allm eklerinin hangi değerler dizisine ait olduğu yukarıda özetlenen görüşlerden anlaşılacağı üzere tartışmalıdır. Bu eklerin buyuru anlamı üretmediğini savunan âlimlerin çoğu, onları “istek kipi” denilen paradigmaya dâhil eder. Ancak bu görüş sıkıntılıdır. Çünkü istek denilen diziyeye temel teşkil eden -A eki ile -(y)AyIm / -(y)Allm ekleri farklı eklerdir. Bu eklerin ayrılığı, art zamanlı bir bakış açısıyla kolayca görülebilir.³⁹ Bu ayrılık göz ardı edilip mezkûr ekler, istek denilen dizide kabul edilse bile bazı araştırmacıların yaptığı gibi (Adalı 1979: 47; Timurtaş 1999: 59; Ediskun 2010: 183) –llm şeklinde görece tuhaf bir şahıs ekinin de varlığına razı gelmek gerekir.

Bahsi geçen ekler için farklı görüşler öneren araştırmacılar da vardır⁴⁰. Tekin’e göre (2000: 182) bunlar, gönüllülük kipi adında başka bir kipin tek üyeleridir ve “Birinci kişi ve kişilerin bir eylemi işlemek isteğinde olduklarını belirtir.” Johanson da (2009: 490) üçüncü şahıs ekleriyle beraber, mezkûr ekleri gönüllülük kipliği adını verdiği bir başlığın içine alır. Diğerlerinden farklı olarak -(y)Allm ekinin buyruk verebileceğine inanan Aslan Demir (2008: 71) ise, -(y)AyIm üzerine odaklanır. Bu eki, “emir kipi” ve

³⁹ - A eki muhtemelen Uygur metinlerinde görülen gelecek zaman eki -GAy ekine dayanmaktadır (Gültekin 2006). Bu ek, -GA ekine değişip sonra da Batı Türkçesine –A şekliyle geçmiştir. (Timurtaş 2005: 145) -(y)AyIm ve -(y)Allm ekleri ise, Orhun Türkçesi’nde dahi vardır. -(y)Allm eki aynen kullanılıyorken -(y)AyIm ise -(y)AyIn şeklindedir:

Biriye Çuğay yış Töğültün yazı *kon-ayın* tiser, Türük bodun ölsikiğ! (OK, 36)

Usar, idi yok *kış-alım*, tir men. (OK, 84)

Bu şekliyle Batı Türkçesine de geçen ekler, Eski Anadolu Türkçesinde –A eki ile eş zamanlı olarak kullanılmıştır:

Eski Anadolu Türkçesi Devri	-A	-(y)AyIm/ -(y)Allm
1. tekil	gör-e-m	gör-eyin
1. çoğul	gör-e-vüz	gör-elüm

Bu devrede birinci şahıslardaki –m’nin tesiriyle gelişen -(y)AyIm şekli de nadiren kullanılmış, Osmanlı Türkçesi döneminde ise -(y)AyIm yerleşmiştir. Bugün Türkiye Türkçesinde işlek bir halde kullanılan mezkûr ekler, diğer Türk lehçelerinde de emir denilen paradigmada kabul edilmekte ve çeşitli değişikliklerle varlığını sürdürmektedir.

⁴⁰ Gabain, “Eski Türkçenin Grameri” eserinde “Dilek Kipleri: Emir vs.” adıyla verdiği ve -(y)AyIm ve -(y)Allm eklerini de dahil ettiği diziyi, Fundamenta’da “vokatif (istek) fiil şekilleri” olarak isimlendirmiş, dizideki eklerin arzu, istek, emir, rica vs. olarak da gösterilmeleri mümkün olduğundan dizinin gerçek bir çekim dizisi teşkil etmediğini belirtmiştir. -(y)AyIm ve -(y)Allm eklerinin niyet ve irade, ikinci şahıs eklerinin istek ve emir, üçüncü şahıs eklerinin de arzu ve ümit ifade ettiğini eklemiştir (bk. Gabain 1998: 55).

“istek kipi”nden ayrı olarak oluşturduğu tam üyeli bir “gönüllülük paradigması”na dâhil eder ve bu paradigmanın istek bildiriminde kullanıldığını söyler⁴¹.

Bu görüşler, bazı çıkmazları beraberinde getirmektedir. Johanson ve Tekin’in önerilerindeki temel sorun, Türkçe gibi tüm çekim dizilerinde tam üyeli olan bir dilin neden “gönüllülük kip(liğ)i”nde tam olmadığı sorusunu doğurmuş olmasıdır. Aslan Demir’in görüşüne gelince, oluşturduğu paradigma, -yAyIm eki hariç “emir kipi” ile aynıdır. -AyIm’ı bir çekim dizisine dahil etme çabasının sonucu olan bu paradigma, sadece işlevden yola çıkarak oluşturulmuştur. Zira Aslan Demir’in kendisi de “Gönüllülük kipiyle emir kipini ayıran, kökenleri farklı iki ayrı paradigma değil; tersine iki ayrı/ana işlev alanıdır.” demektedir. *Ancak aynı ekleri farklı paradigmalara dâhil ederek onlara farklı ana işlevler yüklemek sağlıklı görünmemektedir.* Ayrıca paradigma oluştururken işlevden hareket edilirse çekim dizilerinin her işlevi için ayrı bir paradigma başlığı açmak gerekecektir. Örnekleme için -(X)yor eki ele alınabilir. Bu ekin ait olduğu çekim dizisinin tüm üyeleriyle bağlamın yardımıyla gelecek zaman anlamı işaretlenebilir: Yarın Ankara’ya *gidiyorum, gidiyorsun, gidiyor, gidiyoruz, gidiyorsunuz, gidiyorlar.* Bu durumda Aslan Demir’in bakış açısıyla hareket edilirse hâli işaretleyen -(X)yor ile gelecek işaretleyen -(X)yor için ayrı isimde paradigmalar oluşturulmalıdır.

Neticede, -(y)AyIm, (y)Allm eklerini “istek denilen kip”te veya farklı “kip” başlıklarında değerlendirmenin sakıncalarına değindikten sonra, bu eklerin emir denilen çekim dizisinin bir üyesi olarak inkişaf ettiğini kabul etmek daha tutarlı görünmektedir. (y)Allm eki buyuru semantiği üretebildiği için bu kabul tabiidir. Ancak -(y)AyIm eki buyuru anlamı kodlayamamaktadır. Aslında doğal olan, bir çekim dizisinin her üyesinin

⁴¹ Aslan Demir’in tasarladığı paradigmalar şöyledir:

	Gönüllülük Kipi	Emir Kipi
teklik 1. kişi	-(y)AyIm	yok
teklik 2. kişi	{Ø}, -(y)Xn(Xz)	{Ø}, -(y)Xn(Xz)
teklik 3. kişi	-sXn	-sXn
çokluk 1. kişi	-(y)Allm	-(y)Allm (özel durumlarda)
çokluk 2. kişi	-(y)Xn(Xz)	-(y)Xn(Xz)
çokluk 3. kişi	-sXnlAr	-sXnlAr

temel anlam alanını işaretleyebilmesidir. Örneğin –dI kümesinin tüm elemanları geçmiş zamanı işaretleyebilir ya da –mALI eki, her kişi için zorunluluk kodlayabilir. Ancak emir denilen çekim dizisinde birinci tekil şahısta bu mekanizma işlememekte ve bu ek, ait olduğu dizinin temel anlam alanına hizmet edememektedir. Bu noktada şöyle bir soru sorulması kaçınılmazdır? Temel işlevi (aslı görevi) emri işaretlemek olan bir çekim dizisinde bu işlevi gerçekleştiremeyen bir ekin üretilmesinin nedeni nedir?

Bu sorunun cevabı emir denilen çekim dizisinin oluşum sürecinde bulunabilir. Muhtemelen bu çekim dizisi uzun sürede, *aşamalı* oluşmuştur. Dizi üyelerinin devamlılık arz etmemesi, her şahıs için farklı olması ve birbirinden farklı yapısal özellikler göstermesi⁴² de bu çıkarımı desteklemektedir. Ayrıca Saka Türkçesi’ndeki gelecek zaman emir eki (*-A:r*)’ın durumu da bu görüşe bir dayanak olarak gösterilebilir. Zira Moğol dillerinde *yakın gelecekte* inkişaf eden *-A:rAy*’dan geliştiği tahmin edilen bu ek, hem Saka Türkçesi’nde hem de Moğol dillerinde yalnız ikinci şahıs için vardır. Oysa Saka Türkçesi de, Moğol dilleri de yakın emir (present) denilen dizide tam doluluğa sahiptir. Bu da gösteriyor ki gelecek emir eki, önce yalnız ikinci kişi için gelişmiştir. Muhtemelen ekin inkişafının yeniliği nedeniyle standart dilde paradigmayı tamamlayacak vakit olmamıştır. Ancak halk dilinde çekim dizisini tamamlama çabası mevcuttur (Pakendorf 2007: 216).

Gerek (*-A:r*) ekinin yakın zamandaki bu inkişaf süreci, gerekse bahsedilen diğer veriler şahit olmadığımız bir devirde gelişen Türkçe “emir çekim dizisi”nin aşamalı olarak geliştiği tezi için bir ipucu niteliği göstermektedir. Bu kademeli gelişimde, ilk olarak dizi üyelerinden ikinci şahıs eklerinin teşekkül etmiş olduğu düşünülmektedir. Çünkü emrin aslı kişisi ikinci kişidir. Dünya dillerinin çoğunluğunun yalnız ikinci kişiye sahip olması ve ikinci kişilerin üzerinde emri işaretleme konusunda hiçbir şüphenin bulunmaması da bunun göstergesidir. Muhtemelen daha sonraki zamanlarda dolaylı kişiye emrin olabilirliği üçüncü şahıs eklerini doğurmuştur. Mevcut üyeler, ilerleyen evrelerde başka anlamları da karşılar hale gelmiştir. Bu gelişmelerin akabinde çekim dizilerinde tam doluluğa sahip dillerin dizideki boşluğu tamamlama meylinde dolayı birinci kişiler üretilmiş olmalıdır. Ancak bu eklerin, dizinin temel anlam alanını değil, diğer manaları bilhassa da istek alanını karşılamak için oluşturulduğu tahmin

⁴² Mesela, -sXn eki, -sXnmXş, -sXndX gibi bir birliktelikte yer alabilirken, {Ø} bunu yapamaz. Ya da diğer üyeler soru ifadesi kurabilirken, {Ø}, -(y)Xn(Xz) soru kuramaz.

edilmektedir.⁴³ Görünüşe göre (y)AlIm eki, sonraki devrelerde uygun semantik zemini sayesinde emir kodlayarak paradigmanın temel görevine de uyum sağlamıştır ancak -(y)AyIm eki için bu söz konusu olamamıştır. Böylece emir denilen çekim dizisinde emredemeyen bir üye var olmuştur.

2.1.1.2.3. {Ø} Sıfır Biçimbirim

Konuşmacıya ve dolaylı kişiye emir tartışmalıdır ama dinleyene verilen emir kesin; evrensel bir dil edimidir⁴⁴. Daha önce de vurgulandığı gibi pek çok dil, emirde yalnız ikinci kişiye sahiptir. Bazı araştırmacılar, bu veriden yola çıkarak buyruğun temel bileşeni olarak ikinci kişiyi belirler, diğer kişilere gerçek bir emir verilemeyeceğini iddia eder (Postma vd. 2007: 213; Belletti 1999: 569) ve tam paradigmalı dillerdeki birinci ve üçüncü kişi yapıları, exhortative, hortative veya jussive gibi terimlerle anarak (Longacre 2003: 121; Leslau 2007: 355; Ammann- Auwera 2004: 345; Fantin 2003: 266) ikinci şahıs emirden ayırır. Özdemir'in şu açıklaması bu tavrın özeti gibidir:

“Esasen emir kipi bugün kullanışta bilhassa yazı dilinde istek kipinin yerini almaktadır. Çünkü insanın kendine emir veremeyeceği düşüncesi bunu doğrular. Ne var ki aynı şeyi üçüncü şahıs için de düşünmek mümkündür. İnsan kendinden uzaktaki için de emir veremez (1968: 190).”

İkinci kişi, dolaylı kişiye emir olasılığı nedeniyle, emir için tek şahıs olmasa da temel kişi ya da Mauck'un (vd. 2005) dediği gibi *emrin varsayılan kişisi* olarak kabul edilebilir. Teklik ikinci kişi temel emir şekli, çoğu dilde olduğu gibi (Diamond 1959: 112-114; Mauck vd. 2005) Türkçede de sessel işaretlemeyen yoksundur. Bu durum bazı araştırmacıları, ikinci kişi emirlerin, fiil tabanı ile yapıldığı (Bilgin 2006: 382; Gökalp, 1976⁴⁵) yahut çekimsiz fiil (Göker 1996: 50) olduğu yanılığına düşürmüştür. Ancak

⁴³ Eski Türkçe döneminde birçok kiplik alan, yalnız bu dizi tarafından işaretlenmektedir (bk. Gabain 2007).

⁴⁴ Bu gerçeğin en önemli kanıtı ise, tüm dillerin ikinci şahıs emre sahip olmasıdır ve hatta dillerin çoğunda emrin yalnız ikinci şahıstan teşkilidir (bk. Mauck 2005).

⁴⁵ Gökalp'in (1976; 59) “Her fiil kök ve gövdesi, ikinci tekil kişi emirdir.” şeklindeki ifadesini konuyu örneklemesi, fiilin kök veya gövdesiyle emir kipliğiyle kodlanmış halini eş değer gören düşüncüyü yansıması bakımından sunmakta fayda vardır. Ek olarak belirtmek gerekir ki El Kavaninü'l- Külliye Li-Zabti'l-Lügati't Türkiyye adlı eserin yazarı da çıplak fiil ile “emir kipi ikinci şahıs”ı aynı olarak nitelemiştir: “Fiilin bölümlerinden olan emir ikinci teklilik şahıs, diğer kısımların etrafında döndükleri eksendir, merkezdir. Onların tümü bundan yapılır. O bütün bunların çeşitli dallara ayrıldığı bir kök ve üzerine kuruldukları bir temel gibidir. Hiç kimse çok sayıda emir öğrenmeden bu dile hâkimiyet kurup öğrenemez. Yüce Allah'ın izniyle bu kitapta emir konusunu toplu olarak işleyeceğim. Şüphesiz o, hedeflerin en önemlisi olup özel isimler gibi işitmekle öğrenilir, onda kuralların hiçbir etkisi yoktur.

filin kök/gövde halinde veya çekimsiz halde sözdizimine katılması mümkün değildir. Bu nedenle ikinci kişide de çekim vardır ve çekimi sağlayan “emir kipi”ndeki sıfır biçimbirimdir⁴⁶. Sıfır biçimbirim *hiçbir şey* demek değildir. Sessel olarak sunulmayan, işaretlemeyen işaretleyen bir biçimbirimdir (Jendraschek 2011: 248). Ergin (1998: 306) “*Burada, emir ikinci şahısla fiil kök ve gövdelerinin ses sayısı bakımından aynı, fakat mana bakımından çok farklı olduklarına dikkat edilmelidir. Birisi, hiçbir şeye bağlamayan mücerret hareketi, öteki, bir şahsa ve şekle bağlanan bir hareketi karşılar. Emir ikinci şahıs ekini “sıfır” olarak kabul edebiliriz. Fakat bu sıfır ek, şahıs ve şekil ifade ederek fiil kök ve gövdesini kullanım sahasına çıkarır.*” diyerek bu gerçeğe işaret eder. Aşağıda, {Ø} ile kodlanmış, emirler vardır:

(8) Gül Hanım karşıladı bizi. Öğretmenimin gül yüzlü, güzel eşi.

Halimi görünce irkildi, dudaklarını ısırıldı.

-Remzi, ne oldu bu çocuğa, dedi.

Öğretmenim ıvecen:

-Sonra konuşuruz, çabuk temiz bez *getir{Ø}*, tentürdiyot *getir{Ø}*, dedi...

Gül Hanım istenilenleri getirmişti...(Öğretmenim) Getirilenleri aldıktan sonra,

-Sen *çık{Ø}* Gül, dedi.

Gül Hanım çıktı (EDK, 19-20).

(9) Adam eline geçirdiği kuru bir çam dalını olanca gücüyle akbabaya vurup onu kenara savurduktan sonra ikinci darbeyi delikanlının üzerindeki indirdi... Etrafta bol miktarda bulunan dal parçalarından birini kapalı Tayga da adamın ustalığında olmasa bile kendince sopayı havada savurarak akbabaları üzerinden uzaklaştırma gayretine girişti. “Şuradaki taş oyuğuna git{Ø}.” diye bağırarak adamın sesi tepesinde vınlayan dalın sesiyle kanat sesleri arasından pek cılız geldi kulaklarına. Şaşkın baktı Haluk’a.

“Çabuk ol{Ø} hadi, oraya saklan{Ø}.”...

“Hayır, seni bırakmam!” diye bağırarak bir yandan elindeki dalı etrafında çevirirken.

“Geri dönersen beni kurtarmaya gelersin. İkimiz de köylülerin eline düşersek kimse bizi bulamaz.”

Çünkü diller kurallarla ortaya konulmaz. Emir böylesine önemli olduğundan, kolaylıkla anlaşılması için en kısa bir ifade ile temel diye adlandırılmıştır (Toparlı vd. 1999: 5).”

⁴⁶ İkinci kişiyi sıfır biçimle çekimlemek dillerde yaygın bir özellik olmakla birlikte (Diamond 1959: 112-114) fiil gövdesine takı ekleyen Türk dilleri ve diller de vardır. Bazı Türk dillerinde {Ø} yanında Eski Türkçede bir pekiştirme görevi gören –gil ekinden inkişaf eden –ğIn, gll gibi şekiller sıkça kullanılmaktadır. Dravidan dillerden Tulu dilinde sıfır biçim yanında –la da kullanılır: un-la/ ye!, jek-la/ yıka. Gondi dilinde uzun vokallerden sonra –m- gelir : sî-m/ ver. Kuvi dili –amu/-mu ekler: ven-a-mu/ dinle (Krishnamurti 2003: 358-360). Türkiye Türkçesinde de ikinci tekilde nezaket veya mesafe amaçlı olarak genelde ikinci çoğul şahıs için kullanılan –In eki tercih edilebilmektedir.

“Sen git o zaman oyuğa.”

“Centilmenliğin sırası değil, çabuk ol{Ø} hadi” diye daha yüksek sesle bağırdı bu defa adam.

Delikanlı bu sert gelen *emir* karşısında çaresiz başını salladı (CA, 119-120).”

{Ø}Sıfır biçimbiriminin emir kipliğine temel hizmeti, ikinci tekil şahısı kodlamak olmasına rağmen, kimi zaman ikinci çoğul kişiyi de işaretlediği olur. Aşağıdaki alıntılarda görüldüğü gibi bu kullanım seslenmeli öznenin olduğu, eyleyicinin seslenmeli özneye karşılandığı-karşılanabileceği ifadelerde gerçekleşmektedir:

(10)*Tokuz Oğuz begleri*, budunu bu sabımın edgüti eşid, katığdı *tingla* (BK-K1).

(11) Gece çalışanların farklı ücret alması, işçinin şevkini arttırıyor. Evvelâ inanmak, güvenmek ve çalışmak, Amerika'da parola olmuş... Aziz Ata'mın de bize emri: «*Türk övün, güven ve çalış*» değil miydi? (TAO, 138).

(12) Tarlanın orta yerindeki, beyaz duvarlı, saman damlı, biraz harap, etrafı çit çevrili bir eve doğru ilerliyorduk. Avluda yüksek ekin yığını, yığının yanında atsız, oku dimdik bir araba göze çarpıyordu, önde ilerleyen kumandan durdu. Gerisinden gelen *askere eliyle işaret ederek*: — *Yere yat!* emri verdi. Hemen *yattık* (YKA, 15).

(13) Manga komutanı bağırdı:

- *19 numaralı hücredekiler*, sesiniz niye az çıkıyor lan?

Oysa tam tersi oluyordu. Gündüz yaşanan olaydan dolayı, 19 numaralı hücredeki herkes var gücüyle bağıırıyordu.

Manga komutanı “*Sola dön*” komutunu verdi:

- Üç adım ileri, marş.

En önde M.U, bütün hücre sakinleri denileni yaptılar. Üç adım atıldığında koridorun ortasına gelinmişti.

Ardından beklenen komut gecikmedi:

- *Sağ eli uzat*.

Sağ eller uzandı. Sayılamayacak kadar cop darbesi indi. Ardından, sol eller havaya kalktı. Yine coplar havada uçtu. 19 numaralı hücre sakinleri günlerce ellerini kullanamadılar (KBA, 284).

2.1.1.2.4. -(y)Xn, -(y)XnXz

-(y)Xn, -(y)XnXz ekleri, alıcı ve eyleyicinin örtüştüğü emirlerin temel işaretleyicilerindedir. Bu ekler, emir kipliğinde, daima alıcı(lar) kümesine yönelen yani ikinci şahsa yönelik buyrukları kodlar. -(y)Xn ile -(y)XnXz arasında çoğul kişileri

işaretlerken sayı-kişi kategorisi bakımından bir farklılık yoktur (Aydın 2007: 152). Fark, -(y)XnXz ekinin, emredenin üslubuna nezaket katmasıdır. Emreden, eyleyicilerin “olumsuz imaj⁴⁷”ını korumak adına yani “olumsuz nezaket stratejisi”ni uygulamak için bu eki, tercih etmektedir. Böylece kişi kendi imajını da korumuş olur. Aşağıdaki örneklerde bu fark örneklenmiştir. İlk iki alıntıda sadece “siz” alıcısına emir kodlanırken diğerlerinde bunun yanı sıra “olumsuz nezaket” stratejisinin uygulandığı görülmektedir:

(14) Albay Cathcart, çabucak, sertçe yutkunarak ve canlı bir hareketle şoförüne ve meteorologuna döndü.

-Binbaşı Danby’yi dışarı *çıkartın* ve *vurun*.

-E-efendim diye kekeleydi şoförü ve meteorologu.

- “Binbaşı Danby’yi dışarı *çıkartın* ve *vurun*.” dedim diye terslendi Albay Cathcart, “Duymadınız mı?”

İki genç teğmen aptal aptal başlarını salladılar, sersem, uyuşuk bir gönülsüzlük içinde, ağızları bir karış açık bakıştılar (MY, 309).

(15) (Sineklidağ sakinleri, gecekonduları yıkılmasın diye toplanır. Onları dağıtmak isteyen polisleri dinlemezler. Polis, mahallelinin hürmet ettiği Keşanlı Ali’nin yardımını ister.)

Şişman Polis: Geçmiş olsun Ali Efendi...

Ali: Eyvallah.

Şişman Polis: Söylesen de dağılsalar. Seni dinlerler. Bizim de başımız derde girmesin.

Ali: Buralara kadar zahmet ettiniz, büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperim, (klakson tezahüratı), bugün işlerini feda edip gelen şoför arkadaşlara mahsus selâm ederim. (Sert) *Dağılın lan* (KAD, 25).

(16) Tanıştırma merasimi daha yeni bitmişti ki bitişik odanın kapısı aniden açıldı ve Kraliyet Evi’nin Başhizmetçisi elbisesi giymiş biri içeri girdi.

“Lordlarım, Beyefendiler” dedi kendinden emin bir sesle “Majesteleri Kral Hazretleri!”

Altı adam birden ayağa kalktılar...

-Lordlarım ve beyefendiler, lütfen *oturunuz* dedi Majesteleri (LD ,109).

⁴⁷. İmaj, (face) toplum içinde kişinin kendisi ve başkaları hakkındaki imgelerdir. İletişimde kişilerin imajını (face) zedelememek, nazik davranış olarak ele alınmaktadır ve önemlidir. Bunun için iki strateji vardır: Olumlu (pozitif) ve olumsuz (negatif) nezaket stratejileri. Olumsuz nezaketle, iletişimde karşıdaki şahısların şahsi alanlarına müdahale etme, karar alma ve uygulama özgürlüklerine saygı gösterme kastedilir. Olumlu nezaket ise, iletişimde şahısların saygınlık, kabul görme, tasdik edilme gibi isteklerini dikkate alma olarak özetlenir. Olumlu ve olumsuz nezaket stratejilerini göz ardı etmek karşıdaki kişinin imajını zedeler. Örneğin karşıdakini övme, onaylama, ona yakınlık gösterme, olumlu nezaket stratejisidir ve karşıdakinin “olumlu imaj”ını korumaya yöneliktir. Ama ona itiraz etme, onu suçlama, nezaket dışıdır ve karşıdakinin “olumlu imaj”ını zedeler. Yine emir verme, öneride bulunma, rica etme de karşıdakinin “olumsuz imaj”ına zarar verir. Olumsuz imajı korumak için öznesiz veya edilgen cümlelerle yumuşatma edatları tercih edilir (Dereli 2008). Çoğulda, -(y)Xn yerine -(y)XnXz tercihi de eyleyicinin “olumsuz imaj”ını korumaya yönelik bir seçimidir.

(17) (Papa Julius) Pencereden giren güneşin son ışıkları da salonun duvarlarında erirken uzaklarda, çok uzaklarda kalmış bir ülkeyi anar gibi sürdürdü sözlerini:

-Doğu milletleri duygularını ses ile biz ise renk ile daha iyi anlatıyoruz galiba.(Hekim Antonio) bu kitabı iyi *koruyunuz* ve içindeki minyatürleri incelemeleri için resim atölyemizdeki üstatlara birer birer *gösteriniz* (BÖİA, 199).

Nezaket stratejileri, hitap şekillerinin de değişmesine yol açar. “Sen” yerine “siz” adılının kullanılması bunun sonucudur (Porzig 1995: 223). Emirlerde de emri yumuşatmak, nazik olmak, memurun imajını (face) korumak adına *tekil kişiye çoğulmuş gibi* hitap edilir. Bu hitap fiile -(y)Xn⁴⁸, -(y)XnXz eklerinin aracılığıyla kodlanır. Aşağıdaki örnekte Müsteşar’ın iki eyleyiciye (odacı ve genel müdür) emrederken farklı davrandığı, genel müdüre emrederken nezaket amacıyla -(y)Xn ekini tercih ettiği görülmektedir:

(18) Müsteşar, Sadri 'ye bir sigara uzattı. Zile bastı.

"Lütfen bir kahvemi iç!" dedi.

"İstemem; kahve dokunuyor."

"İç lütfen; ben de içeceğim! İstersen çay içelim! Güzel Seylan çayı var; özel yaparlar."

Odacıya, "İki çay bize..." dedi. "Sonra İbrahim Metin Bey'i *çağır* bana!"

Genel Müdür İbrahim Metin hemen geldi. Müsteşar önüne bir kâğıt çekti.

"Sicil numaran kaçtı Sadriciğim?" diye sordu. "Her iş aklıma gelir, benim zamanımda senin sürgünün çıkacağı aklıma gelmezdi. Allah bilir sen de bu işi benden biliyorsundur. Fakat ben senin kararnamene imza atacak kadar alçak-... İbrahim Metin Bey. şunu *alın*, bana Sadri Bey'in dosyasını *getirin*. Ama lütfen biraz çabuk *olun* (ÖGE, 326).

(19)'da da tekil alıcıya emredilirken çoğul ekin yanı sıra “lütfen” ibaresi kullanılarak adeta “çok nazik emir” oluşturulmuştur. (20)'de ise tekile -(y)XnXz eki ile buyruk kodlaması vardır.

(19) (İngiltere'den gelen sigorta eksperisi Miss Karen Kimya, şirketin Konya yetkilisi Mennan Bey ile konuşur.)

-Bakın Mennan Bey, üç milyon poundluk bir poliçeden söz ediyoruz. Bu bizim gibi büyük bir şirket için bile çok para. Soruşturma sonuçlanıncaya kadar, İkonion Turizm bizim için zanlı sayılır. Tabii bunu adamların yüzüne söyleyecek değiliz, ama kuşkularımız boşa

⁴⁸ Gabain (2007: 79), Eski Türkçede ikinci çoğul şahıs eki – ın'ın tekil kişi için nezaket amacıyla da kullanıldığını söyler. Bu da, emirde nezaketin çok eski zamanlardan beri işaretlendiğini göstermesi açısından önemlidir.

çıkıncaya kadar da uyanık olacağız. Bizde prosedür böyle işler. *Lütfen siz de buna uygun davranın*, olur mu?

Yüzü kıpkırmızı olmuştu, belli ki istediklerim hiç hoşuna gitmemişti ama artık *patronun* kim olduğunu da anlamıştı.

-Olur, dedi başını öne eğerek, *siz nasıl isterseniz Miss Karen* (BE, 83).

(20) Dış bahçe kapısı ile iç kapı merdiveni arasında, birkaç milletvekili bize bir kanun teklifi imzalatmak istediler. Okuduk. Teklif aşağı yukarı şu idi: 'Hidematı vataniyesine mükâfaten Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne 1 milyon lira ihda edilmiştir...'

Beynimizden vurulmuşa döndük... Gazi'nin haberi olup olmadığını düşünmeden reislik odasında kendisini bulduk. Hamdullah Suphi heyecanlı sözleriyle hepimizin ızdırabını anlatmaya çalıştı. Gazi (H. Suphi'ye), "Hiç haberim yok. Küstahlık etmişler. Teklifi bana *buldurunuz*." dedi. Getirtti ve yırttı (YA, 107-108).

-(y)Xn, -(y)XnXz ekleri, bazen de tam tersi, tekil kişinin imajını hiçe sayan bir şekilde kullanılır. Buradaki amaç, alıcı ile mesafeyi korumak ve emreden otoritesini alıcıya hatırlatmaktır. Aşağıdaki ilk örnekte doktor, laubali ve ısrarcı davranışları olan hasta yakınına; ikinci örnekte ise yaşını almış Şevket Bey, kaynının genç kızına mesafe koymak için mezkûr ekleri tercih etmiştir:

(21) Birden kalktı oturduğu koltuktan, ileri geri gidip gelmeye başladı.

—Durumu nasıl?

—Ameliyat başladı.

—Uzun sürer mi?

— Beyninden ameliyat ediliyor, üç saat kadar sürer.

— Beyninden mi? Ölebilir mi?

— Ölebilir.

Ölebilir. Yüreğim sıkılır gibi oldu; onun ölme ihtimali beni saran titremenin sanki düğüm noktasını teşkil ediyordu. Çabuk çabuk:

— Ne yapabilirim doktor bey, diye sordum. Ona nasıl yardım edebilirim? *Küçümser bir tavırla* ağzı yayıldı.

— Hiç

— Ne yapmamı salık verirsiniz doktor bey?

Aynı *küçümser tavrı* sürdürerek:

— *Gidin yatın*, dedi.

— Gidemem doktor bey.

Birdenbire yüzünde bir ciddiyet belirdi.

Biraz *sertçe*: — *Dışarıya çıkın*, dedi (ÇA, 47).

(22) -Dün beni niçin tahkir ettiniz?

-Hareketinizin başka türlü cevabı olacağını mı zannediyordunuz?

Aynı mazlum ses:

-Fakat ben sizi seviyorum Şevket Bey...

Onu tahkir etmek için sille ve tokattan daha ağır gelecek sözler, dudaklarıma hücum ediyor; fakat söylemiyorum. Hatta saçından tutup

dışarı atmak için şiddetli bir öfke hissetmekle beraber bunu da yapmıyorum; zira herhangi ağır söz, vahşi ve hoyrat bir hareketle yeni bir aksülamele, bir rezalete sebep olmak istemiyorum. İşi hiddetle değil, diplomatça bertaraf etmek en iyi çare.

-İkinci defa aynı muameleye maruz kalmak istemiyorsanız hemen dışarı çıkınız, diyorum.

-Peki, zaten gideceğim (İŞ, 139-140).

2.1.1.2.5. -sXn, -sXnlar

Dillerin çoğunda dolaylı kişiye emretmek için ayrılmış biçimbilgisel işaretleyiciler yoktur. Bu görünüş, uluslararası literatürde üçüncü kişiye buyruğun, gerçek emir olarak onaylanmasına engel olmuştur. Brewster (1832: 5), üçüncü kişiye emir değil istekten söz edilebileceğini belirtirken Postma-Wurff (2007: 213), ikinci kişi bileşeni içermediği için bunları hakiki emir kabul etmez. Hall (2000: 156) bu tip emirlerin hepsinin ikinci kişiye çevrilebileceğini söyler ve “Donold çimleri kessin.” demenin “Donald’a çimleri kesmesini emret.” demekten farkı olmadığını ifade eder. Lyons (Lyons 1977: 747) bazı dillerin prensipte üçüncü kişi emirlere sahip olabileceğini ama en azından Hint-Avrupa dilleri açısından bunların birer buyruk olarak onaylanamayacağını söyler. Çünkü ona göre buyruklar doğası gereği alıcıya adreslidir.

Uluslar arası alanyazındaki genel kanının aksine Türkçede temelde -sXn, -sXnlar ekleriyle işaretlenen üçüncü kişi emirlerin emir olmadığını gösterecek doyurucu bir kanıt yoktur. Zira bunlar da, buyruğun olmazsa olmazları olan göreceli üstünlüğe sahip bir otorite ve eyleyici ile eyleyiciyi harekete geçmeye zorlayan bir istek bileşenine sahiptir. Bunun yanı sıra, hiyerarşik düzende işleyen çeşitli kurumlar ve özellikle “din” kurumu ile monarşiler de, üçüncü kişiye emrin varlığı için delil gösterilebilir. Zira kitaplı dinlerde Tanrı’nın emirlerini Cebrail’in naklettiğine inanılır. Cebrail’in aracılığına rağmen, Peygamberler ve müritlerce, Tanrı’dan (Allah’tan) gelen ileti, emir olarak kabul edilir. Aşağıdaki örnekte de buna mebni, Allah tarafından buyrulan ve Cebrail aracılığıyla nakledilen ifadenin emir değil de istek(rica) veya başka bir kiplik anlam kabul edilmesi doğal değildir. Aynı şekilde bir kralın, hakanın ya da padişahın kulu olarak gördüğü kişiye aracı/larla gönderdiği mesajların emir değil istek (rica) olduğunu belirtmek, toplumsal düzenin verilerini göz ardı etmektir:

(23) Selman bir üzüm tanesi getirip Hz. Muhammed'in önüne koydu: "Ey yoksullar hizmetkârı, bir hizmet et de bu üzüm tanesini bize paylaşır." dediler. Hz. Muhammed duruma baktı. "Bunlar kırk kişi, üzüm tanesi bir tane. Ben bu üzümü nasıl böleyim?" diye düşünmeye daldı. O anda Tanrı Cebrail'e: "Sevgilim (Muhammed) zorda kaldı. Tez yetiş, cennetten bir nur tabak al, ilet. O üzümü bu tabak içinde ezip *şerbet eylesin*. Kırklar'a verip *içirsin*." diye *buyurdu*. Cebrail, cennetten nurdan yapılmış bir tabak alıp Tanrı'nın elçisinin karşısına geldi. Tanrı'nın selamını ileterek o tabağı Muhammed'in önüne koydu. "*Şerbet eyle, ey Muhammed!*" dedi... Hz. Muhammed, tabağın içine bir damla su koydu. Sonra parmağıyla o üzüm tanesini nurdan tabak içinde ezip, *şerbet eyledi*. Tabağı Kırklar'ın önüne koydu. Kırklar o şerbetten içtiler (ABE, 100).

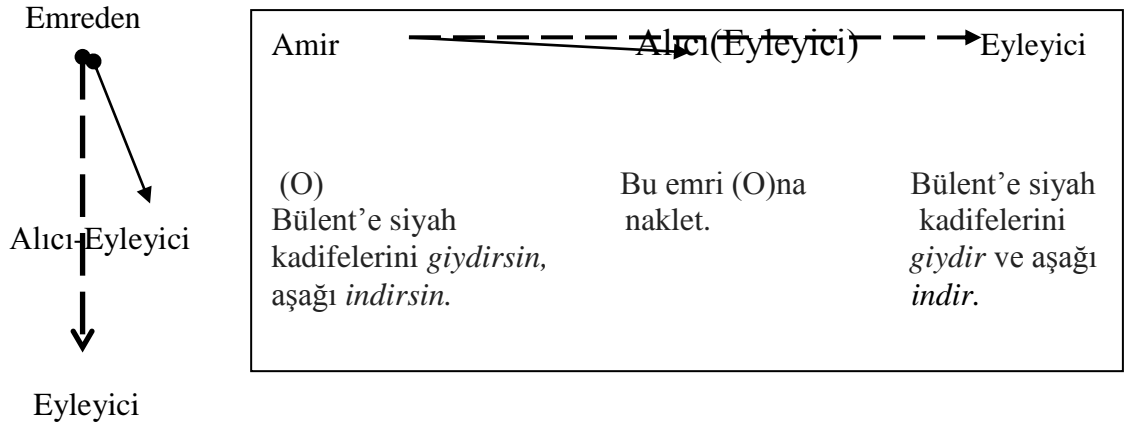
(24) (Kanuni Rodos'un fethi sırasında adada yakalanan Cem Sultan'ın oğlu Sultan Murat ve oğullarını çadırına getirtir, onların Hıristiyan olduğunu öğrenir ve çadırdan çıkar.)
-(Pargalı'ya) Götürün bu kâfirleri, gözüm görmesin. Pargalı, içeri (çadıra) gir söyle, irademin gereğini *Piri Paşa tez yerine getirsin*⁴⁹.

Üçüncü Kişi Emrin Semantiği

Üçüncü kişi emirler, sadece eyleyiciye bilvasıta ulaştırılan dolaylı emirler olarak tanımlanamazlar. Bunlar, aynı zamanda iç içe geçmiş buyrukları kapsayan hatta zincirleme başka emirlere de yol açabilen girift özellikteki emirlerdir. Çünkü, alıcı da üçüncü kişinin emri içine yerleştirilen kendi emrinin eyleyicisi konumundadır. Bu emir, bazen sadece asıl buyruğu eyleyiciye nakletmeyi içerirken bazen de ek olarak denetim buyruğudur. Aşağıdaki örnekte, evin hanımı Sacide Hanım, *amiri olduğu* dadıyı bir eylem konusunda harekete geçirmek için yine *amiri olduğu* hizmetçi Etienne'nin aracılığından faydalanır. Burada hizmetçiye de, emri *nakletme* emri verilmektedir. "Söyle" ifadesi de bunu kanıtlar:

(25) Sacide, belli olacak kadar sinirli ve dalgındı. Nihayet ihtiyar bayan söz olsun diye dedi ki:
- Çoktan Bülendi gördüğümüz yok. Cici oğlan ne yapıyor?
Sacide çingırağı çaldı. Etienne geldi.
- *Dadıya söyle*, Bülende siyah kadifelerini *giydirdin* aşağı *indirdin*.
-«Misafirlere» Ona bir küçük lord esvabı yaptırdım, görerseniz ne şeker oldu (dedi). (YC, 23)

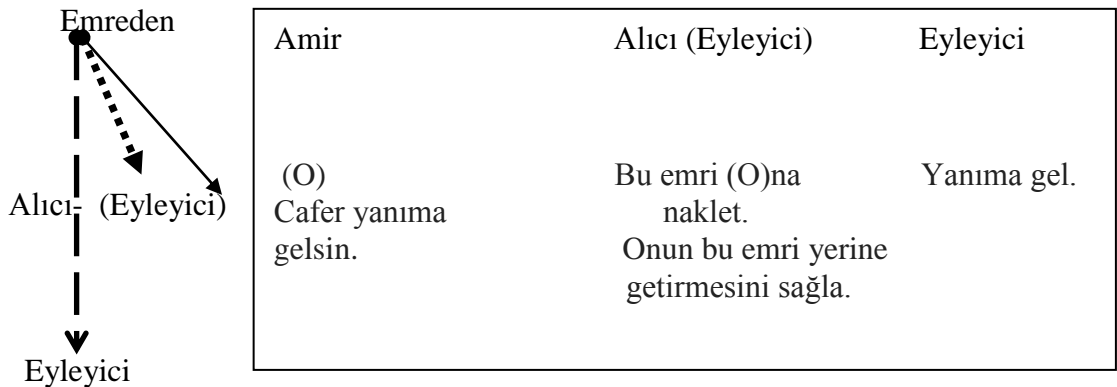
⁴⁹ Muhteşem Yüzyıl dizisinin on birinci bölümünden deşifre edilmiştir.

(Şekil 2: Üçüncü Kişiyeye Emirde Alıcının Nakletme Görevi)

Çoğu zamansa daha evvel belirtildiği gibi alıcıya, emri nakletme buyruğunun yanında, emrin yerine getirilmesini sağlama buyruğu yani denetim vazifesi de yüklenir. Potsdam (Duval 2010: 364) da üçüncü kişiyeye emirde alıcının emrin yerine getirilmesinden sorumlu olduğunu belirtmektedir. Aşağıdaki alıntıda, kendisine verilen denetim emrinin farkında olan alıcının tavırları sunulmaktadır. Bir devlet dairesindeki müdür, odacı Refik'e diğer odacı Cafer aracılığıyla gelmesini emreder. Alıcı-eyleyici Cafer, emri nakletmenin yanı sıra, emrin yerine gelmesinden de sorumlu olduğunu bilmektedir:

(26) Az sonra Cafer geldi:
 «Refik!..» dedi, «Haydi bakalım!..»
 «Beni mi *sesliyor* (Müdür)?»
 «Seni *sesliyor*, yürü!..»
 «Peki... git... geliyorum!»
 «Aman çabuk ol! *Bana kızar!*»
 «Peki, geliyoruz dedik!..»
 Cafer çekilip gitti. Refik lâvaboya girdi. Aynada yüzüne baktı. Beğenmedi. Yüzünde gözünde gezdirdi elini. Sakalı yoktu. Bıyıklarını düzledi. Yavaşça yürüdü yukarı. Kapıya vardı. Tık tık etti, ama girdi beklemeden. Ayaklarını bitişirdi. Başıyla selam verdi (SÖ, 114).

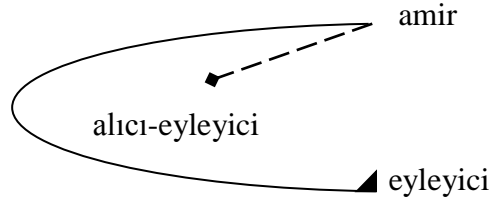

(Şekil 3: Üçüncü Kişiyeye Emirde Alıcının Nakletme-Denetleme Görevi)

Üçüncü şahsa emirde, alıcının kontrol sorumluluğu o denli mühimdir ki bazen üçüncü kişiye emir, alıcının emrinin içine sindirilir ve alıcı-eyleyicinin denetim emri ön plana çıkarılır. Aşağıdaki alıntıda da bu durum örneklenmekte, Vezir'in, Sultan Selim'in "ordudaki bütün atların ayaklarına kırmızı şerit bağlanmasına" dair buyruğunun nakledilmesinden ve yerine getirilmesinden mesul tutulduğu açıkça ifade edilmektedir.

(27) "Şimdi git, *ordumuzdaki bütün atların ayaklarına kırmızı şeritler bağlanmasını sağla*"...Sultan düşmanın başına bağladığı kırmızı kumaşı, atların ayaklarına bağlatarak onları tahkir etme ve cenge sınırlı başlamalarını sağlama emelindeydi. Vezir Hazretleri bunu anlamıştı, Sultan'ın sözlerinden kendisine güvendiği sonucunu çıkardığı için de vazifesini hakkıyla yerine getirdi ve gerçekten de sabaha kadar uyumadı. Önce *her alay ve bölüğe emri yaydırttı*, sonra verilen *emrin yerine getirildiğini kontrol ettirdi, ardından bizzat kendisi teftişte bulundu...*(ŞS, 227)"

Bazen de eyleyiciye mesafe yaratmak ve girift emir oluşturmak amacıyla ilginç bir şekilde, ortamda bulunan eyleyiciye alıcı aracılığıyla emredilir. Bu emirlerde, aracı kullanılan kişiye emri nakletmesi değil, sadece denetlemesi buyrulmakta ve eyleyiciye amirin statüsü hatırlatılmaktadır.

(Şekil 4: Üçüncü Kişiyi Emirde Alıcının Denetleme Görevi)

Aşağıdaki alıntılarda böyle buyruklar görülmektedir. İlkinde, eyleyici Çetin Ozan odada olmasına rağmen, Amiral, orada yokmuş gibi davranmakta; emrini ona doğrudan söylemek yerine, emir erine söylemektedir. Dolayısıyla tek emirle, Çetin Ozan'a aşağıda beklemesi, ere de bunu denetlemesi buyruğu yöneltilmektedir. İkincisinde ise başkomiser, makamının otoritesini hissettirmek için parası çalındıktan sonra bulunan Bayan Karen'a dolaylı yolla buyurmaktadır. Böylece her iki alıntıdaki bağlamlarda da girift emir oluşmakta; derin yapıdaki iki ayrı kişiye, ayrı emirler, yüzeyde tek bir emirde birleştirilmektedir:

(28) İçeri girdiler, kapı örtüldü. Geniş bir masanın gerisinde, kollarında sırmalar bulunan bir Bahriye subayı oturuyordu. Rütbesini kestiremedi. «Herhalde Albay ya da Amiral olmalı.» diye düşündü. Sonra daha dikkatli bakınca, omuzlarındaki Amiral işaretlerini fark

etti. Amiralin, kır saçlarına karşın, yüzünün hatlarından hayli genç olduğu anlaşılıyordu. Çevik bir hareketle ayağa kalktı. Duvardaki şemanın önüne gitti. Çetin Ozan, ilkin orada bir asker haritası var sanmıştı. 146, 159 gibi kocaman yazılmış rakamlar çarptı... Amiral, cetvelle 146'yı gösterdi :

-Sizi bu maddenin içinde göstermişler. Ben durumunuzu inceledim, böyle bir şey göremedim.

Sonra ere döndü:

-Arkadaşı götürün, *aşağıda beklesin*.

Dışarı çıktılar. Kenardan bir umut ışığı sızmıştı yüreğine. «Aşağıda beklesin.» ne demekti? Bir süre sonra bırakılacak mıydı? Sekiz on basamak aşağı indirildi (KP, 170).

(29) Yazılı ifadelerimiz tamamlandıktan sonra kalktı Ragıp Başkomiser, masanın üzerinde duran sarı zarfı Zeynep'e göstererek:

-İçinde üç yüz yetmiş sterlin var, diye hatırlattı. –Sekiz yirmi de YTL. *Miss Karen saysın*, sonra da alındı makbuzunu imzalatırsın.

Zarfı önüne çeken Zeynep,

-Başüstüne Amirim, dedi resmi bir tavırla...

Başkomiser Ragıp iri gövdesini sürükleyerek kapıdan çıkınca Zeynep Komiser önündeki zarfı açıp içine baktıktan sonra, bana uzattı.

-Buyrun Miss Karen, paranızı sayın lütfen (BE, 323-324).

Yukarıdaki örnekler ve veriler, aslında üçüncü kişi emirlerde de ikinci kişi bileşeninin olduğunu göstermektedir. Bu da, buyruk ile ikinci kişi arasında organik bir bağın varlığına işaret eder.

Üçüncü Kişi İşaretleyicileri ile İkinci Kişiye Emir

Dolaylı kişiye buyruk kodlayabilen ekler, özellikle de -sXn,-sXnlar, kimi zaman derin yapıda ikinci kişiyi gösterebilir. Bu kullanımlarda, eyleyici emrin direkt muhatabıdır, girift bir kullanım söz konusu değildir. Bu tablo genellikle, üçüncü kişi niceliksel ve niteliksel özneler kullanıldığında görülür. Çünkü, bu özneler seslenmeli özne olmadıkları sürece sadece üçüncü kişi eklerine bağlanabilir. Aşağıdaki alıntıda ailesiz veya evden kaçan çocuklara mendil, şeker sattıran Kör Kürşat, alıcı olan çocuklara, niceliksel özne "herkes" ile seslenmektedir ve onlara bir eylem buyurmaktadır:

(30) Mehmet Ali ile İbo, Zeynep ile Esmâ, Füsün ile Fatma karşılıklı geçmişler, birbirlerine güle güle oynuyorlardı. Türkünün sözlerini dinledikçe de şeker istiyordu canları. Birden sustu saz. Kürşat ağır ağır kalktı oturduğu minderden. "Haydi bakalım *herkes yatsın*. Sabah erken kalkılacak. Yeter bu kadar eğlence!" diye gürlledi. Bütün çocuklar battaniyelerine sarındılar. Şeker düşleri kurarak uyumaya çalıştılar (İSK, 76).

İkinci örnekte de niteleyici üçüncü kişi özneleri, alıcılar için kullanılmıştır. Bu özneler, üçüncü kişi işaretleyicilerini yine beraberinde getirmiş ve böylece -sXn, -sXnlar, yapısal mecburiyetlerden ikinci kişilere emri işaretlemek için kullanılmıştır:

(31) Yakup Cemil'in emrinde iki bin kişilik bir müfreze vardı. Elemanların çoğu cezaevi mahkûmuydu... Yakup Cemil'in emrindeki caniler, ünü bütün imparatorluğa yayılmış ve günümüze kadar da gelmiş olan Sinop Zindanları'ndan devşirilmiştir. Hepsi birbirinden belalı, hepsi birbirinden tehlikeli iki bin adam. "*Berberler* bir adım öne çıksın" der, Yakup Cemil. Komutlar komutları izler: "*Bir leşi, iki leşi, üç leşi, dört leşi, on dört leşi olan bir adım öne çıksın.*" Sonunda bir kişi kalır, hem berber olan hem de on dört leşi bulunan, yani on dört cinayeti olan, yani on dört adam öldüren. Yakup Cemil on dört leşli berberi şöyle bir süzer tepeden tırnağa ve sonra, "Getir bir sandalye ve beni tıraş et, seni özel berberim tayin ettim." der (F, 154).

-sXn, -sXnlar ile Edilgen Yapılar

Türkçe, vurgu ve tonlama gibi yolların yanı sıra (Börekçi 2005) edilgen yapılarla da odaklamaya imkân tanır. Konuşur bu tarz cümlelerle, dikkati üzerine çeken özneyi gizleyerek diğer öğeleri öne çıkarabilir. Bu tür odaklama, emir cümlelerinde de mümkündür. Üçüncü kişi emir işaretleyicileri, özellikle de -sXn,-sXnlar, edilgen buyrukların kurulmasında önemli rol oynar. Bu tip buyruklarda, eyleyici arka plana atılıp buyruğa odaklanılır. Eyleyici, ikinci veya üçüncü kişi olabilir. (32)'de İstolni-Belgrad kalesinin kumandanı Ali Bey, casus olarak Türk istihbaratına hizmet eden Cizinna ile ilgili ikinci kişiye, buyruğa odaklı emir yönlendirmektedir.

(32) Cizinna, çamurdan öylesine değişmişti ki, Ali Bey onu tanımakta güçlük çekti. Sonra:

— Sen misin, deli kız? diye bağırdı.

Bitkindi kız. Hemen konuşmak istediye de, Bey hizmetçi kadını çağırarak:

— Tez üstündekiler *çıkartılsın*, yıkanıp *paklansın* ve karnı *doyurulsun*, diye buyurdu.

Cizinna hazırlanana kadar odada gitti geldi. Vakit gece yarısını çoktan geçmişti. Kız, karnı doymuş, temizlenmiş olarak karşısına geldiğinde:

— Hayrola benim kara kızım, dedi. Neden kuş uçurtmadın da kalktın türlü meşakkatlerle bizzat kendin geldin? (dedi.) (KK, 65)

2.1.2. Emir Tümcəsi

Geleneksel dilbilgisinde yapısal açıdan bildirme, soru ve emir olmak üzere evrensel üç cümle tipi belirlenmiştir. Buna göre bildirme cümleleri, beyanların, saptamaların; soru

cümleleri, soruların kalıbıdır. Bunlar, dünyayı betimleyen, *nasıl olduğunu tanımlamaya çalışan* yani sözü dünyaya uyduran cümlelerdir. Emir cümleleri ise⁵⁰ *dünyanın nasıl olması gerektiğiyle* alakalıdır. Dünyayı söze uydurma girişiminin, yönlendirmenin biçimidir (Akmajian vd. 2001: 243-252; Kaufmann 2012: 2).

Bu cümlelerin her birine özgü bir form belirlenmiştir. Emir tümcesinin formu, “emir kipi”yle çekimlenmiş veya şekillenmiş yükleme sahip olmayı gerektirir (Hatipoğlu 1982: 176; Han 1999: 479; Korkmaz 83). Ancak tanımlanan bu biçim, birçok ifadede işlememekte, sonuçta sentaks-semantik uyumsuzluğu oluşmaktadır. Zira “emir kipi” ile çekimlenen cümleler, istek, teşvik, tavsiye vb. bildirebildiği gibi, (33)’te görüldüğü üzere bildirme veya soru cümlesi denilen cümleler de emir belirtebilmektedir (Adler 1980: 7; Eggins 2004: 148).

(33a) : Size ölmeyi emrediyorum.

(b): Defolup gidecek misin ? (TO, 527)

Bu uyumsuzluk, bildirme-soru-emir tümcesi tasnifini kabul edenler ve emir tümcesini bu şekilde tanımlayanların da çelişkiye düşmesine neden olmaktadır. Akmajian vd. (2001: 252) “Bazı cümleler, soru, emir, bildirme formuna sahip olduğu halde tanımlanmış kullanımlarına sahip değillerdir.” demek zorunda kalırken Hatipoğlu, “Soru kavramıyla birlikte incelik ve saygı bildiren emir tümceleri de kurulabilir (1982: 177).” şeklinde bir açıklama yapar.

Sonuç olarak anlamlara, yapısal zorunluluklar getiren, anlamları belli kalıplara sığdırmaya çalışan bu tip yaklaşımlar, “emir” anlamı içermediği halde bir cümlenin, emir cümlesi şeklinde isimlendirilmesine, “emir kipi” ile çekimlenmediği halde buyruk belirtenlerinse buyruk dışında bırakılmasına neden olmaktadır. Belki “emir tümcesi” teriminin de ona giydirilmeye çalışılan formundan kurtarılarak anlamsal katmana taşınması ve orada tanımlanması sorunu çözebilir. Buna göre emir tümcesi, *buyruk vermek amacıyla kullanılan tüm cümle yapılarını içeren* bir özellik gösterecektir.

⁵⁰ Portner, bildirme cümlelerinin cümlesel gücünün saptama (assertion) olduğunu ve bunların ortak fikir zeminine (common ground) yani önermeler kümesine önermeler eklediğini; soru cümlelerinin sorma (asking) gücüne sahip olduğunu, bunların önermeler kümesinin kümesi olan soru kümesine (Question Set) sorular eklediğini; emir cümlelerinin konuşma gücünün gerektirme (requiring) olduğunu ve bu cümlelerin her alıcının kendine özel olan yapılacaklar listesine (to-do list) özellikler eklediğini belirtir (2004: 237).

2.1.3. Söz Eylem Olarak Emir

“Söylemek yapmaktır.” sözünün etrafında gelişen söz eylem kuramının yaratıcısı Austin’dir. Austin, dilin temel işlevinin dünya hakkında doğru ya da yanlış bildirim veya betimlemelerde bulunmak olduğu görüşüne karşı çıkmış ve bu işlevin dilin kullanımlarından yalnızca biri olduğunu belirtmiştir. Ona göre sözlerle, sadece ”saptama”lar yapılmaz, bunun dışında bir iş de gerçekleştirilebilir. “Savaş ilan ediyorum.” diyerek doğru veya yanlış olarak bir değere sahip basit bir aktarmada bulunulmaz, savaş başlatılmış olunur⁵¹. Austin, bu şekilde bir şey söyleyerek aynı zamanda bir şey yapılmış olunan ifadeleri, edim (söz eylem) kavramıyla karşılar, edimleri sınıflandırır, onların başarılı ve kusursuz olma koşullarını belirler (Austin 2009).

Daha sonra söz eylem kuramı Austin’in öğrencisi, Searle tarafından geliştirilir. Searle hocasının belirlediği edimsöz sınıflandırmasını ve edimsözlerin yerli yerinde oluşmasını sağlayan kuralları yer yer eleştirerek sistemleştirir. Sonuçta beş tür edim belirler. Searle’ün birbirinden, amaçları, söz ile dünya arasındaki uyurma farklılıkları, dışa vurulan ruhsal durumlar, edim söz gücü, konuşan-dinleyenlerin konumları, konuşan-dinleyeninin yararına olmaları vb. bakımlardan ayırdığı edimler şunlardır:

- ✓ Konuşana dile getirilen önermenin doğruluğu konusunda mesuliyet yükleyen *kesinleyiciler*: İleri sürmek, iddia etmek, ısrar etmek gibi edimsöz edimleri bu sınıfa girer.
- ✓ Konuşanın dinleyene bir şey yaptırma girişimini içeren *yönelticiler*: Önermek, yalvarmak, dua etmek, temenni, talimat, yasaklama, emir gibi edimler, yönelticilere örnektir.
- ✓ Konuşanı gelecekteki bir davranıştan mesul kılan *sorumluluk-yükleyiciler*: Söz vermek, ant içmek, güvence vermek bu tip edimlerdenidir.
- ✓ Konuşanın önerme içeriğiyle ilgili olarak içinde bulunduğu ruhsal durumunu dışa vuran *dışavurucular*: Teşekkür etmek, tebrik etmek, taziyede bulunmak gibi edimler bu başlıkta yer alır.
- ✓ Konuşanın bir durumun var olduğunu ilan ederek o duruma varlık kazandırdığı *beyanlar*: İstifa etmek, karı koca ilan etmek, savaş ilan

⁵¹ Austin bu ana fikirten yola çıkarak üç söz ayrımı yapmıştır: Düz söz, edim söz, etki söz. Düz söz, bildirme tümceleridir. Edim söz, söylerken aynı zamanda bir iş yapmış olduğumuz sözlerdir. Etki söz ise karşıdakinin bir eylem gerçekleştirmesini sağlamaya yönelik edimsözdür. Austin, kuramının ilerleyen aşamalarında aslında bildiriminin de bir iş yapmak olduğunu belirterek düz sözlerin de edim olarak görülebileceğine değinir (Austin 2009).

etmek gibi edimler, bu kapsamdadır (Searle 2000: 49-52; 2011: 34-44).

Yukarıdaki sınıflamaya bakıldığında buyruğun da yöneticiler sınıfında yer alan bir söz eylem olarak değerlendirildiği görülür. Bunun nedeni, emir ifadelerini söylerken aynı zamanda bir iş yapılmış olunmasıdır. Emirler, bir şey betimlemez, saptamada bulunmaz ya da doğru-yanlış olarak değerlendirilemez. Emredildiğinde bir eylemde bulunulmuş, karşıdakinin de eylemde bulunması sağlanmış olunur (Austin 2009: 42-44). Emrin gayesi budur. Emri diğer yönetici eylemlerden ayıran özelliklerse, Searle'ün belirlediği edimsöz edimini başarılı ve kusursuz yapan dört koşulda belirlenmiştir. Emrin semantiğini anlamak için bu koşulları gözden geçirmekte fayda vardır:

- ✓ *Önerme içeriği*: Dinleyicinin gelecekte gerçekleştireceği E gibi bir edim.
- ✓ *Hazırlayıcı koşul*: Dinleyici E'yi gerçekleştirebilecek durumdadır ve konuşucu da buna inanmaktadır.
Konuşur ve dinleyici için normal koşullarda dinleyicinin E'yi kendiliğinden yapacağı açık değildir.
Konuşurun dinleyici üzerinde bir otoritesi vardır.
- ✓ *İçtenlik koşulu*: Konuşur dinleyicinin E'yi gerçekleştirmesini istemektedir.
- ✓ *Temel koşul*: Dinleyicinin üzerindeki gücüne dayanarak konuşurun dinleyiciye E'yi yaptırtma girişimi sayılır (Searle 2000: 149).

Buyruğun ayırıcı özelliği, *söz eylem kuramına göre de* son hazırlayıcı koşul ve temel koşulda vurgulanan bileşen yani konuşurun dinleyici üzerindeki otoritesidir. Searle, “Emri emir yapan şey, konuşan kişinin dinleyen kişiye yaptırtmak istediği yaptırtabilecek güçte ve konumda olmasıdır.” diyerek bu durumu daha açık bir şekilde de ifade etmiştir (Searle 2000: 31).

2.1.4. Kiplik Olarak Emir

Kiplik araştırmaların değeri, araştırmacıya dilin her tabakasına dokunan verileri birbiriyle çatışmayan bir şekilde değerlendiren; toplumdilbilim, edimbilim gibi ara alanlara da dayanan panoramik bir bakış açısı sunmasından gelmektedir. Buna mebni, emir semantiğinin tam anlamıyla verilebilmesi adına emrin bir kiplik alan olarak incelenmesi mühimdir.

Emir kipliğinin araştırma sahası, buyruk tutumunun ne olduğu ve ifadeye nasıl yansıtılabildiği zemininde yükselir. Emir kipliği, emir kavramının anlambilimsel bileşenlerini irdeleyen, emrin sesbilimsel, biçimbilgisel, sözdizimsel, edimsel düzeylerdeki tüm yansımalarını inceleyen bir anlam alanı ve bu incelemeler sonucu ortaya çıkan anlam bütünüdür. Bu zamana kadar takdim edilen verilerle, tanımlarla ve toplumsal-edimsel yaklaşımlarla buyruk tutumunun ana hatları sunulmaya çalışılmıştır. Bundan sonra bu hatları keskinleştirmek için emir kipliğinin genel kiplik tasniflerindeki yeri ve emrin gerçeklik ve zamanla bağlantısı üzerinde durulacak ve buyruk tutumunun ifadeye yansıtılmasında yararlanan dilsel araçlar belirlenecektir.

2.1.4.1. Emir Kipliğinin Sınıflandırılması

Emir kipliği, genellikle, Palmer (2001)'ın yaptığı kiplik sınıflaması baz alınarak gerçekleşmemiş, gerçekleşme potansiyeli bulunan ifadelerle ilgilenen eylem kipliğinin alt sınıfı olan yükümlülük kipliğinin bir üyesi olarak kabul görür. Yükümlülük kipliğinin nüvesi olan eyleyiciye etki eden gücün dıştan gelmesi, emir kipliği için de geçerlidir.

Bybee-Fleischman-Pabliuca (1994)'nın yaptığı tasnifte ise emir, konuşurun eyleyiciyi harekete geçirme isteğini, iradesini gösteren ifadelerle ilgilenen *konusur odaklı kiplik* içinde değerlendirilir.

Aslan Demir (2008) ise “istek” anlamını merkeze koyarak daha başka monografik çalışmalara ihtiyaç duyan ve bu nedenle henüz kiplik teorilerinde nereye konulacağı kesinleşmemiş, “isteme kipliği” adında bir kiplik alan tasavvur etmiş, bu alana *istek, rica, yalvarma ile birlikte emri* de bağlamıştır. Aslan Demir'in bu sınıflaması, “rica”yı ayrı bir yere oturtması dışında başarılıdır. Buna göre, emir kipliği, *istek, yalvarma* ile birlikte “isteme kipliği” nin bir üyesi olarak kabul edilebilir ve uluslar arası alanyazında kiplik için belirlenen çerçeveye de bağlı kalınarak emir kipliği, basitçe şöyle bir tasnife yerleştirilebilir:

önerme kipliği

bilgi kipliği
kanıt kipliği

kök kiplik

isteme kipliği
emir kipliği
istek kipliği
yalvarma kipliği

2.1.4.2. Emir Kipliği ve Gerçekleşebilirlik

Kiplik alanlar, olayların gerçek ve gerçek-dışı oluşuna göre iki kategoride ele alınabilmektedir. Dilden dile değişmekle birlikte, genellikle geçmişte olan veya devam eden olaylar gerçek (realis), henüz olmamış, geleceğe atfedilen ya da kurgu olanlarsa gerçek-dışı (irrealis) olarak kabul edilir (Mithun 2001: 173). Emir önermesinde yer alan eylem, daha gerçekleşmediği için birçok dilde emir gerçek-dışı olarak sınıflandırılır ve bu kategorileri morfolojik olarak işaretleyen dillerde gerçek-dışı işaretleyicileriyle beraber kullanılır (Mithun 1995). Bununla birlikte, buyuran, önermedeki eylemin gerçekleşebilirliğine inanır (Han 1999: 487). Çünkü emredilen eylemin olması diğer istek türlerinden daha muhtemeldir. Buyruk, bu açıdan gerçek (realis) kategorisine yakındır. Chafe (1995: 358), konuşurun olayların olmasını beklediği için emirlerin daha çok gerçekliğin parçası olduğunu söyler. Belki de bu bağ nedeniyle bazı diller, buyruğu gerçek olarak işaretler ve (34)'teki ifadelerde görüldüğü gibi emri gerçeklik sınırına yaklaştıran inancı zedeleyecek hiçbir unsur emir önermesiyle bir arada bulunamaz:

(34) *Belki eve git.

*Keşke eve git.

*Galiba eve git.

*Büyük bir ihtimalle eve gitsin.

*Muhtemelen eve gitsin.

2.1.4.3. Emir-Zaman

Augustinus'un "*Quid est ergo tempus? Si nemo ex me quaerat, scio; si quaerenti explicare velim, nescio*"⁵²." sözleriyle işaret ettiği gibi, zaman, soyut, akıcılığa ve sonsuzluğa işaret eden, tarifî güç bir kavramdır⁵³. İnsanoğlu bu gücünü aşmak için çeşitli dilsel araçlardan faydalanmıştır ve neticede "dilsel zaman" kavramı ortaya çıkmıştır. Dilsel zaman, sözlüksel biçimbirimlerle anlatılabilir veya eyleme kodlanabilir. İkinci durumda, "eylem zamanı"ndan söz etmek gerekir.

Eylem zamanı, zamanda yerleşmenin dilbilgiselleşmiş ifadesidir (Comrie 1985: 9). Kimi âlimler, eylem zamanını sistemleştirmeye çalışmıştır. Bu âlimlerden biri,

⁵² Öyleyse zaman nedir? Biri sormadığında biliyorum. Ama soran birine açıklamak gerektiğinde bilmiyorum (Genova 1995: 200).

⁵³ Necip Fazıl da "Zaman" şiiriyle zamanı tarifin gücünü irdeler: Nedir zaman nedir? Bir su mu, bir kuş mu? Nedir zaman nedir? İniş mi, yokuş mu?... (Kısakürek 1962: 120)

Reichenbach'tır⁵⁴. Reichenbach (2011), bir eylemin zamanda yerleşimi açısından üç nokta belirler. Bunlar, konuşma noktası zamanı, olay noktası zamanı ve gönderim noktası zamanıdır. *Konuşma zamanı*, ifadenin söylendiği anı; *olay zamanı*, ifadedeki olayın gerçekleştiği zamanı; *gönderim zamanı* ise konuşurun zaman eksenini üzerinde seçtiği herhangi bir noktadan olayı tasvir ettiği zamanı ifade eder. Reichenbach'a göre, eylem zamanı bu noktalar arasındaki üçlü ilişkiye göre çeşitlenir⁵⁵.

Eylem zamanı, bazı dillerde mevcut değildir⁵⁶, bazı dillerde ise klasik geçmiş-şimdi-gelecek zaman ayrımı yerine geçmiş-geçmiş dışı veya gerçek-gerçek-dışı gibi zıtlıklara dayanır (Demirgüneş 2007: 7). Türkçede eylem zamanı vardır. Klasik bölümlenmeye ek olarak, "geniş zaman" denilen; geçmişten gelen, şimdiden geçen ve geleceğe uzanan bir süreci karşılayan bir eylem zamanı daha bulunur. Geleneksel dilbilgisinde, eylem zamanının işaretleyicileri, -(X)yor, -AcAk, -mXş,- dX, -(X/A)r ekleriyle sınırlanmıştır. Kimi araştırmacılar, "tasarlama ekleri" diye adlandırılan eklerin de açık olmayan bir gelecek zaman sezdirmediğini belirtir (Bilgin 2006: 377; Üstünova 2004: 685; Benzer 2008: 86; Türkyılmaz 1999: 10; Gencan 1975: 271). Kimi âlimlerse, bunların zaman ifadesi içermediğini savunur (Ergin 1998: 289; Bilgegil 2009: 261; Bassarak 1997: 32; Ediskun 2010: 174).

Zaman konusu, kiplik alanlar açısından değerlendirildiğinde, bazı kiplik alanların geçmişe yönelik olarak üretilemeyeceği görülmektedir. Emir de, bu kipliklerdendir. Maziye doğru, birine bir şeyi yapmasını emretmek mantıksızdır (Rupp 1998: 5). Ancak bu noktada da "emir kipi" ile emir karıştırılabilmektedir. Hare (1972: 6), emir kipi denilen yapıyla kurulan tüm anlamların gelecek veya şimdi referanslı olduğunu belirtir:

"Durum nedir?" sorusunun cevabı bildirme cümlesidir; "Durum ne olmalı?" veya "Bu durumda ne yapacağım?" sorularının cevabı ise emir cümlesidir. İlk soru, ortada değiştirilemez bir durumun olduğunu varsayar; ikinci soru, bunun aksine, alternatif durumlar arasında, yani

⁵⁴ Comrie de bu âlimlerdendir. Reichenbach'ın sistemini geliştirir ve eylem zamanını *mutlak ve görelî zaman* olmak üzere ikiye ayırır. Olay zamanı, Reichenbach'ta olduğu gibi konuşma zamanına göre konumlanıyorsa orada mutlak zamandan söz edilir. Görelî zamansa cümlede yer alan mutlak zamana göre konumlanan eylem zamanıdır. Genellikle yardımcı cümlelerin cümleye kattığı zaman anlamıdır (Comrie 1985).

⁵⁵ Söz gelimi, "Geldiğimde gitmişti." gibi bir cümlede, gönderim zamanı (R), "geldiğimde" ile verilir. Olay zamanı (E), "gitmişti." yüklemindedir. Olay zamanı, konuşma zamanı (S) ve gönderim zamanından öncedir. Dolayısıyla eylem zamanı bitmiş geçmiş zamandır. "Ali gitti." veya "Ali gidecek." cümlelerinde ise (E) ve (R) eş zamanlıdır. İlk cümlede (E) ve (R), (S) den önce, ikincisinde sonradır. Bu durumda eylem zamanı, ilkinde basit geçmiş, ikincisinde basit gelecektir.

⁵⁶ Malayca, Çince bu dillerdendir (Lyons 1995: 312).

alternatif eylemler arasında bir seçme şansı olduğunu varsayar. İkinci tip soruyu sormak, fikir alışverişi amaçlı olabilir; soru bizim eylemimizle ilgiliyse seçme amaçlı olabilir; *başkasının eylemiyle ilgiliyse buyruk amaçlıdır*. Eylem çoktan yapılmış olsaydı, fikir alışverişi, seçim veya buyruk şansımız kalmazdı. Geçmiş aksiyonlarda böyle bir şansımız olamaz, *işte bu nedenle gerçek anlamda geçmiş zaman emir kipi diye bir şey olamaz*.

Oysa en azından Türkçede “emir kipi” ismi verilen yapıyla çekimlenen tüm cümleler için bu genelleme yapılamaz, çünkü (35)’te görüldüğü gibi bahsi geçen eklerle, geçmiş zaman işaretlenebilmektedir.

(35) Aklı almıyordu, Hristo köye kadar *gelsin* de, onunla yarenlik *etmesin*. “Ne tasarlıyor bu adam?” düşündü, cevap bulamadı. (Türkyılmaz 1999: 63).

Bununla birlikte Hare’nin “emir kipi” için yaptığı açıklama, emir için geçerlidir. Emir, mutlak olarak gelecek referanslıdır yani olay zamanı konuşma zamanından daima sonradır. Bazı araştırmacılar emir için şimdiki zamanı da olası görür (Banguoğlu 2007: 443). Bu görüş, emir ediminin gerçekleştiği anın yani emredilen anın baz alınmasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak esas olan emir eyleminin zamanıdır ve buyrukta konuşma zamanı ile olay zamanının eşzamanlı olması mümkün değildir. Bu nedenle emir önermesi, şimdiye yönelik bir eylem de içermez. (36) ve (37)’de emir-zaman ilişkisi Reinbach’ın modeliyle açıklanmaya çalışılmıştır:

(36) *Yemekleri yap.*

Gönderim zamanı=Olay zamanı: Yemeklerin yapılacağı zaman.

Konuşma zamanı: Cümlenin sarf edildiği yani emredildiği an.

Konuşma zamanı>Gönderim Zamanı=Olay zamanı = Gelecek zaman

(37) *Camları silmeyi bitirdiğinde yemekleri yap.*

Gönderim zamanı: Cam silmenin bittiği zaman.

Olay zamanı: Yemeklerin yapılacağı zaman.

Konuşma zamanı: Cümlenin sarf edildiği an.

Konuşma zamanı>Gönderim zamanı>Eylem zamanı = gelecek zaman

Sonuç olarak, emir ne mazinin ne de hâlin kipliğidir. Emredilen eylemin zamanı atidir⁵⁷. Dolayısıyla emir kipliğini kodlayan bir ek, aynı ifadede gelecek zamanı da işaretlemektedir. Hatta bazı dillerde yakın ve uzak gelecek emir için ayrılan özel ekler dahi vardır. Saka Türkçesi, Even, Evenki, bu dillerdendir (Pakendorf 2007: 230).

⁵⁷ Uluslararası alanyazında emrin gelecek merkezli olduğu kabul edilmektedir (Mastop 2003).

Türkiye Türkçesi böyle bir imkâna sahip değildir ama sözlüksel birimlerle gelecek içinde bir noktaya emirleri yerleştirebilmektedir:

(38) Sonra Lokman Hekim çiçeği almış ve yola koyulmuş. Bu arada, Tanrı onun ilacı bulduğunu duymuş. Cebrail'i yanına çağırılmış ve ona “*Hemen git ve ona engel ol!*” demiş. Cebrail *bir an önce* dünyaya inmiş ve Lokman Hekim'i arayıp bulmuş (AM, 22).

(39) Lâtime Hanım, Ali Çavuş'un daha fazla konuşmasına izin vermedi. "Ali Çavuş, o kadını (Fikriye) bir daha gözüm görmesin. *Yarın* sabah kalktığımda onu burada görmeyeceğim. Ne yap yap, *yarın erkenden* onu bir otele götür (LG, 89)."

(40) (Fuat Paşa ve Fehim Paşa'nın adamları arasında bir arbeye yaşanır, halk ihtilal yapıldığını zanneder. Padişah Abdülhamit, Kabasakal Mehmet Paşa'yı olanları öğrenmesi için olay yerine yönlendirir.)

-Neyse neyse, şimdi halkın arasına dağılım, bakalım halk ne diyor bu olay hakkında; sen de bizzat Şehzadebaşı'na git, oradakilerle konuş, karakola sor, ne olduysa aynen bilmek istiyorum, hem de *derhal* (KYG, 115).

(41) Kazasker Mollacıkzâde Atullah Efendi, Bâbîâlî'de toplanan bir mecliste görevliydi. İleri derecede tiryâki olan Efendi, mecliste görüşmeler devam ederken hafifçe şekerleme yapıyor, uyandığı sırada kendini konağında sanıyor, el çırpıp sesleniyor:

- *Çabuk, bir kahve getirin!*

Meclistekiler şaşkın gözlerle birbirlerine bakarken, Kaymakam Ahmet Şâkir Paşa:

-Doğrusu, çok yorulduk. Bir kahve içecek kadar dinlenelim, diyor, böylece Molla'nın mahcup olmasını önlüyor (KDM, 379).

2.1.4.4. Emir Özneleri

Emrin üç önemli bileşeninden biri olan eyleyicilerin sözdizimsel görünüşleri yani özne pozisyonları, dillere has veya evrensel emir özelliklerini, dolayısıyla emir kipliğini belirlemede önemli ölçütlerden biridir. Diğer lisanlar gibi Türkçe de biçimsel, sözdizimsel koşullar nedeniyle emir özneleri yönünden değişik özellikler sergiler. Türkçedeki emir özneleri şu şekilde tasnif edilebilir:

Yüzey Özne

Boş Özne

Açık Özne

Zamirsel Özne

Niceliksel Özne

Niteliksel Özne

Özel İsim İçeren Özne

Seslenmeli Özne

*Derin Özne*⁵⁸

2.1.4.4.1. Yüzey Özne

Yüzey özne, *gerçek özne* başlığıyla sunulan tüm özneleri kapsayan bir terim olarak tasarlanmıştır. Dolayısıyla bu terim, derin yapıda fiilde belirtilen işi yapan/yapacak olan kişinin yüzey yapıdaki karşılığı olarak tanımlanabilir. Yüzey özne, temelde boş ve açık özne olarak iki alt başlığa ayrılabilir.

2.1.4.4.1.1. Boş Özne⁵⁹

Uyum kategorisi bakımından fakir diller, sözdiziminde özneyi açık bir biçimde göstermek zorundadır⁶⁰. İngilizce, Hollandaca, Almanca, İsveççe, Fransızca⁶¹ gibi lisanlar böyledir ve bunlara *adıl düşürmeyen dil*⁶² denir. Bazı dillerse, zengin uyum kategorisine sahip olduklarından, özneyi, sözlüksel olarak yüzey yapıda göstermeyebilir. Bunlara da, *adıl düşüren dil* denir⁶³ ve Arapça, Yunanca, Farsça, İtalyanca, İspanyolca, Macarca bu dillerdendir (Holmberg 2007).

Emirde, öznenin yalnız derin yapıda bırakılıp yerine boş öznenin konulması, neredeyse tüm dillerin ortak özelliğidir (Zhang 1990). Adıl düşürmeyen diller açısından bu durum

⁵⁸ Zanutti'nin İngiliz konuşurların dilde izin verdiği emir özneleri üzerinde yaptığı tasnif kayda değerdir. Bu tasnifte, geleneksel İngilizce dilbilgisinde kabul görmese de açık öznelere de yer verilmiştir. Zanuttini'nin (2008) tasnifi şu şekildedir:

a. Boş özneler (null-subject)

b. Zamirsel açık özne "sen-siz" (Overt Pronominal Subject "you")

c. Niceliksel özneler (Quantificational subjects)

d. Niceliksel ve zamirsel olmayan isim öbeği (non-pronominal, non-quantificational noun phrases)

⁵⁹ Terimin uluslararası literatürdeki karşılıkları: null-subject, empty subject, zero subject, non-overt subject

⁶⁰ Huang (2010: 237-238), Çince, Korece ve Japonca gibi fiilde özne ve nesne uyum kategorisine sahip olmayan diller için bu teori geçerli değil, demektir.

⁶¹ Roeper-Rohrbacher (1994: 3), bu dilleri adıl düşürmeyen diller arasında saymış, ancak Fransızcanın adıl düşürmeyen dil durumunun tartışmalı olduğunu da eklemiştir.

⁶² non-null-subject, non-pro-drop language

⁶³ null-subject, pro-drop language

enteresandır. Rozental (1977: 142-143⁶⁴), Rusça için, bildirme kiplerinde açık öznenin varlığının, emir cümlelerinde ise yokluğunun alışılmış olduğunu söyler. Onun bu görüşü neredeyse tüm adıl düşürmeyen diller için geçerlidir⁶⁵.

Türkçe de boş özneli diller sınıfına girer (Kırkıcı 2006: 4). Türkçenin bu özelliğine daha 1932 yılında Ahmet Cevat Emre (1931) dikkat çekmiş, özne için “*Karine ile anlaşılırsa zikredilmez.*” demiştir. Türkçeye bu imkânı veren, özneyi yüklemde kodlayabilme gücüdür. Emirde de durum aynıdır:

(42) Deli Müşir, Rasim Paşayı ite kaka köşke soktu, yukarı kattaki odaya çıkarttı.
- [sen] Çıkart ceketini.
- Aman paşam...
- [sen] Çıkart nabekar, [sen] çıkart dedim.
Rasim Paşa, sapsarı bir yüzle, elleri titreyerek ceketini çıkarttı (KYG, 75).

(43) Ziya'nın tedirginliği geçmemişti, ama açıklamam onu ikna etmiş gibi davrandı; telefonla sekreterini aradı.
- Alo Gülşen, Serhad ile Cavit'i bana yolla. Ne... Yok [onlar] gitmesinler bir yere, hemen [onlar] gelsinler...(BE, 389)

Bazı araştırmacılar, özne silmenin boş özneli dillerde, seçimsel, isteğe bağlı olduğu ve vurgu gerektiren durumlar dışında silmenin her zaman gerçekleştiğine inanmaktadır (Leszek 1995: 25). Ancak silme işlemi keyfiyete bağlı değildir (Erguvanlı Taylan 1986). En azından durum Türkçe için böyle tanımlanamaz. Konuşmada öznenin değiştiği bazı durumlarda, boş özne kullanımı dilbilgisine aykırıdır. Bu nedenle açık özne zorunludur. (44)'te “o” ve “ben” özneleri farklı biçimbirimlerle işaretlenmelerine rağmen, “o” nun yüzeyden silinmesi doğal değildir:

(44) *Ben eve geldim, kitap okudum, televizyon seyrettim, geldi.
Ben eve geldim, kitap okudum, televizyon seyrettim, o geldi.

Ya da öznenin arandığı, sorulduğu, tetkik edildiği, vurgulanması gerektiği soru cümlelerinde, cevap cümlesi açık özneli olmalıdır:

(45) -Kim kırdı lan bu camı?
*- Kırdım öğretmenim.
- Ben kırdım öğretmenim.

⁶⁴ Aktaran: Fortuin 2010: 436.

⁶⁵ Almanca ve İngilizce de normalde adıl düşürmeyen ama emirde genelde boş özneli dillerdendir: Tell me the answer/(sen) söyle bana cevabı (Fraser 1996).
Wasch dich anständig!/(sen) yıka kendini iyice (Wratil 2003: 5).

Suratıma inen tokadı görmeden, sesini duymadan karşı duvara yapıyorum. "Şırrak" sesi, neden sonra yankılanıyor müdürün odasında (DK, 75)⁶⁶.

Aynı durum emirler için de geçerlidir. Bilhassa öznenin değiştiği ve özneler arasında bir karşıtlığın olduğu durumlarda o an için Türkçe boş özneli bir dil değildir:

(46) * Kaçarsa vururuz. Siz sağdan, ben de soldan. Benimle gel. Hendeğin alt yanına yatsın. Hep bacaklarına sıkın.
Kaçarsa vururuz. Siz sağdan, ben de soldan. *Sen* benimle gel. *Ali de* hendeğin alt yanına yatsın. Hep bacaklarına sıkın.

2.1.4.4.1.2. Açık Özne

Emirlerin özneye ihtiyacı yoktur. Bu, diller için genel bir yargıdır (Sadock-Zwicky 1985). Ama bu, emirlerde, açık özne olmayacağı anlamına gelmez. Fransızca gibi⁶⁷ radikal tavır sergileyen ve emirlerde açık özneye izin vermeyen lisanlar da vardır ama bu diller azınlıktadır ve çoğu dil, değişik özellikteki açık özneleri kullanır⁶⁸.

Açık ve boş özneler arasındaki temel fark açık öznenin vurgulu doğasıdır⁶⁹. Emir gibi söylemlerde vurgu, emrin edim gücünü arttırmak bakımından çok önemlidir ve emre farklı, ince anlamlar yükler. Adıl düşüren bazı dillerde, açık özneli emirlerde sadece semantik değil, sentatik bakımdan da farklılık görülmektedir. Platzack-Rosengren (1994), bu duruma temas ederek bir "emir cümlesi" ile standart bitmiş cümlenin arasındaki evrensel farklardan birinin emir cümlelerindeki açık zamirsel öznenin farklı davranması olduğunu iddia eder ve kanıt olarak Belfast İngilizcesinde, bu tip öznenin, "bildirme cümleleri"nden farklı yerde konumlanmasını gösterir.⁷⁰

Buyrum cümlelerinin açık özneleri, dilden dile değişen bir şekilde kişi zamirlerinden, niceliksel sözcüklerden, özel isimlerden, seslenmeli öznelerden oluşabilir veya niteliksel olabilir.

⁶⁶ Bu konuda geniş bilgi için Öztürk 2001.

⁶⁷ Han (1998: 139) Fransızca'nın açık özneye izin vermediğini söyler. Yalnızca ikinci şahıslar için cümle dışında bir özne (toi, vous) kullanılabildiğini belirtir.

⁶⁸ İngilizce, Almanca, Portekizce, Yunanca, Bulgarca, Sırp-Hırvatça, Korece, Japonca, Çince gibi diller emirde boş öznenin yanında açık özneye de izin vermektedir (Han 1998: 147).

⁶⁹ Bennis (2007: 122), Hollandaca üzerine yaptığı incelemede açık ve boş özne arasındaki farkın, sözlüksel ögenin vurgulu doğası olduğunu söyler.

⁷⁰ Aktaran: Chen-Main 2005: 10.

Zamirsel Özne

Açık öznenin en yaygın kullanımını “sen-siz” zamirleri üzerinedir. Bu zamirler, emrin doğal alıcısını temsil ettiklerinden birçok dilde izinlidir. Açık ve boş özne arasında vurgu bakımından hiçbir fark olmayan Çince gibi az sayıdaki dil dışında, açık öznenin temel işlevi yukarıda da belirtildiği gibi vurgu yoluyla çeşitli anlamların altını çizmektir ve bu amaç onun cümleden silinmesini önler (Leszek 1995: 25).

Mastop (2005: 84-85), sen/siz’in emir cümlesinde bulunmasının amacının genellikle eylemi yapacak olan eyleyici ile diğerleri arasında tezat oluşturmak olduğunu belirtir. Açık öznenin baskılı söylendiğini; İngilizcede “do” destekli emirlerde, “sen-siz” in kullanılmamasının iki ögenin de vurgulu doğaya sahip olmasından kaynaklandığını belirtir⁷¹.

Yamakawa’ya göre de (1966: 6-7), “sen-siz” öznesi, eyleyiciyi diğer kişilerden ayırmaya ve zıtlık yaratmaya yarar⁷². Bunun yanı sıra sempati, alay vb. duygusal katmanları emre yükler, yani öznel duygularla ifadeye renk tonları katar⁷³. Benzer görüşler, Fortuin (2010) tarafından da belirtilir. O da açık zamirsel öznenin, eyleyeni muhtemel eyleyenler arasından seçip işaretlemeye ilaveten küçümseme, saldırganlık ve sabırsızlık duyguları katabileceğini savunur. Ayrıca açık özne kullanımının, başka bir eylemi gerçekleştirmesi olası eyleyeni emir eylemine yöneltmeye, gönüllü görünmeyen alıcının ortaklığını ve rızasını kazanmaya yaradığını da ifade eder. Fortuin’in sıraladığı işlevler arasında en dikkate değer işlevse, “sen/siz”in söz eylem gücünü takviye etmek için kullanılmasıdır. Araştırmacı, otoritenin fikri ile fikrin gerçekleşmeme fikrinin bir madeni paranın iki yüzü gibi olduğunu söyler. Amir, emrin yerine getirilmemesi riskine karşı, otoriter pozisyonunu sergileme ihtiyacı duyar. İşte burada devreye açık zamirsel özne girer. Hacıyev (2009: 47)’de sen/siz’li emirlerin otoriterliğe olan katkısını tartışır.

⁷¹ Do go home
You go home.
*Do you go home.

Mastop (2005: 84-85) iki vurgulu ögenin yan yana gelebilmesinin bazı istisnaları olduğunu söyleyip örneklemektedir.

⁷² “You go to the kitchen” he said “I’m going to bed”
/Sen eve git, ben yatacağım, dedi (Yamakawa 1966: 6).

⁷³ Yamakawa (1966: 7) şu örnekte öznenin, sempati duygusunu yansıtmak için kullanıldığını belirtir: But first you come down to the kitchen with me and have a nice warm bath behind the stove. Bring your things, there’s nobody about.

Türkçede de emir ifadelerinde sen-siz adlarını, benzer fonksiyonlara sahiptir. “Sen” zamiri, (47)’de öğretmenin muhtemel eyleyiciler arasından Murat’ı işaretlemesini; (48)’de Selim’in, kendisinin, Hasan’ın ve Murat’ın eylemleri arasındaki tezatı vurgulamasını; (49)’da kocanın, karısına ondan altta bulunan statüsünü hatırlatmasını ve böylece söz eylem gücünü takviye etmesini sağlamıştır. (50)’de de “üst”ün otoriter konumuna ve öfke aktarımına katkıda bulunmaktadır. (51)’de ise “siz” adının gruplara emredilen fiiller arasındaki zıtlığa dikkat çektiği görülür.

(47) Öğretmen bir bakışta anları kimin nasıl geldiğini. Parmak kaldırmayan, suspus oturan çocuklar da vardı. Gözünden kaçmadı bu.
-Kimilerinizin hazırlıksız geldiğini görüyorum, dedi.
Başıyla Murat’ı gösterdi:
-Konuyu *sen* anlat Murat.
Gözler o yana döndü. Murat, sıraya eğilmiş, başını saklıyordu. Önce duymazlıktan geldi, sağına soluna bakındı. Sonra doğruldu, öğretmene döndü (OB, 57).

(48) Tabuta omuz verip cenaze arabasına taşıdıktan sonra, Selim, Hasan'a eliyle gelmesini işaret etti.
-Ben İsmet Amcayla cenaze arabasına bineceğim. Murat, Yasemin ve Oya'yı *sen* al. Arabalar burada kalsın.
-Tamamdır, Selim abi.
-Denizeciğim, *sen* de mezarlığa gelmek isteyen diğer kişileri al. Konvoy halinde gidelim.
-Zincirlikuyu mu, abi?
-Evet.
-Takip ediyorum (Z, 77).

(49) -Mış... mış mış mış. Lanet olsun hepinize! Yarın ağabeysiyle gönderiyorum Türkiye'ye. Bıraksın, gelsin oraya. Yaza da biz gidince, bulur, eveririz biriyle.
-Adam sen delirdin galiba. Hemen “ha” deyince koca bulunur mu öyle?
-*Sen* karışma! Burnunu sokma benim işlerime. Kadın sıkıntılı, elini divanın kenarına destek yapıp, puflayarak kalktı (GK, 26).

(50) Yeniçiftlik Muhtarı Mehmet Orhan, köy korucuları Doğancağın Ali (Doğan) ve Mümin Öztürk'ü silah muayenesi için Biga Jandarma Karakolu'na göndermiştir... Zaten normal zamanlarda bile konuşurken biraz “tekler”ler. Komutan neden geldiklerini sorduğunda Ali Doğan:
- Ko – ko – komutanım, demeye çalışırken, komutan: - *Sen* sus, şöyle çekil bakayım bir kenara, der. Ali Doğan yaprak gibi titreyip denileni yapar. Sert tavır karşısında Mümin Öztürk'ün dili temelli dolanır: - Tü – tü – tüfek – le – ri ge – ge – tirdik komutanım demeye kalmaz,

komutan öfke ile kükrer: - Çabuk gidin, doğru dürüst konuşan bir Yeniçiftlikli bulun, deyip korucuları dışarı atar. (YÇ, 246-247)

(51) İçerde Nazife Hanım'la Muhtar Kerim hayatta kalmanın planlarını kurarken dışarıda (Taşnakçı) Nardos verdiği emirlerle katliamı başlatmıştı. Önce bir gruba döndü:

-Siz şu karşı evi ateşe verin.

-Emredersin.

Sonra diğer gruba emir verdi.

-Siz diğer evi boşaltın, içeridekileri huzuruma getirin. Hadi, çabuk olun.

-Emredersin (MB, 227).

Pek çok dilin aksine⁷⁴ Türkçede üçüncü kişilere emir olmasının avantajıyla “o/onlar” açık özneleri de uygun bağlamlarda cümlede bulunabilmektedir. Üçüncü kişi zamirsel özne, “sen/siz”in edimsel niteliklerinin çoğunu haizdir. İlginç bir kullanımı ise, eyleyiciler arasında belli bir niteliğe sahip *herhangi bir özneye* göndermede bulunduğu durumlardır. (52)'de işaret edilen eyleyen, “cevabı bilen herhangi biri” dir:

(52) Osman sözünü bitirince Atatürk:

-Kâfî, Muallim Bey. Bir başkasını kaldırıp öteki bahislerden sorunuz! *emrini* verdi.

Bu kez Halûk adında bir öğrencimi kaldırdım. Ona da:

-Halûk dedim, bize Uygur Devleti'nin ne zaman, nerede ve nasıl kurulduğunu anlatır mısın?...

Halûk, Uygurlarla Macarları karıştırmıştı. Ben pek fazla telâş ettim. Bir an her şey berbat oldu diye düşündüm... Atatürk telâşımı ve çaresizliğimi anlamıştı:

- Muallim Bey, *kim biliyorsa o söylesin!* dedi (B, 430).

Zamirsel öznenin semantik kullanımları gibi sentaktik kullanımları da sınırsız, özgür değildir ve dilden dile değişir. Nitekim daha önce belirtildiği gibi İngilizcede, “do” destekli emirlerde açık özne kullanılmaz. Hollandacada her açık özneye uygun bir biçimbirimsel çekim vardır⁷⁵. Zamirsel öznenin dilden dile değişen sözdizimsel kullanımı, kendini en güzel çevirilerde gösterir:

(53) Da ty ne tolkajsja⁷⁶.

⁷⁴ Zanutti'ye göre (2008: 189), İngilizcede mevcut dilbilgisinde üçüncü ve birinci şahıs zamirleri mümkün değildir:

You do it!

*I do it!

*He do it!

⁷⁵ Jij (sen) sadece sıfır biçimbirimli fiilin olduğu emirde olur. -t- çekimli fiillerde nazik zamir *U* olur ve -en- çekimli fillere ise çoğul zamir *jullie* gelir (Bennis 2007: 120-121).

⁷⁶ Da ty ne tolkajsja

prt you-NOM.SG not push-IMP.2SG,

(sen) İtmeyi, kakmayı bırak.

Görüldüğü gibi, (53)'teki Rusça cümlede zamirsel özne varken Türkçede bu cümlenin muadilinde zamirsel özne kullanılmamaktadır. Bu mukayese de göstermektedir ki sözdizimi bakımından özgür olarak addedilen Türkçe için de zamirsel özneler, keyfi bir şekilde kullanılamamaktadır. Bağlamın ve sözdiziminin bu tip açık özneyi desteklemesi gerekir.

Niceliksel Özne

Türkçe, emir cümlelerinde niceliksel öznelere izin vermektedir. Aydın (2007: 156), bunu aşağıdaki örnekle vurgular ve niceliksel öznelerin alıcılar kümesini işaret ettiğini söyler:

(54) Yeter ki *herkes* görevini, yerini bilsin ve bulunduğu görevin gereğini yerine getirsin.

Lakin verilen örneğin emir semantiği ürettiği düşünülmemektedir. Çünkü bu cümle koşul anlamı içermektedir. Cümleye koşul anlamı yükleyense “yeter ki” ifadesidir. Ancak şurası doğrudur ki, niceliksel özneler, Türkçede çoğu zaman alıcı kümesi ile örtüşür.

(55) Ayağa kalktı; çalgıcılarla, dansözlere işaret ederek dışarı çıkmalarını istedi. Müzisyenler çabuk çabuk ellerindeki, kucaklarındaki müzik aletlerini toplayıp kollarının altına koyarak, sırtlarına asarak ayağa kalkar(ken ve) rakkaseler kapıya doğru yürürken birden aklına bir şey gelmişçesine; – Durun! diye bağırıldı Han. Hepsi kendine döndükten sonra,
– *Herkes, buraya gelsin ve olanlara tanık olsun*, dedi. –*Burada kim varsa gelsin.*

İnsanlar masanın başına toplanıyorlardı.

– *Herkes toplansın, gelmeyen kimse kalmasın. Bu konakta kim varsa çağırın gelsin*, dedi. –*Ayrım yapılmadan tüm herkes gelecek.*

Yarım saat içinde kim var kim yok salonu doldurmuştu... (E, 240-241)

(56) Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem" Tebük seferinde, Tebük'e yaklaştığı sırada Eshâb-ı kirâma, “Yarın kuşluk vaktinde Tebük'e ulaşacaksınız. Ben gelmeyince *kimse elini suya dokunmasın.*” buyurdu. Oraya varınca gördüler ki, suyu gâyet az akan bir çeşme vardı. Suyu el sürmediler (ŞN, 184).

(57) Ceren düşmemek için tutunayım derken şapkası suya uçtu. Almak için eğildi. Bu kez kayık iyice yana yattı. Öyle ki içeriye su girmeye başladı. Efecan telaşla “Ne yapıyorsunuz! Kayığı devireceksiniz! *Bir bölüğünüz hemen sağa geçsin!*” diye bağırdı. Ceren, Aslı, Yaprak deneni yaptılar (KS, 39).

Niceliksel öznelerin kullanılmasının temel amacı, alıcılar kümesindeki herkesin emri anladığından emin olmaktır. Niceliksel özneler, bir bütün olarak topluluğu adreslemez; topluluğun her kişisini bireysel olarak adresler, her kişiden bireysel olarak emri gerçekleştirmesini bekler (Mastop 2005: 84; 147). Bu tip öznelere verilen emir, dağıtımsal olabileceği gibi ortaklaşa bir eylem için bir çağrı da olabilir. “Herkes sağ yanağına vursun.”, dağıtımsalken, “Bir kısmınız şu masayı taşıyın.” müşterek bir emirdir (Rescher 1966: 12).

Türkçede niceliksel öznelerin alıcıyla örtüşmediği durumlar da olabilir. Yani emrin alıcısı başka, eyleyeni başka olabilir⁷⁷. Özellikle de sessel öznelerle desteklenen cümleler, bu durum için müsait bir ortam hazırlar.

(58) Dışarıdakilere söyle, *herkes* evine gitsin.
Nurgül Hanım, *kimse* pastaya dokunmasın⁷⁸.

Mukayese amacıyla niceliksel öznelerin İngilizcedeki⁷⁹ durumuna bakmakta da fayda vardır. İngilizcede, tartışmalı olmakla birlikte, emir cümlelerinde niceliksel öznelerin⁸⁰ mümkün olduğu literatürde söylenegelmiştir (Potsdam 1998, Zanuttini 2008, Mauck vd. 2004). Bu niceliksel özneler, geleneksel dilbilgisinde soru ve bildirme *diye adlandırılan* tümcelerdekinden farklıdır. Emir cümlesindeki özneler, teknik olarak üçüncü kişiye ait

⁷⁷ Ancak unutmamalı ki yukarıda tartışıldığı gibi alıcı, burada emri iletmekle ve bazen de bunun yanı sıra emrin yerine gelmesini sağlamakla da yükümlüdür. Yani aslında kendine ait yan emrin uygulayıcısıdır.

⁷⁸ Günlük hayattaki konuşmalardan derlenmiştir.

⁷⁹ Almandada da, niceliksel öznelere izin verilir:

Gib einer die Chips ‘rüber!

Versin biri patates kızartması (Wratil 2003: 5)

Mandarin Çincesinde de ikinci kişi elementli üçüncü kişi sayısal öznelere rastlanmaktadır:

每個人i 舉起 你的i 手

Mëigeréni jǔqǐ nǐdeì shǒu.

Herkes *kaldırım* sizin ellerinizi

(Li 2011: 9).

⁸⁰ Potsdam (1995), daha da ileri giderek, Türkçeye uygun olan, “all”, “both” gibi unsurların da İngilizcede nicelik öznelerde yer alabileceğini varsayar:

The twins *both* be here for the pictures!

My children *all* come right here, I won’t tolerate such misbehavior.

olmasına rağmen ikinci kişi elementlerine bağlanırlar⁸¹, yani aslında ikinci kişiyi kodlarlar (Mauck vd. 2004: 1-2). Özellikle İngilizcedeki etiket sorular (taq question) ile kolaylıkla ispatlanabilen⁸² bu durumun nedeni, emrin doğasındaki “alıcı/ikinci kişi” içeriği olabilir. Üçüncü kişi nicelik öznelerinin bu içerikten etkilenip modifiye olarak alıcıyı işaretler hale gelmiş olması mümkündür.

Niteliksel Özne

Niteliksel özneler; kırmızı giyen kızlar, sınavdan kalanlar, elinde tespih olanlar, müdürün oğlu vb. şekilde alıcı ya da özneyi çeşitli özellikleriyle niteleyen unsurlar taşıyan ve özne konumuna geçen tanımlayıcı kelime veya kelime gruplarıdır. Türkçede bu tip özneler, ikinci şahıslar için, genelde bir seslenmeli öznenin ve bağlamın kuvvetli desteğiyle, özellikle de zıtlık durumlarında kullanılır. Bu kullanımlarda, biçimbirimsel olarak üçüncü kişiye ait olan niteliksel özneler, aynı niceliksel özneler gibi alıcı-alıcıları işaretler:

(59) Diktatör kasaba halkını geniş meydana toplamış, onlara hitap ediyordu. Bir aralık sesli bir hapşırık, büyük sessizliği bozdu. Diktatör öfkeyle bağırdı:

-Kim hapşırıldı?

Halktan bir cevap gelmediğini görünce muhafızlarına emretti:

-İlk iki sırayı temizleyin!

Diktatörün emri derhal yerine getirildi. Diktatör tekrar sordu:

-*Hapşırın öne çıksın!*

Arka sıralardan ihtiyar bir adam, dayanamayıp öne çıktı (TDM, 61).

(60) Çocuklar, *kısa boylu olanlar* ön koltuklara, *uzun olanlar* arka koltuklara *otursun*⁸³.

(61) Keramet Hoca, birinci sınıfa girdiği zaman suratından düşen yine bin parça oluyordu. Kürsüye oturunca kaşlarını biraz daha çattı. Kimya kitabını açtı. Not defterini de yanına koydu. Kalın kaşlı

⁸¹ Bildirme ve soru denilen cümleler, niceliksel özne aldıklarında ikinci kişi elementlerini yalnızca “you” tarafından takip edilirlere alabilirler.

Everyone should raise *his* hand. (Bildirme)

*Everyone should raise *your* hand.

Everyone of *you* should raise *your* hand.

Everyone raise *your* hand. (Emir)

*Everyone raise *his* hand.

⁸² Somebody take a picture, will *you* .

*Somebody take a picture, will *he* (Wratil 2003: 13-14).

⁸³ Günlük hayattaki konuşmalardan derlenmiştir.

gözlerini çıt çıkarmadan oturan talebelerin üzerinde bir müddet
gezdirdikten sonra gürlledi:
-*İsmi Ahmet olanlar ayağa kalksın.*
Altı çocuk ayağa kalktı (ÜÖ, 28).

Türkçede, niteliksel özneleri, alıcı ve öznenin denk düşmediği durumlarda da kullanmak mümkün görünmektedir:

(62) Müdür, banka görevlisine söylüyor:
Vergi borcu ödeyecekler, bir numaralı kabine, telefon borcu ödeyecekler, üç numaralı kabine gitsin.
(63) Mecit Efendi, *beş numarada oturanlar* üç gün içinde borçlarını ödesinler. Aksi takdirde...⁸⁴

Niteliksel özneler, Potsdam (1998)'a göre çeşitli sınırlılıklarla İngilizcede de kullanılabilir. Zanuttini (2008: 192), bu özneleri, zamirsel ve niceliksel olmayan öznelerin alt üyesi olarak sınıfladığı yalın özne “bare noun” içinde değerlendirir. Mauck vd. (2004) ise, “referanslı özneler” başlığında ele alır. Bu öznelerin bazı konuşurlar için sadece seslenmeli özne (vokatif) olarak, kimileri içinse yalnızca zıtlık durumlarında, özel bir tonlamayla emir öznesi olarak kabul gördüğünü söyler⁸⁵.

Özel İsim İçeren Özne

Türkçe üçüncü kişi emirlerde özel isimlere yer verir. Bu sayede, emri iletecek olan alıcıya diğer adaylar arasından kesin, belirgin bir adres gösterilir:

(64) (Kanuni Rodos Seferi’ni yönetemediğine inandığı ikinci vezir ve Serdar-ı Ekrem Mustafa Paşa’yı görevden almaya, Ahmet Paşa’yı göreve getirmeye karar verir ve veziri Piri Paşa’ya bunu aktarır.)
-Çoban Mustafa Paşa’yı serdarlıktan alıyorum. İrademi tebliğ edin. Anadolu’ya geçsin, beklesin.
-Hünkarım...
-Bu konu bugün bitsin Piri Paşa! Konuşmayalım, işimize bakalım.
Ahmet Paşa gelsin hemen.
(Piri Paşa, çadırın önündeki Ahmet Paşa’yı çağırır.⁸⁶

Alıcıya yönelik emir cümlelerinde de, ilginç bir şekilde özel isimler üçüncü kişi eklerine bağlanarak kullanılabilir:

(65) (Ali, Hasan, Ayşe ortamdadır.)

⁸⁴ Günlük hayattaki konuşmalardan derlenmiştir.

⁸⁵ *Passengers with tickets go to their seats, passengers without come to the desk* (Mauck vd. 2004: 2)

⁸⁶ Muhteşem Yüzyıl adlı dizinin onuncu bölümünden deşifre edilmiştir.

Şimdi görev dağılımı yapalım: *Ali* tabakları *getirsin*, *Hasan* mumları *yaksın*, *Ayşe* de çocukları masaya *toplasın*.

(66) (Baba, oğlu Arda'ya söyler.)

Hadi bakalım şimdi Arda “aaaa” *desin* ve ilacını *içsin*⁸⁷.

(67) (Suçlular bir evde sıkıştırılmıştır. Başkomiser, memurlarına operasyonu anlatır.)

-Plan şöyle: *Cenk*, *Mehmet*, *Rüstem* arkaya dolanıp evin diğer çıkışını *tutacak*. *Selami*, şuradaki evin çatısına çıkıp konuşlanacak ve emir verildiğinde ateş edecek. *Safa*, *Haydar* ve *Ali* ise ön kapıdan girecek. Hadi arkadaşlar, herkes görev başına... Dikkatli olun.

Aydın (2007: 156) bu kullanımların varlığını kabul eder ama bunların sınırlı kullanımlar olduğu için buyrum yapılarının bir özelliği olarak alınamayacağını belirtir ve “*Oysa Türkçede üçüncü kişi buyrum tümcelerinin özne ve alıcının örtüştüğü bir yorum neredeyse söz konusu değil gibidir.*” şeklinde görüş belirtir. Ancak Türkçenin uygun bağlamlarda konuşura böyle bir imkân sunduğu ortadadır. Dolayısıyla nadir kullanımlar olsa da bu imkânın, emir yapılarının bir özelliği olarak değerlendirilmesi daha doğrudur.

Özel isimlerin (68)'de görüldüğü gibi *asıl özne* konumundayken alıcıyı, ikinci kişi eklerine bağlanarak kodlaması ise *mümkün değildir*. Bunun ne sınırlı ne de istisnai örneği vardır. İngilizce ise Türkçenin tam aksine özel isimleri, yalnızca ikinci kişi morfolojisine bağlar. Zanuttini (2008: 192) bu özelliğin emir cümlelerine has olduğunu, bu öznelerin diğer cümlelerde üçüncü kişi elementlerine bağlandığını ve bunların alıcılar kümesinden bireysel seçimler yapmaya yaradığını söyler⁸⁸.

(68) * *Ali* yemeğe *gel* (*asıl özne*).

Ali, (sen) yemeğe *gel* (*seslenmeli özne*)

Ali yemeğe *gelsin* (*asıl özne*).

Seslenmeli Özne (Hitap, Vokatif)

Seslenmeli özne, cümlede yükleme bağlı olmadan alıcıyı temsil eden özne olarak tanımlanabilir. Seslenmeli öznenin yüklemle biçimbilgisel olarak uyumlu olmaması veya her zaman cümlenin eyleyicisini temsil etmemesi, kimi akademisyenler tarafından cümlenin ögesi olarak kabul edilmeyip cümle dışı unsur olarak nitelenmesine (Ergin

⁸⁷ Günlük hayattaki konuşmalardan derlenmiştir.

⁸⁸ Dani sit by the tree, *Gabriel stand by the door*.

**Gabriel combed your hair while Dani put on your shoes!* (Zanuttini 2008; 192)

1998: 401; Karahan 2007: 37-38; Karaörs 1989) ya da bu unsurların özneliğinin tartışılmasına neden olmuştur. Ediskun (2010: 332), “hitap” olarak değerlendirdiği seslenmeli öznelerin “özne” olmadığını ifade eder:

“Cümlede özne ile hitapları birbirine karıştırmamak gerekir: “*Ali, başımıza geleni sorma!*” cümlesinde özne, Ali değil, sen’dir. “*İnce Memed, geldi geleli çoban değil* (Yaşar Kemal).” cümlesinde özne, İnce Memed’dir; “*Dediğim gibi eyle, İnce Memed!*” cümlesinde ise özne, sen’dir, İnce Memed değildir.”

Jensen (2003: 154), uluslar arası dilbilgisinde genellikle vokatif (vocative) terimiyle karşılanan seslenmeli özneler için yedi tipolojik kriter belirler:

- a. Sesbilgisel kıstas: Bu unsurlar, *bazı dillerde*, özel telaffuza sahiptir.
- b. Bürünsel kıstas: Genellikle fiil öbeği ile bürünsel bir sınır çizen özel bir tonlamaya sahiptir.
- c. Biçimbilgisel kıstas: *Bazı dillerde* özel biçimbilgisel işaretlemeye sahiptir.
- d. Sözdizimsel kıstas: Üçüncü kişi elementlerine bağlanamaz.
- e. Öbek yapısal kıstas: Pozisyonu, cümle dışıdır.
- f. Anlambilgisel kıstas: Sadece alıcıya gönderme yapar.

Jensen, vokatiflerin öbek yapısal kıstas olarak belirlediği cümle dışı pozisyonlarının onları öznelerden ayırdığını belirterek bunların özneliğini reddetmiş olur.

Azap (2008: 33; 54) da Türk dilbilimcilerinin bazen hitapla özneyi bir kabul ettiğini, bunun yanlış bir tutum olduğunu belirtir. Ayrıca bu unsurların cümleden çıkarılsa dahi cümlenin genel anlamında veya yapısında hiçbir değişiklik meydana gelmediğini savunur. Ancak seslenmeli öznelerin cümleye anlamsal katkısı olmadığını ima eden bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zira bu unsurların tümcenin anlamını çeşitli yönlerden tamamladıkları gerçeği yadsınamaz (Üstüner 1998: 28). Leech’e göre (1999: 108) seslenmeli özneler, bazen alıcının dikkatini toplamaya, bazen onu kişileştirip muhtemel alıcılardan ayırmaya, bazen de alıcı ve konuşmacı arasında sosyal yakınlık kurmaya veya yakınlığı sürdürmeye yarar. Huddleston (1984: 225) da bunların alıcının dikkatini cezp ettiği ve onu kimikleştirerek açıkça belirttiği görüşünü tekrarlar. Ayrıca alıcının tek olduğu ve dikkat kesildiği durumlarda da bu unsurların kullanıldığını, bunun da amacının ifadeye samimiyet, sıcaklık, saygı, resmiyet gibi duygusal yüklemeler yapmak olduğunu söyler.

Bu unsurların cümleye katkısını onaylayarak onları özne olarak kabul eden araştırmacılar da vardır (Hatipoğlu 1982: 119; Ertürksoy 2005: 31; Turan 1999: 82).

Turan, bu konudaki görüşünü şöyle açıklar:

“Diğer taraftan, hitap unsurları da tereddütsüz öznedirler. Sözcüğü
“*Sen benimle geleceksin.*” cümlesindeki *sen* özne olarak kabul ediliyorsa, ki öyle kabul ediliyor, *sen* kaldırılıp yerine *Ahmet, Ey Türk milletinin medarı iftihar* gibi sözlerin koyulması ve cümlenin “*Ahmet, benimle geleceksin, Ey Türk milletinin medarı benimle geleceksin.*” şeklinde ifade edilmesi, bir şeyi değiştirmez. Hatta, “*Hey! nereye gidiyorsun?*”daki *hey*’in “*Sen nereye gidiyorsun?*”daki *sen* ile bir farkı yoktur. Zaten *sen* dememiz de, bir hitap şeklidir.”

Verilerin ışığında, yükleme morfolojik olarak bağlı olmasa da seslenmeli özneleri, cümlenin bir ögesi ve asıl öznenin tamamlayıcısı olarak kabul etmek daha olası görünmektedir. Araştırmacıların bu unsurların özneliğini inkâr etmesinde büyük rol oynayan, seslenmeli öznenin, cümledeki özneyle uyuşmadığı durumlar da belki şu şekilde izah edilebilir. Buna göre, seslenmeli özne söz konusu tümcenin değil, dil ekonomisi nedeniyle düşürülen başka bir tümcenin öznesidir. Yüzeyden silinen cümle yerine, yüzeydeki cümleye veya cümleler topluluğuna bağlanmış, böylece bağlandığı cümleyle uyumsuzluk oluşmuştur. (68)’de görüldüğü gibi Ali, “Hasan gelmiş.” cümlesinin değil, düşürülen cümlenin ögesidir. Sonrasında diğer cümleye bağlanmış gibi bir görüntü oluşmuştur.

(68) Ali, Hasan gelmiş.
Ali (duydun mu?), Hasan gelmiş.
Ali (bak), Hasan gelmiş.

Seslenmeli özneler, emirler açısından oldukça kullanışlı unsurlardır. Daima alıcıları işaretleyen bu unsurlar, emirlerde de aynı işlevi görür. İkinci şahsa emirde, alıcı-eyleyici denkliği nedeniyle ana emrin öznesine göndermede bulunurken üçüncü şahsa emirde emri ileten/denetleyen alıcıyı işaret eder. Her iki durumda da seslenilen kişiye emir yüklemesi yapar.

(69) Ali, buraya gel.
Ali (söyle/bunu sağla), Hasan buraya gelsin.

Emir cümlelerindeki seslenmeli özneler, çeşitlilik arz eder. (70)’de olduğu gibi bir zamir, (71)’deki gibi özel bir isim, (72)’deki gibi topluluk ismi vb. olabilir:

(70) Küçük, yarı çıplak bir çocuk (handaki) odanın ortasında, buharın çıktığı taştan ocağın başında çömelmişti. Taşların altındaki dev

mangala önce odun katıp sonra da üzerlerine su döküyor, dev buhar bulutları çıkarıyordu... (Amos) Çocuğa dönüp, "Sen, koş da bize soğutulmuş şarap getir." diye bağırdı. Amos çocuğa gümüş bir sikke attı ve çocuk parayı havada yakaladı (BU, 206).

(71) Cumartesi öğlen uykusuna daha erken yattı. Annesi onu üçte uyandırdı:
-Haydi kalk, *Dilek*. Elini yüzünü yıka, bir güzel taran. Pembe fistolu elbiseni giy (YK, 69)

(72) Düşmanı bir an önce denize dökmek için ileri harekâta devam etmek mecburiyeti vardı. Çünkü Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa'nın verdiği emri yerine getirmek lâzımdı. Bu emir de "Ordular, İlk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!" emri idi (AÇS, 217).

2.1.4.4.2. Derin Özne

Derin özne terimi açıklanmadan evvel, terimin anlaşılması için bağlantılı olduğu meçhul/edilgen fiilli⁸⁹ veya etken fiilin bağlamın yardımıyla edilgen anlamda kullanıldığı tümcelerın öznelerine dair alanyazındaki tartışmaların üzerinde durulmasında fayda vardır.

Edilgen Fiilli Cümlelerin Öznesi Hakkında Alan Yazındaki Bakış Açıları

Edilgen fiilli cümlelerin öznesiyle ilgili temelde dört bakış açısı dikkati çekmektedir: Bunlardan ilki, *sözde özne görüşü*dür. Bu görüş taraftarları, etken fiilli cümlelerde nesne olan ögenin edilgen cümlelerde özneye değiştiğini, dolayısıyla gerçek özne değil "sözde" özne olduğunu kabul eder. Koç (1996: 11), bu durumu şu şekilde izah eder:

“Edilgen fiil de etken fiil gibi özne alır.” demek “Dünya düzdür.” demekten farksızdır. Hiçbir dilde, edilgen fiil gerçek özne almaz. Edilgen fiil, eğer geçişli fiil kökünden türemişse gerçek özne almaz ama sözde özne ve örtülü özne alır.”

Bu görüş sahipleri "sözde" ibaresiyle gerçekte işi yapan başka bir varlığın olduğunu kabul eder görünmektedir. Ama adeta onlar için nesneyi (sözde) özne olarak kabul etmek bir mecburiyettir. Duru, bu mecburiyetten şöyle bahseder:

⁸⁹ Ergin (1998: 204-206), geçişli fiilden türeyen edilgen fiiller için *pasif fiil*, geçişsizden türeyenler içinse *meçhul fiil* tabirlerini kullanmıştır. Kimi araştırmacılar, aynı ekle türediği için edilgen-meçhul ayrımını gereksiz bulurken (Koç 1996: 10-11) Ercilasun gibi araştırmacılar, Ergin'in yaptığı gibi bir ayrımı gerekli görür (TGST 1993: 50). Son dönem çalışmalarında ise meçhul fiil yerine geçişli-edilgen fiil ve pasif fiil yerine de geçişsiz-edilgen fiil terimleri tercih edilmektedir (bk. Kayar 2006).

“Sözde (gramatikal-dilbilgisel) özne, aslında eylemi gerçekleştiren değil de, eylemden etkilenen varlık olduğu halde özne olarak kabul etmek zorunda kalınan özne görünümlü cümle ögesidir (Duru 2008: 43).

İkinci görüş, *gerçek (normal) özne görüşü*dür. Bu görüş sahipleri, edilgen fiilli cümlelerdeki özneyi, sözde değil, gerçek (normal) özne olarak kabul eder. Sözde özne taraftarlarının özneyi etken fiile göre değerlendirdiğini, oysa öznenin edilgen fiile göre aranması gerektiğini belirtirler. Böyle düşünenlerden Turan (1999: 76), konuyu “*Yollar ağaçlandırıldı.*” ve “*Mektup benim tarafımdan yazıldı.*” cümlelerinde, “yollar” ve “mektup” kelimelerinin sözde özne kabulüne itiraz ederek açıklamaya çalışır:

“Halbuki buradaki cümlelerin aktivitesi, zaten pasiflikte aktiflik olarak düşünülmüştür, düşünülmelidir. Yollar ve mektup, *ağaçlandır-* ve *yaz-* aktivitesinde değil, *ağaçlandırıl-* ve *yazıl-* aktivitesinde aktiftirler. Dolayısıyla gerçek(ten) öznedirler. *B* fiiline göre olması gereken özne, *A* fiiline göre aranmış oluyor. Üstelik nesne konumunda ele alınıyor.”

Ercilasun da (TGST 1993: 49-50), Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı’nda bu konuya temas etmiş ve “*Çocuklar doyuruldu.*” örneğinden yola çıkarak görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“...Yine yabancı mantığıyla gidiliyor. “Doyuruldu” fiilinin öznesinin “çocuklar” olduğu açıkça görülüyor. Burada söz konusu olan “doyuruldu” fiilidir. Bunun da öznesi “çocuklar”dır. Bu cümleyi, “Bakıcı çocukları doyurdu.” şekline sokarsanız bu defa başka yapıda bir cümle kurarsınız. Burada elbette “Bakıcı çocukları doyurdu.” cümlesinin öznesi de bakıcıdır. Ama buradaki fiil “doyurulmak” değil “doyurmaktır.””

Üçüncü görüş de *öznesizlik görüşü*dür. Bu fikirde olanlar, “sözde” veya “gerçek” özne olarak kabul edilen ögeyi nesne olarak kabul etmek gerektiğini belirtirler. Böylece, edilgen fiilli cümlelerin öznesiz olduğunu kabul ederler. Atabay vd. (2003: 44-45) bu fikrin taraftarlarındandır:

“[Yüklemi ister geçişli, ister geçişsiz edilgen eylemle kurulmuş olsun bu tür tümcelerde özne yoktur. Ancak geçişli edilgen eylemin yüklem olduğu tümceler değişik bir özellik göstermektedir. Eylemin özelliği nedeniyle, bu tür tümcelerdeki belirtisiz nesnelere, şimdiye değin kimi dilbilgisi yapıtlarında *sözde özne* adıyla incelenmiştir. Bu tür tümcelerde yapılan iş kadar işe konu olan nesnenin de önemli olmasına karşın eylemi yapan açıkça belirtilmediğinden nesne, özne olarak belirlenemez. Örneğin “Kaç liralık makbuz kesilecek?” tümcesinde makbuzların kimin tarafından kesildiği belli olmadığından

özne yoktur ve “kesilecek” yüklemiyle birlikte, belirtisiz nesne olan “makbuz” sözcüğü de önemlidir.”

“Edilgen fiiller geçişsiz olur.” şeklindeki geleneksel yaklaşıma da karşı çıkan bu görüş, Boz tarafından da şu şekilde açıklanmıştır:

“[Edilgen tümcelerde mantıksal olmayan öznenin yani nesnenin, sözde özne olarak kabulü yerine bu tür tümcelerin öznesiz kurulduğunu ve edilgen tümcelerin de nesne alabileceklerini kabul etmek daha doğru olmaz mı? Ör. “Ayşe çok sevildi” tümcesinde “sevilen” yani nesne “Ayşe”dir, diğer taraftan “seven” yani özne yoktur. Bu durumda “Ayşe”nin sözde özne olarak kabul edilmesinin gereği var mıdır? (2007: 106).”

Son görüş ise, “İşi yapan gerçek bir öznenin varlığı” görüşüdür. Bu görüş taraftarları, edilgen fiillerin öznesi olduğunu; fakat bu öznenin yüzeyde gösterilmediğini savunur. Bu nedenle, bu tip tümcelerde özne olmadığını iddia etmenin de, nesneyi özne yerine koymanın da yanlış olduğunu belirtir. Demirci (2010: 299-300) ve Üstünova (2006: 244) bu konudaki fikirlerini şu şekilde izah eder:

“Öte yandan öznesi olmayan fiil cümleleri olduğunu ileri sürmek de yüzey yapıdan hareket etmekle alakalıdır. Fiil çekimlenmiş ise bir faile bağlanmış demektir; fakat fail cümlelerin yüzeyinde ifade edilmemiş olabilir. Dolayısıyla bu cümlelerin öznesi yok demek, derin yapıyı yok saymak demek anlamına gelir.”

“Edilgen çatıda özne, cümle dışında bırakılır. Böylece bildiri, eyleyenin kestirilemeyeşiyle yüzey yapıda yoksullaşır. Bu; bildiride öznenin anlamsal değeri olmadığı, yeri olmadığı anlamına gelir. Ancak öznenin yokluğunu göstermez. Sadece öznenin egemenliğine son verilmiş, bazen de egemenlik el değiştirilmiş olur. Dolayısıyla edilgen eylem, öznesi olmayan eylem değildir.”

Meçhul Fiilli Cümlelerin Öznesi Hakkında Alanyazındaki Bakış Açıları

Bu tip cümlelerde, yüzeyde ne sözde ne de gerçek özne olarak vasıflandırılacak bir öge vardır. Bu nedenle alan yazındaki yaygın kanaat, meçhul fiilli tümcelerin öznesiz olduğunu şeklindedir. Ergin (1998: 204), meçhul fiillerin fail istemeyen, çekim sırasında faili olmayan, gösterdiği hareketin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan fiiller olduğunu belirtir. Korkmaz (2007: 549) meçhul fiili, öznesi belli olmayan bir çatı tipi olarak değerlendirir ve bu çatıda öznenin gerçekten bilinmediğini, cümlelerin öznesiz olduğunu belirtir. Ercilasun da (TGST 1993: 50), “Bu fiiller (meçhul fiil) gerçekten

öznesiz fiillerdir. Bunlar özne almaz. “Otobüslere binilmiyor.” cümlesinde özneyi bulamazsınız.” diyerek aynı görüşü dile getirir.

Bu konudaki karşıt fikir ise Üstünova tarafından belirtilmiştir. Üstünova (2006: 245-246) meçhul fiil yerine geçişsiz-edilgen eylem terimini tercih eder ve aynı edilgen fiillerde olduğu gibi geçişsiz-edilgen eylemli cümlelerde de eylemin gerçekleştirilmesini sağlayan bir öznenin var olduğunu ama kestirilemez olduğu için yüzeye geçirilmediğini iddia eder.

Değerlendirme

Alanyazındaki özne tanımları genelde iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda fiil, ikinci kısımda ise isim cümlelerine ait öznelerin tarifi yer alır. Bu da göstermektedir ki iki cümle tipinin öznesi için ayrı tarifler gerekmektedir. Buna göre fiil cümleleri açısından özne, “cümlede yüklem içerdiği yargıyı gerçekleştiren” varlık olarak tanımlanabilir (Ertürksoy 2005: 4).

Fiil tümcelerindeki özne, kimi sebeplerle⁹⁰ bazen yüzeye çıkarılmaz. Bu durum, yukarıda sunulduğu gibi meçhul fiillerde özne olmadığı, edilgen fiillerde ise nesnenin sözde/gerçek özne olduğu veya öznesizlik görüşüne neden olmaktadır. Ancak özne tanımının açıkça ortaya koyduğu üzere *her eylemin bir gerçekleştireni olduğuna göre her fiil cümlesinin de bir öznesi vardır*⁹¹ ve ayrıca tanıma aykırı şekilde eylemden etkilenen bir varlığın özne olarak belirlenmesi de tartışmalı kabul edilmelidir. Bundan dolayı, meçhul, edilgen ve etken görünümlü edilgen fiiller için özneyi derinde arayan görüşlerin ilhamıyla *derin yapıda bırakılarak yüzey yapıya hiçbir şekilde çıkarılmayan; bağlamla anlaşılması beklenen; edilgen, meçhul ve etken görünümlü edilgen cümlelerde ortaya çıkan ve nihayetinde eylemin gerçek eyleyicisi olan özneyi karşılamak için derin özne terimi uygun olabilir.*

⁹⁰ Shibatani (1985: Cook 2006: 2) bu sebebi, eyleyeni odaktan uzaklaştırma olarak açıklar. Hatipoğlu (1982: 116), “Gerçek öznenin belirtilmesi gerekli görülüyorsa ya da belirtisiz nesneye önem verilmek isteniyorsa, tümcede edilgen eylem kullanılır.” derken Bulak (2012: 429), “[yüklem bildirdiği iş, oluş ve hareketi yapanın yani öznenin önemli görülmediği durumlarda özne kullanılmaz ve yüklem edilgen çatılı bir fiilden oluşur.” demektedir.

⁹¹ Cook (2006: 2), edilgenlerin eyleyici gerektirdiğini ama bu eyleyicinin açıkta görülmediğini söyler. Aynı görüş meçhul fiiller için de geçerlidir.

Emir Cümlelerinde Derin Özne

Türkçe, emir ifadelerinde, derin öznelere izin verir. Bu da demektir ki Türkçe emirlerde edilgen, meçhul, etken görünümlü edilgen yapılar görülmektedir. Türkçenin konuşurlarına sunduğu bu imkân, bazı araştırmacılar tarafından da dile getirilmiştir. Göksel-Kerslake (2005: 313), emirlerde konuşmacının sadece bir eylemin yapılmasını veya bir eylemin yapılmasının önlenmesini ön plana alması halinde *edilgen formun* kullanabileceğini söyler. Aslan Demir (2008: 50), bu konuya –AcAk’lı emirler başlığında değinir. –AcAk’lı emirleri, eyleyiciye ve buyruğa odaklananlar şeklinde ikiye ayırdıktan sonra, buyruğa odaklanan emirlerde, yüklemcil ögenin ya edilgen fiil ya da cansız varlığa göndermede bulunan üçüncü kişi ile işaretlenen fiil olduğunu belirtir. Bu tip emirlerde, eyleyicinin kim olduğundan ziyade buyruğun öne çıkarıldığını da ekler. Aşağıda derin özneli emir örnekleri yer almaktadır. (73)’te meçhul, (74) ve (75)’te edilgen fiilli bir tümce yer almaktadır.

(73) (Atatürk’e Malatya demiryolu hattının bittiği haberi geldi.)
Ve derhal *emir* verdi, *Malatya’ya gidilecek* diye. O zaman kendisinin hareket edeceği trenden evvel bir kılavuz tren giderdi. Fakat bunun da hareketine vakit kalmadan derhal hareket edildi Malatya’ya (AÇ, 181).

(74) (Başkomutan Mustafa Kemal’in Milli Yükümlülük emirlerindedir.)
Kaymakam üçüncü emre geçti:
-Tüccar ve halk elinde bulunan bez, Amerikan, patiska, pamuk, yün, tiftik, kumaş, kösele, meşin, çarık, fotin, iplik, çivi, nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, semer ve urganın yüzde kırkı vergi kuruluna teslim edilecektir (ŞÇT, 251).

(75) [sâde ve berrak bir dille şiir söyleyen hükümdar (II. Murad) Kâbusnâme'nin ağır ve ağıdâlı tercümesini beğenmeyerek: "*Bu Türkçe değil, halkın anlayacağı bir lisanla tekrar tercüme edilsin!*" diyerek eseri, Mercimek Ahmed’e yeniden çevirtmiştir (TTOA, 212).

“Etken görünümlü edilgen yapılar” ifadesi ise, biçimce etken fiil olmasına rağmen edilgen anlamlı yapıları karşılayan bir ifadedir. Bunlarda da gerçek eyleyici yani özne, yüzey yapıda yoktur, yükleme kodlanmamıştır. (76)’da görüldüğü gibi bu tip yapılarda da emir kipliği kodlanabilir.

(76) Artık çok başarıyla çığniyordum soğuk, kanlı dalakları. Başarıyla aktarıyordum lokmaları masanın altın(daki rafa)... [hiç kimse farketmesin diye, her akşam sofrada aynı oyunu sürdürüyor ve sıra Ali

amcama gelip de, "*Tabaktaki yemekler bitecek!*" emrini almadan, kutsal rafima başvuruyordum hiçbir zaman. Mutluluğum uzun sürmedi. Bilmiyorum ne kadar sonra, bir büyük temizlik günü eve gelen sütninem (aslında babamın sütninesiydi) Ayşe hanım, feryat figan yemek masasını devirerek herkesi masa başına topladı. Masa devrilmiş altındaki raftan yere dökülen kurumuş, kokuşmuş yemek parçaları ve yüzlerce kurt vıyıl vıyıl etrafa dağılmaya başlamıştı (Kİ, 14-15).

(77) Köy kâtibi Jdanov evrak kutusunun başında durmadan kâğıt karıştırıyordu. Muhtarın odasına her giriş çıkışında yüzünden ter boşanıyordu. Muhtar bir seferinde,
— Bize bir çay demleyin, Jdanov (demişti.)
— Başüstüne.
— *Demli olsun.*
— Olur efendim (KAF, 48).

(78) Hızını alamayan Setterhan bu kez duvarlardaki bütün çerçeveleri, resimleri, levhaları yerinden indirdi. (Çırak) Süavi'nin eline bir bez tutuşturdu, "Sil" dedi, "*Pırıl pırıl parlansınlar. Tek leke kalmasın (NA, 510).*"

Emre özgü derin öznelere, emrin doğası gereği, diğer ifadelerden farklılık arz eder. Çünkü diğerlerinde derin özne kimi zaman konuşur için "seçilmemiş, kestirilemez, belirsiz, herhangi biri" konumundayken emirde emreden veya en azından emri ileten için daima "belli biri, seçilmiş bir özne"dir. (79)'da konuşur için aracı çalan meçhuldür ama (80)'de Sultan'ın buyruğunu yerine getirecek özne(ler) hiyerarşik düzende bellidir.

(79)"Bu sabah *biri* arabamı çaldı."
"Vay be baba, demek senin arabamı aldılar!"
"Bu çok saçma Vincent. O çöp kamyonunu kim çalmak ister ki?"
"Bilmiyorum Kitty. Birisi istemiş demek ki, *çünkü çalındı* (BEL, 192)."

(80) Yavuz, yanındaki defterdarı Piri Çelebi'ye döndü:
- Bu nedir, Çelebi?
- Taht, Sultanım.
- Kimin tahtı?
- Şah İsmail'in, devletlüm.
- Şah İsmail, altından taht yapacağına, top, tüfek yapmayı neden akıl etmemiş acep?... Yavuz, konuşurken heyecanlanmıştı. Sık sık nefes alıyor, geniş göğsü ve omuzları âdeta inip kalkıyordu:
- *Bu taht, diğer hazinelerle muhafaza altında İstanbul'a götürülsün ve hazine daireme konulsun....* (dedi) (YP, 90).

2.1.4.5. Emir Kipliğinin İşaretleyicileri

Emir, buraya kadar sunulan bilgilerin ışığında, “muhatabından görece olarak üstte olan buyurucudan direkt veya dolaylı olarak gönderilen; yapılması maddî ve manevî cezalarla kontrol altına alınan kuvvetli bir istek taşıyan; buyurucu güç içeren; yazılı veya sözlü olabilen; gelecek zaman merkezli ifadeler” olarak tanımlanabilir. Buyuran, emir tutumunu iletisine çeşitli dilsel araçlarla kodlayabilir. Bunlar, *morfolojik, sözcüksel, sözdizimsel ve söylemsel* kiplik işaretleyicileridir.

Kiplik işaretleyicileri, Kratzer (Isac 2012: 99) ve Papafragou (2002: 185) gibi araştırmacıların vurguladığı gibi, bağlam bağımlıdır ve farklı bağlamlarda farklı kiplikler belirtebilir. Aynı ek, bazen birbirine uzak, bazense yakın kiplik alanları kodlayabilir (Erk-Emeksiz 2008: 56). Kiplik çalışmalarının sorunsallarından olan bu durum, aşağıda örneklenmektedir. (81)’de, gönderici, eldeki verilerden yola çıkarak *çıkarmalar* yapmaktadır. (82)’de ise *gereklilikten* söz etmektedir. Dolayısıyla -mAll eki, hem bilgi hem de yükümlülük kipliğinin yükünü taşıyabilmektedir:

(81) Bu durumdan Melahat hanımın yüksündüğünü hiç zannetmiyorum. Kocasının tehlikeli bir maceraya daha atılmayacağından emin olduktan sonra iyice *rahatlamış olmalı*. Ancak bu boşluk hali Bahri Bey’i çok *etkilemiş olmalı* ki, oldukça geç bir yaşta baba olmaya karar vermiş. Melahat hanım da bunu memnuniyetle *kabul etmiş olmalı*. İşte Ferit Göz, bu mutlu kararın sonucu soğuk ve karlı bir kış günü dünyaya gelmiş... (ŞK, 92)

(82) Almanya’da yetişen çocuklarımızın Türkçesine *önem verilmeli...* Ailelerin evinde Türkçe *kitapları olmalı, kitaplığı olmalı*. Eğer bir eve kitap girmiyorsa, anne-baba okumuyorsa, çocuklar kimi örnek alacaklar? Çocuklara mutlaka okuma alışkanlığı *kazandırılmalı* (AS, 95).

Aşağıdaki alıntılarda ise aynı ek, hem yalvarma hem de emir kipliğinin işaretleyicisi olarak kullanılabilir. Bu alıntılarda bağlamın en belirgin özelliği, (83)’te göndericinin statü olarak altta, (84)’te ise üstte olmasıdır:

(83) (Davalacıro, Finten adlı kadının Hintli uşağıdır ve Finten’e âşıktır. Finten, ona umut vermektedir. Bundan aldığı cesaretle bazen Davalacıro, haddini aştığını düşünür.)

— Yalvarırım Bibi (Finten), kıskançlığımı uyandırmayın, sonra bu odadan başka bir yerde uyuyamaz. (Birden kendini toparlayarak) Ben ne söylüyorum? (Finten’e doğru dizüstü durarak) Affet, affet efendim.

Ben ne kadar, ama ne kadar bedbaht bir uşığım. Bu oda... bu oda... Beni bu odaya gelmekten men edin. Bu odadan *kovun* beni. Bu şehirden de *sürün* beni. Bırakın memleketime gideyim. Sizi görmeyeyim Bibi! *Yalvarırım* bu odayı görmeyeyim bir daha! Sizi de görmeyeyim bir daha, Lord sahibi de görmeyeyim (Fİ, 49).

(84) (Sadrazam Kara Mustafa Paşa) ...her ağızda başka bir menkıbe hüviyeti alarak uzun uzun konuşulan Cinci Hoca'nın - Galata kadısı sıfatı ile - ziyarete geldiği kendisine haber verilince birden celâllendi: -O üfürükçünün, dedi, burada işi ne? Yüzünü cinler, şeytanlar görsün. Hemen *kovun*. İnad ederse güzel bir kötek atıp sokağa *sürün!* Galata Kadısı Efendi, bekleme salonuna alınmıştı, öbür misafirlerin üstüne geçerek kendine pek yakıştırdığı azametli tavırlarla Sadriazamdan gelecek kabul haberini bekliyordu. Fakat bir uşağın istihzalı tebessümlerle içeri girip de: -Sahibi devlet efendimiz, hemen geri dönmenizi *irade buyuruyorlar*, demesi üzerine o azamet sarsıldı, adamcağızın kavuğu çarpıldı, yüzü sarardı, diline bir kekeleme yapıştı (CH, 84).

2.1.4.5.1. Emrin Dilbilgisel İşaretleyicileri

Emrin biçimbilgisel işaretleyicileri, -sAn(Iz)A, -mAll, -A, (-X/A)r, -AcAk, -(X)yor ekleri ile “emir kipi” ismiyle anılan paradigmanın birinci tekil dışındaki üyeleridir. Bu üyeler, doğuş anlamları emir olduğu için “temel işaretleyiciler” terimiyle karşılanacaktır.

2.1.4.5.1.1. Temel İşaretleyiciler

-(y)Allm, -(y)Xn, -(y)XnXz, -{Ø}, -sXn, -sXnlAr ekleri, emir kipliğinin temel işaretleyicileridir. *İkinci tekile*, -{Ø}, -(y)Allm, -(y)Xn, (nadiren) -sXn; *ikinci çoğula* -{Ø}, -(y)Allm, -(y)Xn, -(y)XnXz, -sXn, (nadiren) -sXnlAr; *üçüncü tekile* -sXn, *üçüncü çoğula* -sXnlAr ile emredilebilir. Konu, “emir kipi” başlığında geniş bir şekilde alındığından bu kısımda konunun pekiştirilmesi için yalnızca bazı örneklerle yetinilecektir.

Kişi	Temel İşaretleyici (“Emir Kipi”)
İkinci tekil	-{Ø}, -(y)AlIm, -(y)Xn, (nadiren) –sXn
İkinci çoğul	-{Ø}, -(y)AlIm, -(y)Xn, -(y)XnXz, –sXn, (nadiren) –sXnlAr
Üçüncü tekil	-sXn
Üçüncü çoğul	–sXnlAr

(Tablo 2: Emrin Temel İşaretleyicilerinin Kişilere Dağılımı)

(85) Büyükhanım bir “Lâhavle” çekti. Beklemek şimdilik en iyisi gibi görünüyordu. Rus ordusunun ne zaman geleceği belli değildi ve bu kalabalıkta karşıya geçmeleri için bir mucize gerekti. Bir kayanın sırtını mekân tuttu kendilerine. Küçük kafilesini etrafına topladı. “Oturun.” dedi. “*Biraz dinlenelim. Bakalım diğer insanlar ne yapıyor, biz de onu yaparız* (NA, 300).

(86) Mağazalar, depolar mallarla, evler eşyalarla, tarlalar ürünlerle dolu olsa da taşınabilecek en uygun şey paraydı. Büyükhanım, Yıldırım’a yepyeni dikiş makinesi ile büyük bakır tencerelerinden beşini verdi:

-*Git, bunları sipahi pazarında sat bakalım.*

-Hanımım ne kadar isteyeyim.

Büyükhanım acıyla gülümsedi. Bu şartlarda hiçbir malın kendi değerinde gitmediğini biliyordu (NA, 288).

(87) Buluşmamız, ilk karşılaşmamız kadar kısa oldu. Prens gözleriyle beni inceledi, dudaklarına bir gülümseme yayıldı, sonra:

-Yarın arabacım gelip sizi alacak. *Hazır olun. Çarşaf giyin, başınızı kaldırmadan yürümeye bakın!* diye buyurdu (S, 170).

(88) Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa *vurun* (Nur: 24/2).

Koruyun namazları, hele orta namazına çok dikkat edin ve Allah'a itaat ederek *namaz kılın* (Bakara: 238).

Tan yerinde beyaz iplikle siyah iplik ayırt edilinceye kadar *iyinin için*, sonra da orucu geceye kadar *tamamlayın* (Bakara: 187).

(89) (Zekeriya Efendi, küçük kızını Kemal ile evlendirirken ona ölen karısının çok sevdiği bir dolabı vermek ister; ama büyük kızı Atıfet buna izin vermeyeceği için bunu gizlice yapmaya karar verir.)

Nihayet bulduğu çareyi baldızına açan Zekeriya Efendi:

- "Hemşire, gece ben dolabı iyice sarıp sarmaladıktan sonra pencereden aşağıya sarkıtayım. Sen de bahçeye çık, ama daha evvel Kemal'e söyle, *gelsin, bahçeden alsın ve arka kapıdan çıkararak evine götürsün.*" dedi (ED, 143).

(90) - ...İbrahim, bak buraya!...

-Buyurun Murat Bey!

-Hanım kızımızı al, içeri götür. Neydi senin adın?

-Narin.

-Söyle arkadaşlara, Narin'i bardak yıkamaya *koysunlar*.

Narin şaşırды. Yaslıhan'daki lokantada serviste çalıştığından kendisini bulaşığa verecekleri hiç aklına gelmemiştii (K, 203).

2.1.4.5.1.2. Diğer Dilbilgisel İşaretleyiciler

Uluslararası alanyazında genel eğilim, temel yapı ya da ekler dışında diğer eklerle kurulan buyruk ifadelerini, gerçek emir olarak kabul etmemektir. Bunlar genellikle "vekil emir (surrogate imperative)" terimiyle karşılanır (Rivero 1994; Rowlett 1998; Isac 2012: 92). Ancak emri işaretleyebilen her ek, temel işaretleyiciler kadar emrin tüm özelliklerini içeren emirler kurduğu için Türkçe adına bu görüş tartışmalı kabul edilmelidir.

2.1.4.5.1.2.1. –AcAk Eki

-AcAk, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru görülmeye başlayan⁹² nispeten yeni bir ektir (Günşen 2006: 62). Geleneksel dilbilgisinde, ekin *temel görevi*, gelecek zaman bildirmek olarak belirlenmiştir. Gelecek zaman, olasılıklarla şekillenen bir olgudur. Augustine göre, *geçmiş artık yoktur ve gelecek henüz mevcut değildir. O zaman belki de gerçekten var olan tek zaman şimdiki zamandır* (Weinert 2005: 148). Gelecek zamanın bu potansiyelliği, felsefede olduğu kadar dilbilimde de bazılarının ona şüpheyile yaklaşmasına ve *gelecek zaman bildirmenin bir ekin birincil görevi olamayacağı* şeklinde bir fikrin doğmasına neden olmuştur (Pietrandrea 2005: 196). Bu düşüncüyü savunanlardan Uzun (2004: 160-163) bir genellemeyle zaman ekleri olarak adlandırılan eklerin zaman eki olmadığını, bunların görünüşsel ve kipsel özellikler sergilediğini, zaman anlamlarının aktardıkları kavramların tabiatında olduğu için arka planda kendiliğinden ortaya çıktığını belirtir. Ona göre, –AcAk eki de zaman eki değil, olasılık

⁹² Ek, önce yalnız sıfat-fiil eki olarak kullanılmış, Osmanlı Türkçesine geçerken bunun yanı sıra gelecek zamanı belirtebilen bir fiil çekim eki olarak geçmişdir (Ergin 1998: 303).

ve tahmin ekidir. Gelecek zamanla olan ilişkisi, olasılık ve tahminin gelecek zamanla olan bağlantısından kaynaklanmaktadır.

Dillerde zaman eki diye nitelendirilen eklerin ve *özelde* –AcAk ekinin gelecek zaman bildirme işlevinin bu şekilde yadsınması, doğru olmayabilir. Zira insanoğlu, henüz gerçekleşmemiş olayların yaşanacağını düşündüğü bir zaman dilimini varsaymış, buna *gelecek zaman* adını vermiştir. Gelecek zaman, belki de ontolojik olarak yoktur ama insan zihninde ve toplumsal hayatta kavramsal olarak vardır ve bu kavram dile yansımıştır. Bu nedenle konuşur, isterse ifadesinde bu kavramı önceleyebilir. Declerck (2006: 103), kişinin en az derecede öznellik, beklentisini, çıkarımını ve isteğini yansıtmaksızın yalnızca bir olayı gelecek zaman içine yerleştirebileceğini, yani “katıksız, saf geleceği (pure future)” sunabileceğini belirtir. Dolayısıyla her ne kadar Declerck’in dediği gibi katıksız olamasa da muhtemelen zaman ekleri denilen ekler ve –AcAk eki, birincil görev olarak zamanı kodlayabilir.

Gelecek zamana atfedilen potansiyellik mefhumu, konuşurun kanaatine göre görece olarak kesinden, olası ya da makul ama olası olmayana kadar çeşitli dereceleri içerir. Bazı diller gerçekleşmesine kesin gözle bakılan olaylarla, olası olayları farklı eklerle işaretler (Chung-Timberlake 1985: 243). Bybee, bu ayrımı, “kesin gelecek (future certainty)” ve “olası gelecek (future possibility)” olarak terimlerdir. Kesin gelecekte konuşur, olayın gerçekleşeceğine dair kati bir inancı olduğunu vurgularken, diğerinde ise olup olmayacağından emin olmadığını belirtir (Bybee vd. 1994: 248). –AcAk ekinin konumu “kesin gelecek”tir. Korkmaz (2007: 623) ekin “kesinlik” özelliğine şöyle temas etmiştir:

“–AcAk ekiyle karşılanan gelecek zaman kipi, henüz gerçekleşmemiş bulunan; ancak, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın gelecekteki bir zaman kesiminde mutlaka gerçekleşeceğini bildiren bir kiptir. Yapılacak iş niyet hâlinde olsa bile, gerçekleşmesinde kesinlik bulunduğu için bu ekle kurulan gelecek zaman kipinde bir kesinlik vardır.”

Geleceğe dair bir olay, en düşük oranda bile olsa gerçeklememe olasılığı içerir. Bu nedenle, Korkmaz’ın zamansal bir kesinlik olarak değindiği bu özellik⁹³, Aslan Demir’in belirttiği gibi zamansaldan ziyade kiplikle/anlamla ilgili bir ayrıntıdır (Aslan

⁹³ Ergin (1998: 302), diğer eklerin belirttiği gelecek zamandan farklı olarak –AcAk ekinin gerçek gelecek zaman belirttiğini, bu gelecek zamanda ihtimal değil kesinlik olduğunu, bunun hareket başlamış gibi bir, çok kesinlik değil, istekli, belirli bir gelecek zaman hareketi kesinliği olduğunu belirtir.

Demir 2008: 45). –AcAk’ın kesinliği gerçeğin içindeki değil *potansiyelliğin içindeki görece kesinliktir* ve –AcAk ile sunulan bu tutum, ekin, zaman görevinin yanında kiplik görevleri de ifa edebildiğini göstermektedir.

Alanyazında gelecek zaman ekleri olarak etiketlenen eklerin kiplik anlamlar da kodlayabildiği birçok araştırmacı tarafından da belirtilmiştir. Palmer’a göre (2001: 104-105), kiplik ile gelecek arasında semantik ve tarihsel bir bağ vardır ve kiplik işaretleyicilerinde gelecek zaman gönderiminin olması veya gelecek zamanın bilgi kipliğine hizmet etmesi şaşırtıcı değildir. Lyons (1977: 816; 1983: 278), geleceklik kavramının zamanla olduğu kadar kipsellik ile ilgili olduğunu ve gelecek zamanın, varsayım, çıkarım, dilek, niyet, istek gibi gerçek olmayan bildirimler için de kullanıldığını belirtir. Benzer ise bu konudaki görüşlerini şöyle açıklar:

“Gelecek zaman biçimleri, geçmiş ve şimdiki zaman biçimlerinden farklı olarak kiplik sezdirimine sahiptir; çünkü gelecek; geçmiş ve şimdinin yapabildiği gibi belirli bir biçimde bilinemez, gelecek biçimleri bir şart niteliğine sahiptir. Bu durum gelecekle ilgili cümlelerin, mecburi olarak konuşucunun olguya ilişkin bilgisinden çok inanç, tahmin ya da niyetlerine dayanmasının tabii bir sonucu olarak düşünülebilir (2008: 83-84).”

Üstünova da (2005), yalnız gelecek zamanın değil, tüm zaman eklerinin olayın gerçekleşme anını göstermeleri yanında, kip ve görünüş işlevlerinin de olduğunu belirtir. Bunların konuşanın ya da yazan kişinin bakış açısını (gözle görme, başkasından duyma, niyet, tahmin, tasarı, istek vb); cümlede aktarılan durumun süreyle olan bağlantısını (bitmişlik, sürerlik vb.) yansıttığını ifade eder.

Sonuç olarak, -AcAk eki aynı anda hem kiplik hem de gelecek zamanı işaretleyebilen, konuşurun tutumuna göre gerekli işlevi öne çıkarabilen çok işlevli bir ek olmalıdır.

Emir Kipliği ve –AcAk Eki

Birçok dilde, gelecek zaman belirten temel ekler, genellikle vurgulu bir kullanımla emir kipliğini işaretleyebilir⁹⁴. Bu hiç de olağanüstü, beklenmedik bir durum değildir. Çünkü

⁹⁴ İngilizce, Almanca, Fransızca, Eskimo, Güney Amerika’nın kuzey köşesinde konuşulan dillerden Kuna (Cuna), Klasik Japonca, Korece, Aravakan dillerinden İnyeri dili (İsland Carib), Britanya Kolombiyası, Kızılderililerin konuştuğu Kwakiutl dili, Litvanyaca, Mandence, Marikan yerlilerinin konuştuğu dillerden Merkez Sierra Miwok dili, Onondaga dili, Sanskritçe, Avustralya dillerinden Rotuman, bir zamanlar Kuzey Amerika’da konuşulan bir dil olan Hausa dili, Haydaca, Çimmesyan (Tsimshian) dili, bu dillerden bazılarıdır (Ultan 1978: 103).

mezkûr eklerle emir, istikbal paydasında birleşir. Apollonius (1981: 66), emrin, şu an olan veya bitmiş olanla ilgili olmadığını, bu nedenle tüm emirlerin üstü kapalı bir gelecek zaman içerdiğini belirtir.

Grekçe yazılan Yeni Ahit'i inceleyen Boyer (1987: 51), emirde gelecek zaman adı verilen ekin kullanılmasının bir fark yaratmadığını iddia eder:

“Peki “gelecek belirten”, emir olarak kullanıldığında bunun önemi nedir? Bu basit olarak dilin esnekliğine bir işaret ve aynı şeyi çok farklı şekillerde söyleyebilmeyi ifade etmektedir. Özel bir öneme işaret etmez.”

Bu tespit, kiplik görevlerinden biri buyruk belirtmek olan –AcAk eki (Bilgin 2006: 375; Korkmaz 2007: 635; Gencan 1975: 340; Banguoğlu 2007: 465; Aksan 1999: 188; Aslan Demir 2008) için doğru görünmemektedir. Çünkü –AcAk ile kurulan emirler, diğer işaretleyicilerle kurulanlardan farklılık arzeder. Emir, istek piramidinin en üstünde yer alır, yakın veya uzak gelecekte gerçekleşmesi istenen en kuvvetli-zorlayıcı istekleri içerir. Bu nedenle bir anlamda kesinlik barındırır. –AcAk'ın bünyesindeki potansiyel kesinlik, emrin bünyesindeki isteğin kesinliğini belirgin hale getirir. Böylece daha zorlayıcı buyruklar oluşur. Banguoğlu (2007: 465) bu ayrıntıya değinir ve gelecek kiplerinin *kesin buyuru anlatımı* ile kullanılabilmesini söyler. Acarlar (1969: 251-252) *kavrama kesinlik, kararlılık* kazandırmak için çoğunlukla “emir kipi” yerine gelecek zamanın kullanıldığını ifade eder. Aslan Demir (2008: 48), özellikle ikinci şahıslarla yapılan –AcAk'lı çekimin, *yaptırım gücü yüksek* emirler verdiğinden bahseder.

Sonuç olarak kısaca söylemek gerekirse, istikbal mefhumu ile kesinlik kavramı, emir ve –AcAk ekinin kesişim kümesidir. Bu kesişimden *kati emirler* çıkar. Aşağıda böyle emir örnekleri yer almaktadır:

(91) Kağan'ın işareti üzerine davullar, borular durdu. Kağan solundaki beğlere dönerek, Tunga Tigin'e şöyle dedi:
- Tunga Tigin! *Bugün sen kılıç oyunu yapacaksın!* Bakalım senden özge bahadırlar var mı? Bu alpların içinde sana denk bir er çıkarsa onu yüceltirim. Hepsini yenersen sana kendi elimle seçeceğim en iyi atlarımdan dokuzunu vereceğim.
Tunga Tigin, yere diz vurup “Buyruk kağanındır.” dedi (BÖ).

(92) Az sonra kadın, geniş yüzünde anlaşılmaz bir ifadeyle hepsine hazırlanmalarını söyledi. Yapacak çok iş vardı, halılar dokunacaktı... Pembe'nin son gördüğü şey içeri getirilen kazan oldu. Kazanın içinde ne olduğunu merak ettiğinden hemen bir

yalan uydurdu. “Kendimi pek iyi hissetmiyorum. Boğazım ağrıyor. Acaba evde mi kalsam?”

Başını salladı üvey anası. “*Babanızın buyruğu. Kimse kalmayacak.*”

Komşuya gidip halı dokudular bütün gün (İ, 344-345).

(93) Bu sözleri dul kalacak bir kadın tavrıyla değil, bir imparatoriçe edası ile söyledi:

-Bu çadırın dışında hiç kimse, Sultan’ın artık aramızda olmadığını *bilmeyecek*. Yavaş yavaş iyileştiğini, dinlenmesi gerektiğini, kimsenin kendisini göremeyeceğini söyleyin sadece (S, 108).

(94) Kandilin yağı bitmek üzereydi. Gecenin bir yarısında kapı, iki kısa iki uzun aralıklarla çalındığında Rukal, bitkinlikten bayılmak üzereydi. Gücünü toplayıp kapıyı dinledi, aynı şifre yinelendiğinde usulca mandalı kaldırdı. Koridorun solgun ışığında ufak tefek bir adam fısıltıyla “*Korkma bacım, sessizce hazırlan, hemen gideceğiz.*” diye emrederken usulca içeriye süzüldü. Bu adam Patlak Memi değildi ama kendisine “bacım!” demişti. Bu onun olup biteni bildiğini ve kendisini tanıdığını gösteriyordu. Çünkü Rukal, üç gün evvel akşam vaktinde buraya bir erkek kılığında, takma bıyık ve sakallarla girmişti. Hancı bile odayı kiraladığı kişinin bir kadın olduğunu bilmiyordu (BÖİA, 156).

(95) Yedigey *hepsi de kendisinden genç olan* Boranlı köyü erkekleriyle bu konuyu görüşürken kestirip attı:

-Sizin söyledikleriniz erkeklige yakışmaz! Böyle bir adamı atalarımızın yattığı yerden başkasına gömemeyiz. Onu kendi istediği yere *gömeceğiz*, anladınız mı? Artık konuşmayı bırakalım da iş yapmaya bakalım. Gideceğimiz yol az değil. Yarın sabah erkenden yola *çıkacağız* (GU, 36).

(96) Eski eşkıya İpsiz Recep, “Askerce mi dövüşeceğiz? diye sordu.

(Yarbay Emin Bey):

-*Evet, teslim olana dokunmayacaksınız. Cezasını devlet verir... Öfkenizi gemleyin. Emrimin dışına kim çıkarsa, canını yakarım. Kurmay Başkanına uğrayıp görev bölgelerinizi öğrenin. Haydi!*”
Bir ağızdan “Başüstüne” dediler, selam çakıp çıktılar (ŞÇT, 161).

(97) Harbiye nezaretinin emri: “Subaylarımız, işgal kuvvetleri subaylarını karşılık beklemeden *selamlayacaklar.*”

İstanbul’un işgalinde Harbiye Nezareti’nin bu emri, subaylarımıza Mondros Mütarekesi’nin bütün maddelerinden daha ağır gelmişti (İMÇ, 46-47).

2.1.4.5.1.2.2. -(X/A)r eki

-(X/A)r, geleneksel dilbilgisinde bir zaman eki olarak tasnif edilir. Ekin, “geçmişten geleceğe uzanan, geniş bir zaman kesimindeki oluş ve kılışları ifade ettiğine ve her üç zaman arasında gidip gelen bir esnekliğe sahip” olduğuna dair umumi bir yargı vardır (Demirgüneş 2007: 96-97; Acarlar 1968: 511; Benzer 2008: 84).

Genelin aksine -(X/A)r'ın zaman bildirme görevini sorgulayan görüşler de bulunmaktadır. Uzun (2004: 161-162), onun zaman anlamı işaretlemediğini iddia eder. Uzun'a göre bahsi geçen ekin bütün zamanlara gönderimde bulunabilmesi, gerçekte bu üç zamanın hiçbirine doğrudan gönderimde bulunmadığını gösterir. Ek, doğal olaylarda, “geniş zamanı” işaretler gibi bir izlenim verse de, bu durum, ekten değil, olayların doğasındaki “geçmişte oldu-şimdi oluyor-gelecekte olacak” anlamından kaynaklanmaktadır. Aslan Demir ise (2008: 72) geniş zaman ayrımının, ontoloji dışı bir zaman kurgusu olduğunu belirtir, alanyazındaki “geniş zaman” algısının ekin düşük odaklı eylemleri işaretlemesiyle ilgili görünüşsel bir özellikten kaynaklandığını ifade eder.

Dilsel zamanda, “geniş zaman” mefhumunu kabul etmeyen bu görüşler doğru olmayabilir. Çünkü, ontolojik zaman parçalanamaz bir akıştır. İnsanoğlu, zamanı, kültürün ve yaşamın gerektirdiği biçimde soyut olarak dilimlere ayırmış ve bu ayrımı dile aktararak somutlaştırmıştır. “Geniş zaman” kavramı da bu somutlaştırmanın bir sonucudur. Geniş zaman, gelecek ve geçmişe atfedilen gerçeklik ölçüsünde gerçektir ve onlar ne oranda kurguysa o kadar kurgudur. Aslında ontolojik zamana en çok benzeyen zaman anlatımı “geniş zaman”dır, çünkü dairesel, akıcı bir görünüm sergiler. Gelecekte gelip şimdiden geçip maziye karışan ve adeta tekrar geleceğe giden bir döngünün ifadesidir. Adeta geçmiş, gelecek ve şimdi bölümlenmesinden önceki üst aşamadır. Dolayısıyla geniş zaman, diğer zamanlar gibi bir *zaman algısıdır* ve bu algının da diğerleri gibi dilde kodlanması gerekir. Türkçede bu görevi -(X/A)r eki gerçekleştirir.

-(X/A)r ekinin bir olayın döngüsel nitelikteki zamanını anlatmasının yanında, görünüş ve kiplik görevleri de vardır. Kornfilt (1997: 356), ekin alışkanlık görünüşü

bildirebildiğini söyler. Nakipoğlu Demiralp (2001: 137) da aynı görüşü yineler, ayrıca bilgi kipliği işaretleyebildiğini de ekler. Reichenbach (2011: 4), Türkçenin *muzari* denilen bir zamana sahip olduğunu, bu ekin tekrarlanan eylemlerde “*yineleme*” anlamıyla kullanılabildiğini belirtir. Acarlar (1968: 511), “alışkanlık haline girmiş işlerde ya da herhangi bir işi yapmakta yeterlilik kavramı belirtilmek istendiği zamanlar hep bu kip kullanılır.” der. Göksel-Kerslake (2005: 295), -(X/A)r’ı kiplik başlığında ele alır ve ekin bilgi kipliğinin alt başlıkları olan genelleme ve varsayım kipliğini kodladığını aktarır. Sonuç olarak, -(X/A)r biçim birimi, zaman, görünüş ve kiplik belirtebilen çok işlevli bir ek olarak kabul edilebilir.

Emir Kipliği ve -(X/A)r Eki

Orhun kitabelerinde takip edilebilen -(X/A)r ekinin (Ercilasun 2007a: 359) kiplik görevlerinden biri de emir bildirmektir. Bazı araştırmacılar, ekin, buyrum vazifesine dikkat çekmişlerdir. Bilgin (2006: 376) bu vazifenin anlam kayması yoluyla gerçekleştiğini ifade eder⁹⁵. Aksan (1999: 189) *daha ılımlı buyruklar* için geniş zaman biçim biriminin kullanıldığını beyan eder. Korkmaz (2007: 646) geniş zaman kipinin işlevlerinden birinin “emir kipi”nin yerini tutmak olduğunu dillendirir. Aslan Demir ise (2008: 74), ekin yalnızca ikinci kişilere buyruk için kullanıldığını, yüksek odaklı olmaması nedeniyle –AcAk’lı emirlerin empoze gücüne vakıf olmadığını, ama yine de konuşurun emrinin gerçekleşeceğinden emin gibi olduğunu ve bu emirlerde eylemin belirgin karakterinin emrivaki edilmesi olduğunu belirtir.

-(X/A)r’ın buyruğu kodlayabilmesinde, gelecekle olan bağlantısının önemi büyüktür. Ast-üst arasındaki mesafeyi nispeten kısaltan bu ek, –AcAk *ekine göre* daha ılımlı bir tona sahiptir. Ancak bu ton, buyuranın eylemin gerçekleşmesi konusundaki kararlı beklentisine hanel getirmez. (98)’de Nizamülmülk, sevdiği ve saydığı Ömer Hayyam’a sinirlenerek önce temel işaretleyicilerle emretmiş, sözün sonunda emrini -(X/A)r eki ile yumuşatmıştır. (99)’da ast olan hizmetçi kız Hayriye aileden biri gibi görüldüğünden üst-ast mesafesi kısalmış, bu nedenle konuşur tarafından -(X/A)r’lı emir tercih edilmiştir. (100)’de ise belki de ayrı bir ek başlığında değerlendirilmesi gereken –mAz ile çekimlenmiş olumsuz bir emir yer almaktadır.

⁹⁵ Zaman kayması, anlam kayması gibi tabirler, eklerin çok işlevliliği fikriyle uyummadığı için tartışmalı kabul edilmelidir.

(98) Ömer en kötüsünü beklerken, en kötüsü onu bekliyordu.

- Seni Sahib-i Haber olarak atayacağım.

- Sahib-i Haber mi? Ben mi? Casusların başı yani?

-İmparatorluğun İstihbarat Teşkilatının Başkanı...Şu ya da bu eyaletin kadısı ya da valisi yoksulun sırtından küpünü dolduruyor mu diye nasıl bileceğiz?...Sahib-i Haber'in görevi işte bu yoldan çıkmışları bulup onları azletmektir.

- Böyle namussuzlar varsa işin doğrusu bunları kadı ya da vali yapmamak değil mi?

Hayyam bunu safiyetle söylemişti ama Nizam bunu alay gibi aldı. Aniden ayağa kalktı:

-Tartışacak değilim, dedi. Sana ne verebileceğimi ve senden ne beklediğimi söyledim. Git, önerimi düşün. Eğrisini doğrusunu tart. Cevabını yarın *getirirsin* (S, 64).

(99) Şeküre:

Kepengi kapattım, odadan çıktım, aşağıya mutfığa indim...

"Hayriye" dedim. "Akşama bunlara (çocuklara) badem ezmeli, şekerli ekmek *kızartırsın* az yağda."

Orhan tepinerek sevindi de, Şevket hiç ses etmedi (BAK, 53).

(100) Tomurcuklanan bir gül gibi kendisini bana açtı. Geri çekildim.

"Kusura bakma Kimya, bunu yapamam."

Derin bir düş kırıklığıyla bana baktı. Tuzdan, tozdan yapma bir abide gibiydi; üflesen dağılacaktı sanki. Yüzüne daha fazla bakamadım.

Ayağa kalktım.

"Gitmem lazım."

"*Olmaz! Gidemezsin!*"

Kimya değildi sanki konuşan, başkasıydı; ondan çok daha acar ve atılgan, katı ve buyurgan biri (A, 372).

Emirler, eyleyiciye seçenek sunmayan edimlerdir. Ancak kimi zaman seçenek varmış gibi bir yanılısama (illüzyon) yaratılır. Bunun yollarından biri, soru aracılığıyla buyruk vermektir (Larina 2005: 30-33). Birçok dilde görülen böylesi emirlerin Türkçede yaygın kodlayıcısı, -(X/A)r ekidir.

(101) Zeynep-Asım Ekren çifti, Bostancı'daki orta direk mağazalarının açılışında gazetecilere hiç yüz vermediler. Yüz vermemek bir yana, poz da vermediler; hatta bazı gazetecileri kapı dışarı ettiler. *Kovulanlar* arasında, açılışa biraz geç kalan Yeni Gündem muhabiri Can Kozanoğlu da vardı. Can, "*Lütfen dışarı çıkar mısınız?*" uyarısıyla karşılaşınca, ister istemez "Niçin?" deyivermiş ve Asım Ekren'in ortağı Tufan Turan'ı şaşırtmıştı: "Allah Allah! Sabahtan beri bir sürü gazeteciyi dışarı çıkarıyoruz, ilk defa 'Niçin?' diyen siz oluyorsunuz (YG)."

- (102) (İttihatçıların kanunsuz işlerini yapan eski kabadayılardan Abdülkerim Bey, Rum garsona buyurur.)
-Buyurun Paşam...
-Sağol Barba Politis, *birini gönderebilir misin bizim Camgöz'e?*
-Camgöz?
-Dümbük Halil canım.
-Tamam...Şimdi...
-Beni söyle. Tembeldir. Kaytarmaya kalkar. “Bekliyor” desin. “Çok önemli.” desin.
-Başüstüne...(KUK, 15).

2.1.4.5.1.2.3. -(X)yor eki

İlk olarak Codex Cumanicus, Tuhfetü’z- Zekiyye gibi Kıpçak Türkçesi dönemine ait birkaç eserde görülen -(X)yor eki⁹⁶, Batı Türkçesindeki ekleşme sürecini ancak Osmanlı Türkçesinde⁹⁷ tamamlayabilmiş görece yeni bir ektir (Uzun 2009: 34). Dilbilgisi kitaplarında ekin birincil vazifesinin *konuşma anı ile eylem anının örtüştüğü bir zaman* yani “şimdi” yi aktarmak olarak sunulduğu görülmektedir (Schaaik 1996: 15; Korkmaz 2007: 612). Lakin son zamanlarda bu vazifenin varlığı ya da önceliği sorgulanır olmuştur. Göksel-Kerslake (2005: 289-290), mezkûr ekin süreklilik ve alışkanlık görünüşünün işaretleyicisi olduğunu belirtirken, Aslan Demir (2008: 80), eş zamanlı olarak kiplik de bildirebilen, sürme ya da arasınırlılık belirten yüksek odaklı bir görünüş eki olduğunu ifade eder. Sebzecioğlu ise (2004: 32) -(X)yor’un bir görünüş ögesi olduğunu, zaman kategorisinde değil, sürerlilik bildiren görünüş kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Demirgüneş’e göre (2007: 89) -(X)yor eki zaman belirleyicisi sınıfına sokulmamalıdır; aksi takdirde geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere üç zamanın anlatımında da kullanılabilmesi açıklanamaz. Ekin bu şekilde kullanılabilmesinin nedeni, temel işlevinin sürerlik görünüşü olmasından kaynaklanmaktadır. Zira “sürerlik”in eylem zamanında kullanım sıkıntısı yoktur, “geçmişte sürerlik, gelecekte sürerlik” şeklinde belirebilir. Uzun (2004: 159) da, -(X)yor ekinin zaman eki değil, sürme anlatan görünüş eki olduğunu belirtir.

-(X)yor biçimbiriminin, sürerlik görünüşü sunabildiği açıktır, hatta doğuş amacının bu işlev olması da kuvvetle muhtemeldir. En azından ekleşmeden önceki kullanımı, bunu

⁹⁶ Bu ekin menşei, sınırlararasılık anlamlı bir zarffil eki ve -r ekiyle çekimlenmiş yardımcı fiil “yorı-
“dan oluşan bir ekleşik fiile dayanır (Johanson 2009b: 94).

⁹⁷ İlk örneğine Ahmet Fakih’te rastlanmaktadır (Timurtaş 2005:145).

düşündürmektedir. Ancak, bu şimdiki zaman bildirimini önceleyemediğini ya da her daim sürerlik görünüşünü ifa eden tek işlevli bir öge olduğunu göstermeyebilir. Nitekim, “*Şu anda kitap okuyorum.*” cümlesinde şimdiki zaman görevi görülmektedir. “*İki ay sonra İzmir’e gidiyorum.*” ifadesinde “sürerlik ya da arasınırlık bakışı” değil, öngörülülük bakışı vardır. Ya da “*Derhal pılnı pırtını toplayıp buradan gidiyorsun?*” tümcesinde görünüş bildiriminden başka ve daha öncelikli bir kiplik işlevi vardır. Sonuç olarak, -(X)yor ekini, zaman eki, görünüş eki, kip eki diye belli görevlerle sınırlamak yerine, bu üç görevi de yerine getirebilen çok işlevli bir ek olarak nitelemek daha uygun olabilir.

Emir Kipliği ve -(X)yor Eki

-(X)yor eki, -AcAk eki kadar sık olmasa da emir kipliğini işaretlemeye kullanılmaktadır. Ancak ekin bu işaretlemesine, pek çok araştırmacı tarafından değinilmemiştir. Konuya temas eden kişilerden biri Aksan’dır. Aksan (1999: 184), -(X)yor biçimbiriminin, buyrum anlatımlarında da kullanıldığını belirtir ve aşağıdaki iki örneği verir:

“Dosyayı yarın teslim ediyorsun, anlaşıldı mı?”

“Şimdi sıraya diziliyoruz, haydi bakalım.”

Bu iki örneğin birincisinde, “*anlaşıldı mı?*” ile kuvvetlendirilen belirgin bir emir vardır. İkinci örnekte ise “*haydi bakalım*” kalıp ifadesinin desteğinden faydalanılmaktadır.

Uzun da (2009: 137), -(X)yor ekli çekimlerde emir-istek ifadesinin söz konusu olabildiğini, böyle cümlelerde “*haydi*” gibi kimi cümle öğelerinin de emir-istek anlamına katkıda bulunduğunu belirtir.

Aslan Demir (2008: 81-82) de -(X)yor ekini, emir semantik alanını kodlayan eklerden biri olarak tespit eder ve bu tip emir cümlelerinde, konuşurun eylemi öncelediğini, yöneldiği noktada hareket görmek istediğini, eyleme ivedilik ve yönlendiricilik kattığını belirtir. Aslan Demir’e göre, emrini -(X)yor ekiyle veren konuşur, dinleyicinin hiç vakit kaybetmeden, bir an önce harekete geçmesini beklemektedir ve bundan dolayı -(X)yor ile işaretlenen emirler *derhal*, *hemen*, *şimdi* vb. zarflarla eş dizimli olarak kullanılabilir.

-(X)yor biçimbirimi, gelecek zaman da bildirebilen bir ektir. Bu özelliği sayesinde emir kipliği bildirebilmesi kolaylaşmaktadır. Doğasındaki “şimdi” anlamı ise, emir kipliğine diğer işaretleyicilerin katamadığı bir “ivedilik” anlamı yükler ve verilen emrin dönülmez ve değişmez olduğu duygusunu yaratır. Bu duyguyu ve anlam yükünü kuvvetlendirmek için -(X)yor’lu emirler, yukarıda değinildiği üzere sık sık, “*derhal, hemen, şimdi, anladın mı?, anlaşıldı mı?, tamam mı?*” gibi öğelerle beraber kullanılır.

(103) (Roksana, evli sevgilisi hakkında bir şey öğrenebilmek için sevgilisinin cüzdanını karıştırırken yakalanır.)

-Sabah ofiste toplantım var, arkasından öğle yemeği, dedi. –Geri geldiğimde seni burada görmek istemiyorum.

-Ne?

-Arkamdan iş çeviren bir kadının masraflarını karşılamaya niyetim yok. Hata yaptın bebeğim. *Bugün gidiyorsun* (İ, 398).

(104) Toplama merkezinin bulunduğu yere, istasyon binasına varınca askerlik şubesi görevlisi durdu.

-Asanbayev, sen burada hiç beklemeden geldiğin yere dön. *Cepheye gitmiyorsun. Anladın mı?*

-Anladım.

Kazangap hiçbir şey anlamamıştı. Ama ister istemez böyle karşılık vermişti.

-“Anladım.” diyorsun ama yerinden kıpırdadığın yok. Serbestsin, git hadi (GU, 94-95).

(105) Bir gün Benjamen'le alışveriş yapmışlar ve dönerken de eve yakın bir manavdan bir şeyler almışlar. Benjamen de tezgâhtan bir tane bezelye almış. Eve geldiklerinde Eti elindeki bezelyeyi fark edip "Nereden aldın onu oğlum?" diye sormuş; manavdaki tezgâhtan aldığını öğrenmiş. "Ama bu senin yaptığına hırsızlık denir, sormadan hiçbir şey alınmaz. *Şimdi hemen geri dönüyoruz, sen bezelyeyi tezgâha bırakıyorsun ve manav amcadan da özür diliyorsun.*" demişti (AOL, 92).

2.1.4.5.1.2.4. -mAll Eki

Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında bir sıfat-fiil eki olarak ortaya çıkan⁹⁸ –mAll, fiil eki statusünü Osmanlı Türkçesi içinde kazanmıştır (Ergin 1998: 313). Geleneksel dilbilgisinde, “gereklilik kipi” olarak adlandırılan bu ek, kiplik çalışmalarında daha önce de belirtildiği gibi hem yükümlülük hem de bilgi kipliğini işaretleyebilmesi bakımından ilgi çekmektedir. “*Şu adam İngiliz olmalı.*”, “*Yumurtalar bozuk olmalı.*”, “*Emrah hasta*

⁹⁸ Ergin’e göre (1998: 313) –mAll eki, -mA fiilden isim yapma ekiyle –II sıfat fiil ekinin birleşmesinden türemiştir.

olmalı.” gibi ol- yardımcı fiiliyle birlikte kullanıldığı cümlelerde, bilgi kipliğini işaretleyen (Erk Emeksiz 2008: 65:66) –mAlli ekinin, yükümlülük kipliği açısından zorunluluk/gereklilik kodlama görevi öne çıkmaktadır. Gereklilik ve zorunluluk, birbirine yakın olmakla birlikte ayrı kavramlardır. Corcu’ya göre, zorunluluk (güçlü gereklik) daha güçlü bir yaptırımla gelen, eyleyiciye eylemi yapmaktan başka bir seçenek sunmayan yani kaçınılmazlık bildiren bir kavramken, gereklik (zayıf gereklik) yaptırım kuvveti daha az, eyleyiciye eylemi yapmama seçeneği sunan bir kavram olarak şekillenir (Corcu 2003: 78; Corcu-Gül 2005) Kerimoğlu (2011: 86-88) ise, zorunluluğun dışarıdan gelen ve eyleyiciye empoze edilen zorlayıcı etkilerle ilgili olduğunu belirtir ve konuşurun bu dış etkiyi belirtmediği sürece cümlenin kipliğini çözümlenin güç olduğunu ifade eder. Gereklikse eyleyicinin içten gelen bir etkiyle belirlediği bir ihtiyacın ifadesidir.

Zorunluluk, bir durum karşısındaki seçeneksizliğin *eyleyici veya seçeneksizliği yaratandan başka biri* tarafından ortaya konulan ifadesi olarak tanımlanabilir. Seçeneksizliği yaratan, (106)’da olduğu gibi çoğu zaman bir emirdir. Bu şekilde oluşan zorunlulukta, seçeneksizliği belirtenin *mutlaka emredeninin dışında biri* olması gerekir. (107)’deki gibi zorunluluklarda ise emir dışındaki bir durumun oluşturduğu seçeneksizlik söz konusudur ve bu eyleyici(ler)den başka biri tarafından belirtilmektedir.

(106a) Müdürün emri: Sakallarını kes.

Öğrenci: Sakallarımı *kesmeliyim (kesmek zorundayım.)*

(b) Dini emir: Müslüman olmanın ilk şartı kelime-i şahadet getirmektir.

Biri, Müslüman olmak isteyen birine: Kelime-i Şahadet *getirmelisin (getirmek zorundasın.)*

(107) Köprü yıkılmış, buradan geçemezsiniz, *dönmelisiniz (dönmek zorundasınız.)*

Gereklikte ise, eyleyici eylemi yapıp yapmama konusunda tercih kullanabilir. Bir emirle veya kesin bir mecburiyetle karşı karşıya değildir. (108)’de bunun örnekleri yer almaktadır.

(108) Sağlıklı yaşam için üç beyazdan *uzak durmalıyım (uzak durmam gerekir ama bu bana kalmış.)*

Zengin bir kelime hazinesi için bol bol kitap *okumalısın (okuman gerekir ama bu sana kalmış.)*

-mAll eki, bu işlevler dışında çok çeşitli olmasa da başka görevler de ifa edebilmektedir. Türkyılmaz (1999), yukarıdakilere ilave olarak dilek/istek, nasihat, uyarı, kızgınlık, emir, şart, tereddüt, gelecek zaman, kendine telkin, alay etme, hayret, şaşkınlık, önemsememe gibi işlevlerden bahsederken Korkmaz (2007: 700-701), bu artı görevlerin çoğunun zorlama çıkarımlar olduğunu belirtir ve yalnız ihtimal/tahmin, tereddüt/kararsızlık işlevlerini onaylar. Aslan Demir (2008: 75), -mAll'nın tahmin, çıkarım, emir ve istek ifadesi için de elverişli olduğundan bahsederken Johanson da (2009a: 491), -mAll'yı özelleştirmeden genel bir anlatımla gereklilik işaretleyicilerinin, bir eylemi gerçekleştirmek için cesaretlendirme, kışkırtma, zorlama, öneri ve empoze içeren yönlendiricileri ifadede kullanılabileceğini dillendirir.

Emir Kipliği ve -mAll Eki

-mAll biçimbiriminin işlevleri, görüldüğü gibi kiplik alanında yoğunlaşmaktadır. Bu işlevlerden biri de emirdir. -mAll'nın emir ile örtüştüğü temel kavram zorunluluktur. Zorunluluk ile emir arasında ince bir çizgi vardır. Bu nedenle gereklilikten başlayarak düz bir çizgide zorunluluğa ulaşan -mAll'nın, emir sahasına geçmesi şaşırtıcı değildir. Zorunluluk ile emir arasındaki bu kuvvetli bağ, bu iki görevin karıştırılmasına neden olabilmektedir. Nitekim, Corcu'da zorunluluk kipliği için verilen (109)'da yer alan örneklerin aslında zorunluluk kipliğine değil, emir kipliğine ait olması daha muhtemeldir.

(109) Bir Müslüman oruç ibadetine başlamak için niyet ederek oruç tutmaya başlayınca artık onu tamamlamalıdır (dini kural).
Kırmızı ışıktadır (kanun).
Yarın Ankara'da olmalısın (otoritenin dayattığı yaptırım).
(Milli Eğitim yönetmeliğinde der ki:) Her gün düzenli plan yapılmalı
(*kural + yasa*).

Bu alıntılarda, buyurandan (üstten) eyleyene (asta) zorunlu bir istek yani emir yöneltilmektedir. Zorunluluk, yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi böylesi emirlerin eyleyici tarafından gerçekleştirilmesinin mecburiyet olduğunun beyanıdır ve bu beyanı ya eyleyici ya da buyurandan başka biri gerçekleştirir:

(110) (*Din emrediyor*) Niyetliyim, orucumu bozmamalıyım.
(*Kanun emrediyor*) Kırmızı ışıktadır durmalıyım.
(*Patron emrediyor*) Yarın Ankara'da olmalıyım.
(*Yönetmelik emrediyor*) Plan yapmalısın.

-mAll ile verilen emirler, en az rastlanan emir şeklidir ve bağlamın yardımına kuvvetle muhtaçtır. Bu emirlerin yüzey özneli şekilleri görülse de derin özneli halleri daha yaygındır.

(111) (Kanuni Sultan Süleyman, Nahçıvan seferine çıkarken Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya bir ferman yollar ve sık sık ayaklanan Kızılbaşlara karşı tedbirler almasını emreder.)

"Din ve padişahlığım uğrunda yoldaşlıkta bulunan kullarım hakkındaki lütuflarımın daima çoğalacağını göz önüne alarak, devlet hizmetlerinde ona göre çalışmalısın. *Kızılbaş lekeli olanlar hapis ile yetinilmemeli, bu gibiler isabetli tedbirlerle elde edilecek habis vücutları ortadan kaldırılmalıdır.* Kızılbaşlığa eğilim duyanlara gecikmeden fırsat ve mecal vermeyesin. Hizo hâkimi Bahaeddin, Erzurum Beylerbeyinin yanında hizmettedir. Onun aşiret ağalarıyla diğer gereken adamlarına, derbendleri kemandarlarıyla muhafaza edip Kızılbaş haramilerinin memlekete zarar vermelerine imkân ve fırsat vermemelerini buyurup sağlayasın. *Aynı emri Zırki ve Şirvan beylerine de ulaştırılmalısın, dikkatli ve uyanık olsunlar* (AİOB, 26).

(112) -Burası yarından itibaren bizim kahvecinin dükkânı olacak. Kira mira almayacağız. Hem dışarıya çalışır, hem de bize... Beş on kuruş istifadesi olur.

-Peki, efendimiz.

-Yarın öğleyin bu iş *bitirilmeli* ve tezgâhını aşağıda *kurmalıdır* kahveci. Anlaşıldı mı?

- Anlaşıldı efendim (V, 146).

(113) Padişah:

- (Hain) *Hemen tutulup boynu vurulmalı.* Yoksa hepinizi parça parça doğratırım. Bu bir rezalettir.

(III.) Murad'ın hakkı vardı. Sarayın muhafaza altında bulunması için mümkün olan her tedbire başvurulmuştu. Böyle iken, saraya giriyorlar, hem de cariyelerinden birini kaçırmaya teşebbüs ediyorlardı.

Ağa:

-Padişahım, dedi. Bu hain kim ise, mutlaka saray içindedir. Saray dışından gelmeğe kim cesaret edebilir?

-Ben onu bilmiyorum, *kimse, mutlaka bulunmalıdır. Saray içi, saray dışı, bütün şehir aranmalı ve cariyeye ile haydut yakalanmalıdır* (ŞR, 548).

2.1.4.5.1.2.5. -sAn(Iz)A Eki

-sAn(Iz)A, -sA ekinden gelişmiş bir yapıdır. –sA eki, Türkiye Türkçesinde şart ve dilek/istek⁹⁹ işleviyle öne çıkar. Genel olarak ekin, Orhun kitabelerinde koşul bildirmek için kullanıldığı görülen –sAr ekinden geliştiği, Eski Türkçe'nin sonlarında –r'yi düşürerek bugünkü haline kavuştuğu düşünülmektedir (Ergin 1998: 309). Korkmaz, bu konuda farklı bir görüş öne sürmekte, ekin iki baskın işlevinin tarihte aynı *sa- fiilinden* farklı eklerle türeyen iki ayrı ekin varlığına işaret ettiğini dillendirmektedir. Ona göre şart belirten ek, geniş zaman –r'sı alırken, istek belirten ek, sıfat-fiil yapan –k ile birleşmiştir. Zamanla ekler, ilavelerinden kurtulunca şekil ortaklığı oluşmuş, iki ek tek ekte birleşmiş, işlev farklılığı ise devam etmiştir (Korkmaz 2007: 676-680). Aslında bu görüş, -sA'nın bahsi geçen fonksiyonları sergilerken yapısal farklılık göstermesi nedeniyle önem arz etmektedir. Zira, -sA, dilek/istek işlevinde bağımsız bir cümle oluşturabilirken, şart işlevinde başka bir fiil ekinin üzerine gelmekte ve istisnalar dışında bağımsız cümle kuramamaktadır. Hatta Gülsevin (1990), bu durumdan yola çıkarak, ekin, kip eki değil, zarf-fiil olarak sınıflandırılması gerektiğini savunur. Aynı görüş, Karahan ve İlhan tarafından da desteklenir (Karahan 1994: 474; İlhan 2009: 259).

Görünen o ki aslında mezkûr ek, yapısal olarak hem fiil hem de zarf-fiil eki görevi yapabilmekte ve hangi niteliği taşırsa taşırsın kiplik işaretleyebilmektedir¹⁰⁰. –sA'nın işaretlediği semantik alanlar, şart, dilek/istek ile sınırlı değildir. Başka öğelerin desteğiyle cümleye başka anlam ayırtıları katabilmekte ve karşılaştırma, ihtimal (Benzer 2010: 137) gibi semantik alanlarını da kodlayabilmektedir.

–sA'nın kipliğe olan katkısı, konuşur açısından büyük değere sahip temel semantik alanları kodlamasıyla sınırlı değildir, bunun yanında *emir kodlayıcılarından biri* olan -sAn(Iz)A ekine kaynaklık etmesi bakımından da değerlidir. Bu kaynaklık, farklı

⁹⁹ Brockelmann, Türkçede dilek (keşke) anlatmak için kullanılan en eski kipsel formun –sA olduğunu belirtir. Johanson, bugün ekin arzu anlamında sık kullanılmadığını, daha çok bağımlı cümlelerde varsayımsal şartları anlatmak için kullanıldığını belirtir (Johanson 2009a: 491).

¹⁰⁰ Bilgegil (2009: 261) kiplik bakış açısına az da olsa benzer bir şekilde, ekin, bir temenniye ifade ettiği takdirde dilek kiplerinden, bir şartı ifade ettiği takdirde haber kiplerinden sayılması gerektiğini söyler.

etimolojilerle de olsa Deny (1941: 679-680), Üstüner (2000) ve Karahan (2012) tarafından ifade edilmiştir¹⁰¹.

Emir Kipliği ve -sAn(Iz)A Eki

Bazı kaynaklarda parçacık ya da enklitik olarak anılan bu yapının¹⁰² emirle olan bağlantısı, birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Kornflit (1997: 371), “emir kipi”nin dışında kullanılan tek emir formu olarak bu eki verir ve ekin ikinci kişiyle sınırlı olduğunu belirtir. Ergin (1998: 310), hitaplı şart şekilleri olarak sunduğu bu formun yalnız ikinci şahıslarda kullanıldığını ve istekle-emir arası bir ifade taşıdığını beyan eder. Bulak (2011: 32) ve Türkyılmaz (1999: 89) ekin ısrarlı dilek ve rica yanında emir anlamıyla da kullanıldığını dair örnekler verir. Korkmaz (2007: 692), “dilek kipi”nin bu şeklinin, çok güçlü bir istek taşıdığını ve böylece emre kayan bir özellik gösterdiğini söylerken, Banguoğlu, ısrarlı bir dilek, bir buyuru anlatımı kazandığını belirtir (2007: 468). Benzer (2010: 135) ise ekin kaba olarak algılanabilen bir buyruk işleviyle kullanıldığından bahseder.

-sAnIzA, ikinci şahıslar için pekiştirilmiş ya da *çok yakın gelecekte* yapılması beklenen emirler yapar. Aslında geçmişten bu yana, emre buna benzer veya yakın anlam ayırtıları katmak için kullanılan bazı birimler olmuştur. Eski Türkçeden beri kimi zaman değişikliklerle pek çok dil ve lehçede kullanılagelen -*GII* pekiştirme eki (Sertkaya 1996), Gagavuz Türkçesinde üçüncü şahısta çekimli eylemin önüne getirilen “ko” fiili, Karakalpak Türkçesindeki “şı”, Tatar Türkçesinde ikinci şahıslarlarda kullanılan ve emre nezaket katan -çI, bunlardandır. Ancak -sAn(Iz)A’yı bu anılan parçacık veya birimlerle eş görmek doğru görünmemektedir. Zira -sAn(Iz)A, kurulan emre anlam

¹⁰¹ Deny (1941), ekin, temenni işlevli *şart kipinin* ikinci şahsına, (bir yerde pekiştirilmiş uymaca edatı, bir yerde nida dediği) “A”nın gelmesiyle oluştuğunu belirtir. Üstüner (2000), en eski Tonyukuk abidesinde “*Anda sakındıma*” cümlesinde geçen ve “A edatı”ndan farklı olan -A pekiştirme ekinin şart kipine gelmesiyle oluştuğunu söyler. Karahan (2012) ise ekin, -se-η-ne yapısından geliştiğini, -se’nin istek eki, η’ nin teklif ikinci şahıs eki ve ne ‘nin de pekiştirme eki (enklitliği) olduğunu belirtir. Telaffuz güçlüğü nedeniyle η’nin düştüğünü, n’nin düşen ikinci şahıs ekinin fonksiyonunu da üstlendiğini ifade eder. Ancak eklemek gerekir ki bu konuda Ercilasun (2008: 52) farklı düşünür ve fikrini şu sözlerle açıklar: “Türkiye Türkçesinde kullanılan *gelsene, gelsenize* gibi örneklerdeki -sA’nın aslında *şart eki olmayıp* bir enklitik olduğunu; Osmanlıca içinde şart ekiyle bulaşma (kontaminasyon) içine girerek şart eki durumuna geçtiğini, -sA’dan sonra gelen nA enklitiğinin de aynı bulaşma sonunda “şahıs eki+A” haline geldiğini ileri sürebiliriz.”

¹⁰² -sAnA eki, diğer Türk dillerinde de görülmektedir. Başkurt Türkçesinde -hAnA olan bu eki, Yazıcı Ersoy (2011: 73) kiplik parçacığı olarak kabul eder ve bu ek, edebi dilde neredeyse kullanımdan düşme durumuna gelmiştir.

ayırtısı katmaya yardımcı olan bir unsur değildir, başlı başına emir kuran bir işaretleyicidir. Hatta kuvvetle muhtemel Türkiye Türkçesinde enklitiklikten çıkmış ve ekleşmesini tamamlamıştır. Paradigma yapamamasının ya da üçüncü şahıs için kullanılamamasının nedeni ise oluşurken içine aldığı ikinci şahıs eki olmalıdır. Bu ek, muhtemelen diğer şahıslar için oluşmasına mani olmaktadır. Üstüner'in şu sözleri de -sAn(Iz)A'nın ek durumuna geldiği konusunda bir ipucu teşkil edebilir:

“Günümüz Türkiye Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılan -sAnA şeklindeki teklik 2. şahıs emir kipi, Tarihî Türk yazı dillerinde de kullanılmıştır. +A pekiştirme eki burada şartı kuvvetlendiren bir ek olmaktan çıkmış, şart kipinin emre dönüşmesini sağlayan, bir emir kipi teklik 2. şahıs eki durumunu kazanmıştır (Üstüner 2000: 193).”

-sAn(Iz)A ekinin emir işaretleyebilmesinde kurucu -sA ekinin bünyesindeki “istek” ve “şart” anlamının önemi büyüktür. Bu anlamlar, emrin doğasıyla örtüşmektedir. Ancak bu noktada -sA ekinin neden kuvvetli bağlam eşliğindeki birkaç istisna dışında emri kodlayamadığı sorusu belirmektedir. Bunun nedeni belki de -sA ekinin bağımsız cümle kursa dahi, *tamamlanmamışlık* hissi uyandırmasıdır. (114)'teki gibi diğer fiil ekleriyle karşılaştırıldığında bu durum net bir şekilde görülmektedir.

(114) *Biraz kitap okusam...*
Biraz kitap okuyacağım.
Biraz kitap oku.
Biraz kitap okumalısın.
Biraz kitap okusana.

Büyük ihtimalle -sA'nın bu bitmemiş görüntüsü, emrin kendi içindeki kesinlik, kararlılık anlamıyla uyuşmamaktadır. Ancak -sAn(Iz)A biçimbiriminde böyle bir hal söz konusu değildir. Cümle diğer fiil eklerindeki kadar tamamlanmış durmaktadır. Bu nedenle de aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi rahatlıkla emir kodlayabilmektedir:

(115) “*Bana bir kahve daha yapsana.*” diye seslendi içerde işlenen karısına. Durakladı. “İçeriz değil mi çocuklar?” diye sordu gençlere. Onayladıklarını görünce, yeniden bağırdı. “Gençler de istiyor.” Sonra yine sessiz, tartışmalarına verdi kendini (G, 286).

(116) Abdülhamidin başmuhasibi Cevher ağa (31 Mart vakasına müteakip asılmıştır) Borazan'ın şöhretini duymuş, dinlemek istemiş, çağırtmış... Borazan, ağanın karşısında el pençe divan, *emir* beklermiş, nihayet ağa:

-*Haydi, ne duruyorsun, yapsana!* demiş.
-Emrediniz, ne taklidi yapayım.
Ağa düşünmeden:

-Pire, demiş.

Pirenin de taklidi olur mu? Çaresiz, kötü akıbetlerle karşılaşmak var. Ağa kızarsa adamı Fizanlara kadar sürdürür. Sermuhasip bu, boru mu! (TM, 36)

(117) Gelirken önünden geçtiği, Adliye'ye yakın polis karakolunun çift kanatlı camlı kapısından girdi. Dışarıdan dönüşlerinde otele girince de duyardı bu kokuyu. Geniş sofadaki sıralarda oturanlar, kapılardan girip çıkanlar vardı. Fişleri çıkarıp sağdaki aralık kapıya yaklaşırken durdu. İçerden sesler geliyordu. Kalın bir erkek sesi duydu: “Yaz! Soruldu, iki nokta üstüste, kendi isteğiyle kaçtığını söyledi.” Yazı makinesi çatırdadı. Bir kadın ağlıyordu. Deminki kalın ses “*Sussana sen kadın, atarım şimdi dışarıya!*” dedi (AO, 79).

(118) Bekir, çocuklara bağırdı:

-*Memed Efendi emminizin elini öpsenize layn itoğl'itler!*

Başta karısı olmak üzere, dört çocuk, büyükten küçüğe doğru sırayla, el öptüler. Bekir gülüyordu, sevinci büyüktü. Karısına açıkladı:

-Bu, bizim menşur Hacı Hüsam Ağamızın oğlu olur, kız Küpra. Hani sana dediydim ya bigaç zaman önce, evlerine gidip de çalıştım ya... İşte o.

-Hıı, dedi kadın, o Memed Efendi Ağa mı bu?

-He ya o! dedi Bekir.

Mehmet Efendinin yüzüne borçlu borçlu baktı...(Ö, 226)

(119) Süpürge sopasını kapacağı sırada, Yılmaz eline bir tekme savurdu ve süpürge ayak yolunun kapısına çarptı, yanlamasına yere düştü. Niyazi'yi omuzlarından tutup çevirdi, arka arkaya beş tokat attı:

-Sen kimsin ulan? Bana nasıl piç dersin, ayı oğlu ayı, eşşek,...

-*Koşsanıza, ne duruyorsunuz orda?* diye bağırdı Patron hamallara. Üç hamal birbirinin yüzüne baktılar, gönülsüz gönülsüz çıktılar merdivenden. Niyazi'yi tutup yana çektiler. Niyazi, ağzından, burnundan akan, her yanına bulaşan kanları, hamalın ıslatıp getirdiği mendille silmeye koyuldu (M, 94).

2.1.4.5.1.2.6. -A Eki

En erken Uygur Türkçesinde takip edilebilen -A biçimbirimi, muhtemelen temel işlevi gelecek zaman eki olan -gAy'a dayanmaktadır (Erdal 2004: 242). Ek, Batı Türkçesine çeşitli ses kayıplarından sonra mevcut haliyle geçmiştir (Ergin 1998: 310) ve Eski Anadolu Türkçesi devresinde evvele göre işlev sahasını oldukça genişletmiştir. Demir-Aslan (2010: 281) bu işlev artışını Farsçanın etkisine bağlar ve şu sözlerle açıklar:

“Farsça istek kipinin (subjunctive) kullanım alanları ve sıklığı, Eski Anadolu Türkçesinde -(y)A istek ekinin kullanımındaki genişlemenin temelinde Farsçadan Türkçeye bir çeşit sıklık ve anlam kopyalaması

olduğunu düşündürmektedir. Sıklık kopyası, Johanson'un dil ilişkilerini incelemeye dönük kopyalama modeline göre dilde var olan bir birimin, ilişkide bulunulan dilin etkisiyle, olduğundan daha sık ya da daha seyrek kullanılmasıdır. Yani verici dildeki bir unsurun sıklık özelliği alıcı dildeki bir öğeye kopyalanarak, onun olduğundan daha sık ya da daha seyrek kullanılmasına neden olabilir.”

Sonraki zamanlarda kullanım sıklığını kaybeden –A eki, bugün standart Türkçeden epeyce çekilmiştir (Johanson 2009a: 490; Gülsevin 2002: 36¹⁰³). Ekin görevlerinin diğer biçimbirimler¹⁰⁴ ve büyük çoğunlukla “emir kipi” adı verilen paradigma tarafından da karşılanıyor olması, bu çekilişte önemli rol oynamıştır¹⁰⁵. Yine de standart Türkçede özellikle kalıplaşmış ifadeler ve deyimlerde tutunmaktadır. Ağızlarda ise, Doğu Anadolu ağızlarında işlekliliğini sürdürmekle beraber Rumeli ile Doğu Trakya ağızlarında *bilhassa* birinci kişi çekiminin neredeyse yok olma noktasına geldiği görülmektedir (Doğan-Tosun 2008: 310).

Emir Kipliği ve -A Eki

-A eki ile emir arasında tarihten gelen, bazen zayıflasa da hiçbir zaman kopmayan bir bağ söz konusudur. Gabain (2007: 79), –A ekine köken teşkil eden ve temel işlevi gelecek zaman bildirmek olan –gAy ekinin “*yer yer daha hafif bir mana ifadesiyle*” emir için kullanıldığını ifade etmiştir. Erdal da “*Bazen –gAy emir kipi anlamıyla kullanılır.*” diyerek bu görevi yinelemiştir (2004: 243) ve “*ötrö kanî xan yarlığkamadi, barmagay sîn*” *tep tedi.*” örneğini vermiştir¹⁰⁶. Ekin –A şeklinde görüldüğü Eski Anadolu (Demir-Aslan 2010: 281) ve Osmanlı Türkçesinde “buyruk” manasıyla da kullanıldığı görülmektedir. Hatta bugün Osmanlı dönemine dair izlenimlerin kalıntısı olarak halkın dimağında Padişah buyruklarının –A ekiyle verildiğine dair yaygın bir kanaat yerleşmiştir. Modern standart Türkçede –A eki, sık olmasa da buyruk

¹⁰³ Gülsevin, çekilişin standart yazı dilinden olduğunu belirtir.

¹⁰⁴ Özellikle –AcAk ekinden bahsedilebilir. Özdemir (1968: 189) “Bilindiği üzere istek kipi, gelecek zaman kipi ortaya çıkmadığı zamanlarda daha çok o zamanda meydana gelecek eylemleri ifade etmek için kullanılmıştır. Gelecek zaman kipinin ortaya çıkmasıyla da istek kipi sınırlanmış, kullanılma alanı daralmıştır.” demektedir.

¹⁰⁵ Eski Türkçe döneminde, sonraları Uygur döneminde ortaya çıkan ve temel görevi gelecek zaman bildirmek olan –gAy eki bazen istek belirtse de (bk. Gabain 2007: 81) bu görev “emir kipi” denilen paradigma tarafından karşılanmıştır (Gabain 1998: 54-55). Paradigmanın, istek işlevi, aralıksız devam etmiş, bugün yoğunlaşmıştır. Zaten emir üretemeyen birinci şahıs ekleri en erken devirden bu yana özellikle isteğe ve diğer yakın semantik alanlara tahsis edilmiştir. Hatta bu durum daha önce de tartışıldığı gibi bu eklerin, istek denilen paradigmaya aitmiş gibi algılanmasına veya başka isimdeki paradigmalara dâhil edilmesine neden olmuştur.

¹⁰⁶ Sonra babası, kral, izin vermedi, “Gitmeyeceksin.” dedi (Erdal 2004: 520).

ifadelerinde halen görülmekte ve özellikle ağız özelliklerine yer veren veya tarihi konular işleyen olaya dayalı metinlerde kullanılmaktadır.

Genellikle “istek kipi, istek eki” gibi adlarla anılan –A ekinin buyruk anlatabildiği bazı âlimlerce de dile getirilmiştir. Banguoğlu (2007: 470), “*İsteğin bildirmesi, kararlı bir dilek ifade eder ve yerine göre buyuru anlamına yaklaşır.*” demektedir. Korkmaz (2007: 656), istek kipinin ikinci ve üçüncü şahıs çekimlerinde istek işlevi yanında uyarı ya da istek-emir arası bir işlev kaymasının söz konusu olduğunu belirtmektedir¹⁰⁷. Türkyılmaz (1999: 100) da “istek kipi”nin fonksiyonları arasında buyruk fonksiyonunu sayar ve örneklendirir.

-A ekinin emir işaretleyebilmesinde istek ve gelecek kümesinde emirle birleşmesi rol oynamaktadır. Ek, genellikle ikinci kişilerde, hem açık hem de derin özneli olarak istimal edilmektedir. Aşağıda bunun örnekleri yer almaktadır.

(120) Sina Çölu’nü geçmek için askere bahşiş dağıtılması gerekmiş. Sultan, borç para tedarik etmenin yollarını araştırırken mecbur kalmış, gayrimüslim bir tüccardan birkaç bin altın almış. (Zafer sonrası) Sultan tekrar o tüccarı aratmış. Meğer adam iki ay evvel ölmüş, geriye de iki küçük çocuk ve bir büyük servet bırakmış. Defterdar hazretleri padişaha bir arıza sunmuş. Diyormuş ki o arızada “Bir gayrimüslim tüccarın henüz akılbalığ bile olmamış çocuklarına bu kadar para terk edilmesi doğru olmaz; borç ödenmek bir yana mallarının bir kısmının hazine adına müsadere edilmesi için fetva alınması uygun olur.” Sultan defterdarının bu teklifine pek sinirlenmiş ve satırlarının altına kendi eliyle, “Ölene rahmet, malına bereket, evladına afiyet, gammaza da lanet! *Borç ödene!*” yazmış (§S, 386-387).

(121) Sonra “Gel hele Cafer Çelebi!” diyerek nişancısını yanına çağırıldı. Elindeki kağıt tomarlarını alıp bir yana koydu ve ona, “Bak a efendi, sen derdin ki-Aşk dedikleri şeyin aslı yoktur ve kuru bir efsaneden ibarettir. Akıllı insanın aşktan dem vurmaı cahilane konuşmak sayılır.- Hala öyle der misin?” Buna karşılık Çelebi “Evet Efendimiz...” O vakit Sultan “Var o halde, Taçlı’ya tahammül eyle. Ve zinhar aşık olma!”deyiverdi. Sonra da şeyhüislama dönüp “Sen de müfti efendi, bugünden tezi yok, *nikahlarını kıyasın!*” buyruğunu verdi (§S, 294).

(122) Paşa, birkaç gün sonra Basra Hâkimi Emir Raşit’in Osmanlı’ya itaatini bildirmek ve birçok hediyelerle birlikte kentin anahtarlarını

¹⁰⁷ Korkmaz aslında –(y)AlIm ve –(y)AyIm eklerinin “emir kipi” denilen paradigmaya ait olduğunu kabul etmekle birlikte “emir kipinin birinci şahısta istek kipi ile birleştiğini” ve hem emir hem de istek görevini karşıladığını belirtmiştir ve birinci ve üçüncü tekil kişi “emir kipi” eklerini hem istek hem de emir denilen paradigmada göstermiştir (2007: 652-671).

hükümdara sunmak üzere gönderdiği kafilenin diz çöken ağasını çağırıp:

-Bak ağa, dedi ve kesin bir emir üslubunda devam etti. Sana seçkin yeniçerilerimden elli nefer muhafız tayin ettim. *Hünkârımıza sunulacak armağanlarla birlikte bu kitabı da İstanbul'a götüresin ve Bedesten'de Kara Piri'ye ulaştırasin.* Armağanları korumak senin boynunadır, ancak kitabı yerine teslim etmen benim emrimdir, bilesin. *Şimdi durmayıp gidesin ve karda kışta ne armağanları, ne askerlerimi telef etmeyesin.* Uğurun açık ola (BÖİA, 60).

(123) Columbus İstanbul'a gelip de denizcilikle ilgili keşif projelerine himaye aradığı vakit Sultan II. Bayezid'e "Bana gemiler verin, size yeni bir dünya vereyim!" dediği zaman Sultan'ın "*Bu keferenin söyledikleri araştırıla!*" diye işi havale ettiği ilim heyetinin başkanı bu adam (Müftü Lütfü Efendi) imiş ve "Ahir zamanda yeni dünya mı olurmuş?" diye Columbus'un teklifini Sultan'a reddettirmiş (BÖİA, 90).

2.1.4.5.2. Sözcüksel Emir İşaretleyicileri

Bu tip emir işaretleyicileri, emri kodlayabilen ve cümlede yüklem olarak bulunan genelde isim ve fiil türündeki sözcüklerle emre anlamsal ayırtılar katan zarf, edat vb. kiplik sözlerden oluşmaktadır¹⁰⁸.

Kiplik Fiiller

Bir konuşucu, bir emir vermek istediğinde veya başkasının emrini aktarmak mecburiyetinde olduğunda bazı sözcükler kullanabilmektedir. Bu sözlüksel birimler, *emretmek, buyurmak, yasaklamak, istemek, rica etmek* vb. kiplik fiiller veya *emir, buyruk, ferman, yok, yasak* gibi isimlerdir. Kiplik fiiller ve diğer deyişle edimsözler, çoğu zaman sözdiziminin desteğine ihtiyaç duyarlar ve emri içeren bir isim-fiil grubuna bağlanırlar; yani bir bakıma *-mE+şahıs eki*yle beraber morfo-sentaktik bir nitelik gösterirler:

(124) Balkonda kızının dönmesini bekleyen Sevinç Hanım daha fazla dayanamadı. "Bu kız çok oldu artık, ah baba ah, o kadar yüz verirsen olacağı buydu." diye hışımla söylenerek yerinden kalktı, soluğu

¹⁰⁸ Erguvanlı Taylan (2000), meğer, hani, güya, sanki, keşke, acaba, sakın zarfları gibi sözlüksel ifadelerle dilemek, gerek gibi fiil veya fiil olmayan yüklemle, kimi sözcüklerin ekler dışında kullanılan kiplik kodlayıcılar olduğunu belirtir. Doğan-Kocaman (1999), kişisel tutum yansıtan birçok belirteci ve bunların belirttiği tutumları ayrıntılı bir şekilde işlemiştir.

Canların balkonunun altında aldı. Kadın sesine yansıyan öfkesiyle “Ceren!” diye bağırdı. Ceren korkuyla yerinden fırladı. Annesinin çok öfkeli olduğunu anlamıştı. Bu kadar geç kalmamalıydı... Ceren, “Ama anne biz...” diye başlarken annesi sinirlice sözünü kesti. “Aması maması yok. *Bundan böyle akşamları çıkmayı kesinlikle yasaklıyorum!* Bunu böylece bilesin.” sözleriyle kestirip attı (KS, 112-113).

Bu unsurlar, bazen de emir içeren kısma dışarıdan bağlanan, bağımsız bir cümle olarak kullanılır ve böylesi durumlarda daha çok pekiştirici, vurgulayıcı rol üstlenir.

(125) Kesik bir sol el ağa takılmış, açık parmaklarıyla bana bakıp öylece duruyordu. Konuşmadan reise baktığımda, “Silkele.” demişti sadece. Heyecanlanmışım. Hareketsizliğimi ağzından küfürle karışık çıkan daha şiddetli “Silkele!” sözü bozdu. Ağ fanyalı(ydı). Ne kadar silkelersen silkeleyeyim kesik el daha da ağa dolanmaya başladı. Ne yapacağımı şaşırılmışım. Reis, “Yukarı al.” dedi. Kesik el çekili ağın üzerinde öylece duruyordu. “*Ayıkla.*” dedi sanki bir balıkmiş gibi. Sadece “Reis!” kelimesi çıktı ağzımdan. Cevap sertti. “Ben anlamam, sen tayfasın, tayfaysan tayfalığını bil, *emrediyorum.*” Zorlanmama karşım ağı ayıkladım (NDK, 34).

(126) Bir tek çürük dişi şiddetle ağrıyan köle, bir dişçiye gitmiş. (Dişçinin ilgilenmediği köle, o şehre bir gün emîr olmuş.) Emîr olduktan sonra da ilk işi aynı dişçinin dükkânına, fakat bu sefer saltanat arabasıyla gidip uğramak olmuş. Eski köle, sonsuz gururla dişçi sandalyesine oturmuş, siyah dudakları arasından sırttan diğer otuz bir sağlam dişini göstermiş. Dişçiye:
-*Sana emrediyorum. Çek bunları,* demiş (DT, 183-184).

(127) (Oğuz Han) *Size buyuruyorum:* Ben ölünce yerime büyük oğlum Gün geçsin. Onun da yerine geçecek olanlar, içlerinde tahta lâyük biri buldukça daima ve dünya durdukça Bozoklardan seçilsin. Öteki Bozoklar onun sağında otursun. Üç oklar da sol olsunlar ve kıyamet gününe kadar nökerliğe razı olsunlar. Oğuz Han, yüz on altı yıl padişahlık edip Tanrı rahmetine gitti (TET, 25).

“Emretmek” ve “buyurmak” fiilleri, birinci şahısta başka bir kiplik alanın işaretleyicisi olmadıkları için bağlama ihtiyaç duymaz. Ama bu durum “istemek” ve “rica etmek” için geçerli değildir. İstek kipliğinin de en çok kullanılan kiplik fiillerinden olan bu eylemler, bağlama muhtaçtır.

(128) Bu arada Taçlı’nın hakikaten bir sevdiği var mı diye gizlice iki nöker görevlendirmeyi de ihmal etmemiş... Meğer kız daha çocukken birlikte okudukları Ömer’i severmiş. Tabii Şah (İsmail) bunları öğrenince küplere binmiş. Ömer’in bir Sünni olduğu anlaşılınca daha da öfkelenmiş. “*O itin-Ömer adını telaffuz etmediği için böyle demiş-*

eğer sağ ise derhal bulunup getirilmesini istiyorum, derhal!” diye bağırırdıktan sonra da “On dört yaşında bir çocuğu bulamıyorsunuz!” diye Emir Zekeriya’ya çıkmış (ŞS, 115).

Özellikle “rica etmek”, emirde nezaket stratejisinin bir sonucudur. Cumhuriyet bürokrasisinde üst, astına emrederken yazılı dilde “rica ederim” ifadesini kullanmaktadır. Ancak bu isteğin, rica değil emir olduğu eyleyici tarafından bilinmektedir (Badem 2010: 282). Hatta, bu durum devlet kademesinde sık sık tekrarlanan “Üstün asta ricası emirdir.” sözünü doğurmuştur. Günlük yaşamda da emreden, eyleyicinin imajını korumak adına bu eylemi kullanır. Aşağıda, Mevlana’nın eşine verdiği emri, “rica ediyorum” ifadesiyle sunduğu (129) alıntı, bu tavır hakkında fikir verebilir:

(129) Öyle tuhaf bir ifade vardı ki yüzünde, bir an için kocama değil, bir yabancıya baktığımı sandım. Sekiz yıllık evliliğimiz boyunca bir tek o zaman benimle böyle *sert* konuştu.
“Temizlik yapıyordum sadece” diye yanıtladım, cılız bir sesle.
“hoşuna gider sanmıştım.”
“Ama gitmedi.” dedi Mevlana. “Niyetinin iyi olduğuna şüphem yok fakat *rica ediyorum kitaplarıma el sürme*. Temizlenmeleri gerektiğinde ben temizlerim. *Senden ricam bu odaya girmemen ve kimseyi de buraya sokmaman.*”
O günden sonra kocamın kitaplarına el sürmedim... Anladım ki kitapların kapısı bana kapalı.” (A, 215)

Çoğu zaman ikinci kişiye yönelen emirlerde kullanılan kiplik fiiller, kimi zaman üçüncü kişiye yönelen emirleri iletirken aracı-eyleyici tarafından da kullanılabilir. (130)’da aracı-eyleyici Başyaver Rusuhi Bey, Mustafa Kemal’in üçüncü kişiye buyruğunu, “emretmek” eylemiyle nakletmiştir:

(130) Ayın yedisinde de ben çağrıldım baloya... Gittik ki her taraf tıka basa dolu. Biz yersiz kaldık...Gazi Hazretlerinin özel misafirleri için her zaman birkaç odanın boş tutulduğunu bildiğim için Başyaver Rusuhi Bey’e başvurduğum. Gitti, birkaç dakika sonra döndü. “Oda kolay” dedi, “*Gazi Hazretleri baloya gelmenizi emrediyorlar Ağaoğlu Ahmet beyefendi.*” Ben de smokin, frak yoktu. Yanıma almamıştım. Böylece gitmek zorunda kaldım (YA, 43-44).

Kiplik İsimler

Emir belirten kiplik isimlerden “buyruk, emir, ferman”, bütün sözlüksel anlamlarında ast-üst ilişkisine göndermede bulunan adeta “emir” kavramına vakfedilmiş kelimelerdir. Bunlar, konuşur emrederken genellikle, emir belirten kısımdan azade, ayrı bir cümle içerisinde yer alır. Söylemin bu kısmı emrin söz eylem gücünü hat safhaya çıkaran ve emri netleştiren bir ifadedir.

(131) Paşa: Lakin halkımın muhabbetini nice bana mail edeyim?

Kethüda: Benim devletli Paşam...Reayalarınıza adalet edip “Hiç anlara bir ferdden zulm olmasın!” diye tenbih-i şerif buyurasız. Gerek hidemat-ı aliyelerinizde ve gerek fıkara bir hoşça bakıp adaletle mukayyed olanlara dahi hazinenizden layık hedayalar ihsan buyurursunuz...

Paşa: Pek makul, Ey Kethüda, nasihatine göre amel edeyim ve *sen dahi adalet ve cömertliğimi gösterecek bir fırsat olsa, bana haber ver, fermanımdır.*

Kethüda: Başım gözüm üstüne...Emr ü ferman, devletlü Paşa hazretlerinin (VA, 53).

(132) Eğer buyruklarımı yerine getirirseniz sevgimde kalırsınız, tıpkı benim de Baba'mın buyruklarını yerine getirdiğim ve sevgisinde kaldığım gibi...Bunları size, sevincim sizde olsun ve sevinciniz tamamlansın diye söyledim/ *Benim buyruğum şudur: Sizi sevdiğim gibi birbirinizi sevin./* Hiç kimsede, insanın, dostları uğruna canını vermesinden daha büyük bir sevgi yoktur./ Size buyurduklarımı yaparsanız, benim dostlarım olursunuz./ Artık size kul demem. Çünkü kul efendisinin ne yaptığını bilmez. Size dost dedim. Çünkü Baba'mdan bütün işittiklerimi size bildirdim./ Siz beni seçmediniz, ben sizi seçtim. Gidip meyve veresiniz, meyveniz de kalıcı olsun diye sizi ben atadım. Öyle ki, benim adımla Baba'dan ne dilerse size versin./ *Size şu buyruğu veriyorum: Birbirinizi sevin!* (Yuhanna 15: 10-17)

Yukarıdaki alıntılarda, ikinci kişiye yönelen buyruklar söz konusudur. Ancak bu kiplik isimler, dolaylı kişilere emir için de kullanılabilir. (133)'te üçüncü kişi niteliksel özne “*meselesi olan (kişiler)*” yer almaktadır. (134)'te ise hem ikinci kişi hem de üçüncü kişilere emir mevcuttur.

(133) Bir memleket var geçmişte bir yerde, huzur dolu bir millet. Tesadüf eseri değil, padişahı çok bilge. Refah, adalet, sevgi, bu milletin bileşeni. Yine de Padişah endişeli, meraklar içerisinde, buyuruyor ki:

-Memleketin her caddesine, evine, bir ip gereksiniz, fermanım odur ki, bir meselesi olan bu ipi sallayacak, bu ipin ucundaki çan çaldığında haberim olacak.

Ferman verildi, ip gerildi, aradan haftalar geçti (EA).

(134) (Şah İsmail düşündü, düşündü...):

Emir Zekeriya buyruğumdur! Şamlulardan beş kişilik bir serdengeçti müfrezesi hazırlansın. Şah desturu olmadan işe kalkışan ve onu da ağzına yüzüne bulaştıran o Şahkulu namerdinin başını bedeninden koparıp bana getirmek üzere yarın yola çıksınlar. Beni Osmanlılarla hazırlıksız karşı karşıya getiren Tekeliler de bundan böyle yurdumuza ayak basarlarsa cezalandırılsınlar. Onlara nasıl bir ceza verileceğini göstermek içinde şu konuşan köpeğin (Şah'ın Anadolu'ya gönderdiği halifelerden birinin) dilini kesip Kıtmircan'a yedirin. Bu andan tezi yok, emrim herkese duyurulsun (ŞS, 162).

Üzerinde durulması gereken diğer kiplik isimlerse, *yok* ve *yasaktır*. “Yok”, bazı Türk dillerinde ekleşme temayülü gösteren¹⁰⁹, yüklem olduğu cümleleri olumsuz hale sokan özel bir kelimedir. Emir ifade etmesi yasaklama belirttiğinde gerçekleşir. “Yasak” da aynı şekilde olumsuz emirlerde yer alır. Genelde tüm toplumu ilgilendiren genel-geçer yasakların ifadesinde kullanılır. Bu iki kiplik isim, cümlede her zaman yüklem halinde bulunur ve emir belirten kısımla morfo-sentaktik bir ilişki kurar. Bir bakıma analitik yapı özelliği sergiler:

(135) (Hürrem, Şehzade Bayezit'in yaptığı hatayı affetmez ve onu cezalandırır.)

-Ben seninle ne yapacağım Bayezid, hı ne yapacağım.

-Selim yüzünden Validem, yayımla oynamış belli ki, sırf rezil olmam için yaptı bunu.

-Bayezid, laflarına dikkat et, itham ettiğin kişi senin abin. Ayrıca her ne sebeple olursa olsun hürmette kusur edemezsin. Hele ki Hünkarımızın huzurunda.

-Ama validem...

-Bundan böyle *Has Bahçe'ye çıkmak yasak. Ne ok talimi, ne kılıç talimi, at binmek de yok.*

-Validem...

-Kes sesini. Şimdi dairene dön¹¹⁰.

Kiplik isimler, kiplik fiiller gibi aracı-eyleyici kişi, emri eyleyiciye iletirken de kullanılabilir. Bu görevde özellikle “yok” öne çıkmaktadır:

(Celal Bayar, Dersim halkının Rumeli'ye sürülmesine karar verir. Yolda durmadan sürgün yerine varmalarını emreder.)

¹⁰⁹ Türkmen Türkçesinde ekleşerek şimdiki zamanın olumsuzunu oluşturur (Buran 2006: 11).

¹¹⁰ Muhteşem Yüzyıl adlı dizinin 20. 03. 2013 tarihinde yayımlanan 91. bölümünden deşifre edilmiştir.

(136) Hükümet bu kez, işi her nedense sıkı tutmuş. Yol boyunun iki yanına çiftler çiftler nöbetçiler dikmiş. Sağa sola bükülmek yok. Otlığı buldun, biraz soluklanacaksın (diyelim). Hayır, bakarsın şurdan bir atlı kopar hışım gibi!

-Nerede sizin Büyük Bey'iniz?

-N'olacak?

-*Vali emridir, size durmak yok. Basın bakalım ağır ağır!* (GÖ, 254)

Yardımcı Kiplik Sözler

Kiplik ya da diğer ismiyle modal sözler, cümlede söylenen fikrin içeriğine, gerçekleşen olaylara söyleyicinin görüşünü kattığı (Nurmahanova 1971: 129-131¹¹¹) ya da yazanın veya söyleyenin cümlede söylenen fikir ve onun söylenme amacıyla ilgili bakış açısını bildiren (Balaqayev-Sayrambayev 1997¹¹²) zarf, edat, kalıp sözler gibi işaretleyiciler olarak tarif edilebilir. Kiplik sözler, söz konusu tanımlarda, daha çok tek başına bir kipliği belirtme gücüne sahip olmaları yönünden değerlendirilmekle beraber, emir açısından daha çok yardımcı unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bunların bazıları emri kuvvetlendirirken bazıları emre çabukluk katar. Kimisi emrin şiddetini yumuşatır, kimisi de emrin alıcı tarafından anlaşılıp anlaşılmadığı test eder. *Sakın, derhal, hemen, şimdi, haydi, lütfen, oldu mu, anladın mı?, tamam mı?* gibi kiplik sözler, bu ve buna benzer katkılarıyla emir kipliğinde önemli rol oynayan öğelerdir. Aşağıda emir ve kiplik söz işbirliğini ortaya koyan örnekler yer almaktadır:

(137) -Babacım, Kerra sizi çok özledi. Talebeleriniz de. Şu çapulcu dervişe (Şems'e) bu kadar zaman ayırıp sevdiklerinize nasıl arkanızı dönersiniz?

Bu laflar ağzımdan çıkar çıkmaz pişman olmuştum ama ne fayda. Babamın benzi sarardı, gözlerine hüznün ve hüsrana çörekledi. Daha evvel bana hiç böyle baktığını görmemiştim.

-Alaadin, *derhal* bu odayı *terk et*, dedi. -Aklın avare olmuş. Git sessiz bir köşe bul. Orada otur ve yaptığın hatayı düşün. Kendi içine bakıp pişman olmadan oradan kalkma. Çiğliğini görüp tanıyana kadar yanıma gelme.

-Ama baba...

- *Haydi çık!* diye tekrarladı babam, bu sefer daha haşın ve hırçın bir sesle (A, 209).

¹¹¹ Aktaran: Biray 2009: 341.

¹¹² Aktaran: Biray 2009: 341.

(138) Aldırmadım. Kollarımı boynuna doladım. Dudaklarında karadut tadı vardı, hem tatlı hem ekşimtirak. Nefesinin girdabında kaybolmak isterken Şems beni tuttu ve itti.

“Beni hüsrana uğratıyorsun Kimya’cım.” dedi. “Şu hal sana yakışmıyor. Şimdi *lütfen* odamı *terk et* ve ben seni çağırana kadar bir daha *gelme, oldu mu?*”

Hayatımda böyle küçük düşmemiştim (A, 383).

(139) Keramet Hoca hepsinin yüzüne ayrı ayrı baktıktan sonra baştan birinci Ahmet’i tahtanın yanına çağırdı:

—*Geç bakalım* tahta başına Ahmet, *söyle bakalım* nerelisin sen?

— Kayseriliyim efendim!

— Kayserili ha. *Yaz bakalım* bir hamız-ı kibrit. Dur dur, bilirim yazamazsın. Gidinin terbiyesizi, Tanrı’nın günü ayak topu oynarsın, dersine çalışmazsın. Otur yerine, otur. Sıfır. Sıfırı al da aklın başına gelsin.

— Sen *gel bakalım* ikinci Ahmet. Söyle sen neredensin?

—Efendim, ben İstanbulluyum.

— Ya, *yaz bakalım*, bırak bırak, ne mal olduğun belli. Teneffüste gördüm, ıslık öttüre öttüre dolaşıyordun. Seni terbiyesiz seni, otur otur, sıfır (ÜÖ, 28).

Kiplik sözlerin çoğu, bazı kullanım sınırlılıklarına sahiptir. Bunlar, nispeten yükleme gelen kodlayıcıyı özel olarak seçen yani her morfolojik işaretleyici ile beraber kullanılamayan unsurlardır. Kocaman (1981: 84), bu noktaya belirteçler açısından değinmiştir:

“[kip ekleri ile belirteçler arasında bir kip uyumundan da söz edilebilir. Başka bir deyişle “*Anahtar mutlaka bulunmalı.*” tümcesi, gramere uygun olduğu halde “*Anahtar belki bulunmalı.*” tümcesi Türkçede kabul edilebilir bir tümce değildir.”

Aynı durum emir kipliğine hizmet eden kiplik sözler için de geçerlidir. Durum, “sakın” üzerinden örneklenebilir. Bu kiplik söz, yalnız olumsuz emirlerde ve temel işaretleyiciler veya –A ekiyle kullanılabilir. Bunlar dışındaki biçimbilgisel emir kodlayıcılarını almaz. “*Sakın gitme/gitmeyesin.*” denilebilir ama “*Sakın gitmeyeceksin/ gidiyorsun/ gitmelisin/gitmese.*” denilemez.

2.1.4.5.3. Sözdizimsel İşaretleyiciler

Yukarıda, işaretleyicilerin bir nebze de olsa belirtilmeye çalışılan sözdizimi sınırlılıkları, kiplikte söz diziminin her daim arka planda önemli rol oynadığını

göstermektedir. Ancak sözdiziminin kiplik kodlamasında esas işaretleyici olarak öne çıktığı durumlar da söz konusudur. Eksiltili ifadelerin kullanımı da bunlardandır.

Eksiltili Emir İfadeleri

Doğadaki tüm canlılar, belki de insiyaki olarak daha az enerji harcayıp daha çok sonuç almayı hedeflerler. Bu davranış, fizikte “*en az çaba yasası*” olarak adlandırılır. Söz konusu yasa dilde de kendini gösterir ve insanlar konuşurken, farkında olmadan, daha az güç, daha az zaman isteyen sesler, kelimeler, cümlelerden faydalanmaya çalışır (Aydın 2011; Kudaşev 2011). Tümceden bir ya da birden çok ögenin silinmesi işlemi belirten eksilti de bu çabanın bir sonucudur (Balcı 2006: 194).

Eksiltili cümleler, eyleyicinin tüm dikkatini, alıcının isteğine odaklaması bakımından buyruk vermek için de uygun unsurlardır. Li-Thompson (1989: 452), münasip bir bağlamda, “*bir bardak çay*” gibi bir isim grubuyla bir emrin gücüne sahip olunabileceğini, bağlamın içinde bu grubun konuşurun istediği şey veya şeyleri gösterdiğini belirtir. Zhang (1990: 22-23), bunları *cümlesel olmayan emirler* olarak değerlendirir ve belli sınırlılıklarla kullanıldığını değinir. İngilizcede, “sessizlik” ifadesinin emir için kullanılabilmesini ama bunun sıfat hali olan “sessiz”in kullanılamayacağını beyan eder. Görüldüğü gibi literatürde emir açısından kabul gören bu ifadelerin anlaşılmasında, bağlam, beden dili ve tonlamanın önemi büyüktür ve ayrıca dil deneyimi, sosyal dil çevresini tanımak da mühimdir.

Türkçe de konuşurlarına kesik ifadelerle buyruk verme imkânı sunan dillerdendir. Bunların yüzey yapılarında eksiltilen öge çoğunlukla yüklemidir. Elbette yüklemle beraber, söz dizimine ait kimi ekler de derin yapıda bırakılır. Özellikle asker lugatında bu tip emirlere sıkça yer verilmektedir. “Esas duruş!”, “tüfek omza”, “rahat!” gibi ibareler böyledir. Ayrıca tıp alanında çok kullanılan “Neşter!” emri de çoğunluk tarafından bilinen bir ifadedir. Aşağıda yüklemi eksiltilmiş başka emir cümleleri yer almaktadır:

- (140) (Dedem) bana döndü.
- Ağabeyin nerede?
- Ustanın yanında
- Sen niye buradasın?
- Ustam bana, aferin, sen artık git, dedi.
- (Dedem) Sonra Kara’ya dedi ki:

-Haftada iki kere Kuran mektebinden sonra gittikleri bir ciltçi dostum var, çıraklık ediyor, ciltçilik öğreniyorlar.
-Deden gibi nakış yapmayı da seviyor musun? dedi Kara. Sustum.
-Peki, dedi dedem. *-Hadi bakalım sen şimdi...*
Mangaldan yayılan sıcaklık o kadar tatlıydı ki yanlarından ayrılmak hiç istemedim (BAK, 37-38).

(141) Sahibi yanına gelince elini uzatıp başını okşadı, sonra geriye dönmeden yardımcısına:
-*Yular!* dedi kısaca.
Beriki yuları uzattı.
-Dur, Gülsarı, dur aslanım! diyerek gözlerini eliyle kapatıp yuları başına geçiriverdi sahibi...
-*Kelepçe!* diye bağırdı yardımcısına.
Beriki gene koştu, elindeki, kayıştan yapılmış kelepçeyi atın dudağından geçirerek kıvırmaya başladı (EG, 30).

(142) Albay, kalabalığın önünde duran kaçmaya kararlı birkaç askeri korkunç bir hızla art arda vurdu. Kalanların çeneleri kilitlendi. Demek Deli Halit Bey buydu!
Halit Bey kalanlara, tabancasıyla cephe yönünü göstererek tek kelime söyledi:
"Yerinize!"
Askerler birbirlerini çiğneyerek cepheye geri döndüler (ŞÇT, 415).

(143) Çalışma masasını gösteriyor bana Haşim.
-Randevu defterini aç. Bak bakalım, ilk hastanın randevusu kaçtaymış?
-Beni sekreterin olarak kullanmayı düşünmüyorsun herhalde, diye gülüyorum.
O ise gayet ciddi...
Beraberce karşıladığımız ilk hastayı alıp muayene odasına geçiyor Haşim. Beni kapının dışında, sıradan bir görevli gibi bırakarak. İkinci hastada içeriye çağırıyor. Dişetine vurulacak uyuşturucu iğneyi hazırlamam için, *"Jetokain"* diyor, bu kez de yardımcı hemşireye seslenir gibi... Hastalarının yanında Haşim'in bana eşymişim gibi davranmadığı, onlarla tanıştırmaya gerek bile duymadığı, beni sıradan bir çalışan konumunda tutmaya çalıştığı gözümden kaçmıyor (P, 280-281).

(144) Tabip Yüzbaşı Numan odaya girip komutanı selamlayınca Alay Komutanı başını kaldırır. İçtenlikle:
-Buyur doktor, oturun. Çaylar da demlenmiş olmalı.
Yüksek sesle:
-Yunus, der.
Emir eri Yunus'un dışarıdan sesi duyulur.
-Emret komutanım...
-*Bize çay...*
-Hazır! Şimdi getireyim komutanım.

Selamlar. Biraz tombul yapısından beklenmeyen bir çeviklikle odadan dışarı hızla çıkar (İMÇ, 24).

Eksilteli emirlerde, yüklemden başka unsurların eksiltildiğine de rastlanmaktadır. Bu genellikle nesnedir ve bahsi geçen nesne, konuşma ortamında mevcuttur. Bu tür eksiltmede, emri çabuklaştırma isteği de gözlenmektedir.

(145) Ama, “Sahibini ısırın köpekten hayır gelmez.” düşüncesine de kapılanlar, onu Çiftlik'te tutuyorlardı. Foks (Ata'nın köpeği) ise sahibini özlüyor, durmadan ağlayıp uluyordu. Sonunda hayvanı vurarak öldürmeyi yeğlediler. (Sonrasında) Çiftlik müdürü, Foks'un vücudunu tahnit ettirip Çiftlik'in müzesine koyacaktı. Bu müzeyi gezerken Gazi'ye derisinin içi ot doldurulmuş, gözleri cam Foks'u göstereceklerdi. (Köpeğini böyle görünce) Gazi'nin yüzü kararmış, kaşları çatılmıştı:

-Severdim ben onu. Böyle görmek istemem. *Kaldırın hemen!*

Foks, sevdiği efendisinin bu isteği üzerine Çiftlik'in bir köşesine gömülecekti...Gazi Foks'u öldürenleri bir daha görmek istemeyecekti (BBİ, 104-105).

(146) (Şems:)

-Biçare bakırcının “dur” demesine fırsat vermeden katırın önüne attım kendimi. Yedi müridin yedisi de dikildi karşıma...Celaleddin durgun ve duru bir su gibi sakindi. Şöyle bir baktı yüzüme, bir nur şavkıdı geçti günün ortasından. Celaleddin baktı yüzüme, açılmak için ertesi sabahı bekleyen sonbahar goncaları gümrah birer gül haline geldi Konya'nın bahçelerinde. Celaleddin baktı yüzüme, yanaklarına birer gamze düştü ana karnındaki çocukların. Celaleddin baktı yüzüme ve ellerini kaldırarak müritlerine, “*Bırakın*” dedi sadece (BE, 202).

(147) Şah öfkesinden yerinde duramıyordu. Çevresindeki herkese bağırmağa başladı. O anda adamı kendi elleriyle boğmak istediği belliydi, ama kendini zapt etti. Düşmana hizmet eden böyle bir adamı belki de bir çırpıda öldürmemek lazımdı; yanındaki adamlara “*Götürün!*” emrini verdi (ŞŞ, 61-62).

2.1.4.5.4. Söyleme Dayalı Emir İşaretleyicileri

Dil, insana meramını anlatması için yalnızca biçimbirimsel, sözdizimsel, bürünsel imkânlar sunmaz. Meramını bütün söyleme yayarak dolaylı yoldan anlatabileceği bir işlem imkânı da yaratır. Böylece birey, kişisel, sosyal vb. nedenlerle doğrudan söylemeyi tercih etmediği duygu ve fikirleri, direkt söylemeden aktarma olanağını bulur. Örtük anlam, sezdirme, imleme, ima gibi adlarla anılan bu ifadeler, emir vermek isteyen konuşucu için de uygun bir araçtır.

İmleme

İmleme, bir cümlenin anlam alanının ötesinde başka anlamlara işaret edildiğinde veya söylem bir alt mesaja işaret ettiğinde gerçekleşir. İmlemede, bağlam diğer işaretleyicilerde olduğundan daha da önemlidir, çünkü yalnızca niyetlenen anlamın doğru çözümlenmesini sağlamaz, anlamın yaratılmasında da daha aktif ol oynar (Usta 2005: 96).

Emir, doğası gereği çoğunlukla konuşur tarafından doğrudan sunulsa da bazen imlemeyle de aktarılabilir. Ervin-Tripp, imaların da emir olduğunu, çünkü onların da dinleyiciye bir şeyi yaptırma girişimi olduğunu belirtir (Salter 2007: 71). Bu yöntemle, konuşucu, buyruğunu, derin yapıya yayararak, isteğinin zorlayıcılığını yumuşatmak ister. Aşağıda ima yoluyla verilen emirlere örnekler verilmiştir:

(148) “Paranızı nereye bırakayım o zaman ?” dedi Füsün kaşlarını kaldırarak.

“Teşvikiye Caddesi 131 numarada Merhamet Apartmanı’nda annemin bir dairesi vardır” dedim. “Amerika’ya gitmeden önce orada kapanıp ders çalışır, müzik dinlerdim. Arka bahçeye bakan çok güzel bir yer... Şimdi de her öğleden sonra işten çıkıp iki ile dört arasında orada kapanıp kendi kendime çalışıyorum.”

“Tabii.Oraya getireyim paranızı.. İçeride kaç numara?”

“Dört” dedim fısıldar gibi (MM, 27).

> *Parayı Merhamet Apartmanı ’ndaki daireye getir.*

(149) (Annem) Sonra da renkli kâğıtların arasında, kapağı açılmış bir kutunun içinden ortasına kocaman bir nazar boncuğu yerleştirilmiş makreme duvar süsünü çıkarıyor.

-Bak Piraye, arkadaşın ne güzel bir armağan getirmiş bize

-Ne gerek vardı, diyorum. Teşekkür ederiz.

Annem nazarlığı eline alıp salonun girişindeki kemerin üzerine tutuyor:

-Nasıl oldu?

-Harika, diyor ablam.

Ömer, annemin getirdiği çiviyle çekici alıyor; gösterilen yere çakıp nazarlığı takıyor. “Bir kahve içeriz artık,” diye yüzüme bakıyor annem. Piraye görev başına! (P, 66)

>*Piraye, kahve yap!*

(150) İki gün önce, servise ilk binişinde, şoförün yanına oturmuş sakın sakın muzunu yerken gözü yukarıdaki üç levhaya takılmıştı.

Birinci levha: “Aşağılayıcı söylemin suç olduğunu biliyor muydunuz? diye soruyordu (AR, 38).

>Kimseye aşağılayıcı söylemde bulunma!

2.1.4.6. Kiplik ve Olumsuzluk

Olumsuzluk bütün dillerin müşteregi yani bir dil evrenselidir. Aristo'dan bu yana tartışılan (Haan 2004: 40) bu ulamın, kiplik ile olan ilişkisi dikkat çekmiştir. Son dönemde artan bu konudaki çalışmalarda, daha çok İngilizce *can*, *must*, *may* gibi modal fiillerin menfi hallerinin kiplik değeri üzerinde durulmuş¹¹³, olumsuzluğun ayrı bir kiplik alt türü olarak ele alınabileceğine dair görüşler belirmiştir (Kerimoğlu 2011: 80). Türkçede bu konuya değinen ilk kişilerden biri Kocaman'dır. Kocaman (1981: 83), kip ayrıştırılmasında olumsuzluğun etkili olabildiğini belirtir ve “olumlu-olumsuz karşıtlığının kiplemede önemli olduğu”nu özellikle (151)'de gösterilen örneklerle açıklamaya çalışır. Ona göre, (151a) ve (152b)'de, öznenin isteğine bağlı olan bir yeterlilik/yetersizlik varken (152c)'de ise nesnel bir yetersizlik söz konusudur. Ancak burada “*yapmayabilirdi*” nin yeterlilikten ziyade olasılık bildirdiği görülmektedir ve bu nedenle olumsuzluğun gerçek etkisi yorumlanamamış olabilir. Belki de örnekler bu açıdan değerlendirilip “*yapabilir*”in biçimsel olarak olumsuzu görünen “*yapmayabilirdi*”in kiplik açıdan olumsuzu olmadığı belirtilmeli ve asıl bu noktada olumsuzluğun kipliğe olan katkısı ortaya konmalıdır.

- (151) a. Arkadaşınız bu işi *yapabilirdi*.
b. Arkadaşlarınız bu işi *yapmayabilirdi*.
c. Arkadaşınız bu işi *yapamayabilirdi*.

¹¹³ Drubig (2001), (1)'de gösterilen örneklerde “*may*” in vekili, yardımcı olarak kabul edilen “*can*”in, olumsuzlukta kiplik açısından “*may*”den farklı davrandığına dikkat çekmiş ve bundan yola çıkarak olumsuzluğun bilgi kipliği içinde ayrı bir kiplik türü olarak değerlendirilebileceği izlenimi yaratmıştır.

(1) a. John *may not* be at home (*John evde olmayabilir*).

b. John *cannot* be at home (*John evde olamaz*).

Radden (2007: 224) ise İngilizcedeki kiplik tanımlarında sık sık modal fiillerin ve özellikle *must*'ın olumsuzlukta değişken bir davranış sergilediğine dair bir intiba verildiğini belirtir. *Must*'ın yükümlülük kipliği açısından hem olumlu hem olumsuz kullanılabildiğini, olumlu cümlelerde zorunluluk (2a), olumsuzlarda yasaklama (2b) anlatabildiğini ifade eder. Bilgi kipliğinde ise gerekliliğin (3a)'daki gibi yalnızca olumlu cümlelerde kullanılabildiğini ifade eder ve (3b)'de örneklendiği gibi bilgi kipliğinin olumsuzluğunda *musn't* yerine *can't* kullanıldığını ve onun da olanaksızlığı (impossibility) anlattığını ekler.

(2) a. You *must* switch off your mobile phone [*obligation*].

(Cep telefonunuzu kapatmalısınız.)

b. You *mustn't* switch off your mobile phone [*prohibition*].

(Cep telefonunuzu kapatmamalısınız.)

(3) a. Your mobile phone *must* be switched off [*necessity*].

(Cep telefonunuzun kapalı olması gerekir.)

b. Your mobile phone *can't* be switched off [*impossibility*].

(Cep telefonunuz kapalı olamaz.)

Bu konuya önemli katkılar yapan diğer bir isim de Özbek'tir. Özbek (2011: 4), her olumsuz yapının (anlamsal olarak) olumlu karşılığının olmadığını, bazı yapıların olumlu mukabillerinden sentaktik ve semantik olarak bağımsız olduğunu belirtir ve bu görüşünü kanıtlamak için (152)'deki örnekleri verir. Bu cümlelerden (152a)'nın, “*Fotokopi çekmek için tüm şartlar uygundur, dükkân bu hizmeti sunabilir (yeterlidir).*” şeklinde yorumlandığını, (152b)'nin ise fotokopi çekmeyi yasaklayan güçlü bir emir tutumu içerdiğini belirtir.

- (152) a. Fotokopi çekilir.
b. Fotokopi çekilmez.

Sonuç olarak mevcut çalışmaların gösterdiği gibi olumsuzluğun kimi durumlarda olumlu ifadeden azat olduğu ve hatta bazen olumlu ifadenin karşılayamadığı başka bir kiplik alanı işaretleyebildiği söylenebilir. Çürük (2010: 69), menfiliğin kipliğe olan bu katkısını şu sözlerle destekler:

“Olumsuzluğun kiplik potansiyeli bazı biçimbirimsel kiplik işaretleyicilerin olumsuzluk işaretleyicisi aldıklarında ortaya çıkan anlamın işaretleyici ulanmadan önceki anlamın yadsınması şeklinde olmayıp olumsuzluğun ona tamamen yeni bir kiplik anlam yüklemesinde açıkça görülmektedir.”

Emir Kipliği ve Olumsuzluk

Uluslararası literatürde bir yasaklama anlatımı olarak karşılanan olumsuz emir (Auwera 2010), eyleyiciyi bir eylemi gerçekleştirmekten men etmeyi ifade eder. Bu emir ifadesi, eski gramerlerde ayrı bir önemi haizdir ve “nehy¹¹⁴” başlığında farklı bir “kip” olarak ele alınır (Bilgegil 2009: 262). Olumsuz emir (yasaklama¹¹⁵), Türkçede çoğunlukla emrin genel işaretleyicisi olan eklere –mA eklenerek veya *yok*, *yasak* gibi sözlüksel birimlerle işaretlenir. Bir olumsuz emir, (153) ve (154)'te görüldüğü gibi olumlu buyruğun karşıtı olarak kurulabilir.

- (153) a. Şuradaki kitapları *sil*.
b. Şuradaki kitapları *silme*.

- (154) a. Akşam partiye *geliyorsun*.
b. Akşam partiye *gelmiyorsun*.

¹¹⁴ Bergamalı Kadri (1946: 35), “nehy”i, kişiyi “iş işlemekten men itmek” olarak tanımlamaktadır.

¹¹⁵ Uluslararası dilbilgisinde olumsuz emir için genellikle “prohibition” terimi kullanılır.

Ancak yasaklamanın sanıldığından daha fazla bir oranda, olumlu edimsel bir karşıtının olmadığı veya olumlu buyruğa karşıt olamadığı görülür. Aşağıdaki ifadelerden (155)'te “iki gün içinde” kelime grubu, menfi bir emre; (156)'daki “sakın” edatı da müspet emre uyum sağlayamadığı için olumlu-olumsuz zıtlığı kurulamamıştır.

(155) İki gün içinde mektup eline *geçmeli*.
*İki gün içinde mektup eline *geçmemeli*.

(156) *Sakın buraya *gel*.
Sakın buraya *gelme*.

Kiplik yüklemelerin çoğunda da aynı durum söz konusudur. “Yok” ve “yasak”ın müspet kutbu emir açısından boştur. Yine “emretmek” kiplik yüklemi ya da başka deyişle söz eylemi buyruk verirken –mA alamaz, -mA'yı isim-fiile kaydırır.

(157) Bir daha oraya gitmek yok.
*Bir daha oraya gitmek var.

(158) Oraya gitmeni *emrediyorum*.
*Oraya gitmeni *emretmiyorum*.
Oraya *gitmemeni emrediyorum*.

Bazı fiillerin de kelimesel anlamı bir eylemin yapılmamasını, yapılan bir eyleme devam edilmemesini sağlayarak olumsuz anlam yaratabilmektedir. “Kes-”, “unut-” gibi fiiller böyledir.

(159) (Emine, kardeşi Emin onun ödevini yırttığı için ağlıyordu.)
Emin babasının yanında dikilip o gün diğer mahalle ile yaptıkları maçı anlatmaya başladı:
-Baba, bugün görecektin beni, iki golü de ben attım. Acayip alkışladılar. Görersen, harikaydım valla!
-Aslan oğlum benim!
Başını okşadı Emin'in ve sonra divanda sessizce *ağlayan* Emine'ye döndü:
-Hadi kız, *kes zırlamayı* da kalk annene yardım et, dedi.
Emine gözyaşlarını sildi. Mutfağa yöneldi (İSK, 11).

(160) -Oyacığım, rahat bırak Selim'i de yemeğini bitir. Derya ablan gelmemiş.
-Ablaymış.
-Pilav da ister misin, oğlum?
- Ne varsa yerim, anne... Bugün bir şey yemedim.
- Derya (sevgilin) aç bırakıyor seni tabii.
- Oya! Bak kızıyorum ama.
- Aman, anne be!
- Hemen odana çık! *Ayrıca Cumartesi günkü okul partisine gitmeyi de unut*.

Oya başı önünde özür dilemeye çalışmış; Zübeyde Anne duymazdan gelip merdivenleri işaret etmişti (Z, 9-10).

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak şu söylenebilir ki, olumsuz emir, bazen olumlu emirden farklı sözdizimsel özelliklere ve işaretleyicilere sahiptir yani her bağlamda olumlu emrin karşısında konuşlanmaz. Bu da, emir kipliğine bağımsız olarak katkıda bulunabildiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

2.1.4.7. Tonlama ve Beden Dilinin Emre Katkısı

Konuşma dili, vurgu, tonlama, beden dili gibi enstrümanların desteği nedeniyle anlamın tam olarak aktarılması hususunda, yazı dilinden daha öndedir. Bu üstünlük, birçok ifade açısından önem arz etse de emir için ayrı bir ehemmiyet teşkil etmektedir. Yazılı dilde, emrin kendine has, keskin, güç dolu ve onu diğer ifadelerden kolaylıkla ayıran tonlaması (Zakariasson 2011: 10) sunulamamaktadır. Bu tonlama ve vurgu, sözlü dilde bir ifadenin emir olduğunu karşı tarafa bağlamdan bağımsız olarak net bir şekilde hissettirir. (161)'de ilk ifadenin emir, diğerinin çıkarım olduğu sözlü dilde emre has bürünel niteliklerle rahatlıkla anlaşılabilir. Ancak burada, gerekli işaretlemeleri yapmadan bu ayrımı yapmak mümkün değildir.

(161) Sakın eve gitmesin (Burada değil, sakın eve gitmiş olmasın/çıkarm).
Sakın eve gitmesin (Eve gitmemesini emrediyorum/emir).

Yine, buyuru gücünü destekleyen beden diline ait unsurlar, yazılı olarak tasvir edilebilse de konuşma ortamının doğallığı ve etkisi yakalanamamaktadır. Bu noktada ilave etmek gerekir ki jest ve mimikler, emre sadece destek olmakla kalmaz, kimi zaman da doğrudan emrin yaratıcısı olur. (162)'de bir el jesti, (163)'te bir baş hareketi, (164)'te bir bakış, emir işaretlerken görülmektedir.

(162) Dans salonuna girdim. Vakit Gazetesi sahiplerinden Ahmet Asım Bey'in masasına oturdum, çevremi seyre başladım. Salonun ortasında Gazi Hazretleri, İsmet Paşa, Meclis Reisi Kazım Paşa, bir de Fethi Bey görüşüyorlardı. Gazi Hazretleri bakınırlarken gözleri bana ilişti, yanlarına gelmemi *eliyle emir buyurdular* (YA, 44).

(163) İbrahim Ethem Bey, bir kaya parçasının üstüne çıktı:
-Akıncılar!...Ne yazık ki bizim bile aramızdan bir bozguncu çıktı. Sizi kaçmaya, düşmana teslim olmaya teşvik ettiğini, hatta zorladığını öğrendik. Vatan hainini hoş görüp affeden ondan daha haindir.
Dönmeden arkaya seslendi:

-Getirin Şu haini!

İki akıncı, elleri arkadan bağlı, saçı, sakalı birbirine karıŐmıŐ birini ite kaka, meydanın ortasına getirdiler...*İbrahim Ethem Bey başıyla işaret verince*, bozguncunun sağındaki akıncı, tabancasını çekti, emniyetini Őaklatarak aıp ensesine dayadı. Adam yalvarmak iain ağzını aayıyordu, silah patladı, öne doğru savrulup yüzükoyun düştü (ŞÇT, 270-271).

(164) (Başkomiser Nevzat:)

Cinayetın çözümlenmediğini düşündüğü halde tavuk boğazlar gibi insan öldüren o kadar çok katil görmüŐtük ki bu sözler ne beni ne de yardımcımı etkilemiŐti. Fakat tansiyonu yükselterek kadını kızdırmanın da bir anlamı yoktu. (Yardımcım) Ali'ye *kibar ol diyen bir bakış attıktan sonra* "Yanlış anladınız." diyerek durumu toparlamaya çalıştım (İH, 32).

3. “EMİR KİPİ”NİN İŞLEVLERİ

Geleneksel dilbilgisinde “emir kipi” ismi ile anılan çekim dizisi, buyruk dışında başka kiplik alanlara da hizmet edebilir ve kiplik kodlamasının yanında farklı dilsel işlevler de üstlenebilir. Çekim dizisinin bu görevleri de “emir kipi” ve emrin farklılığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

3.1. Sözcüksel ve Sözlüksel İşlevler

Emir kipi denilen paradigmada yer alan ekler, yeni sözcükler türeterek, kalıplaşmış söz ve anlatımlar üreterek dilin söz varlığını zenginleştirmektedir. Aşağıda bu görevler, örneklerle açıklanmaya çalışılmaktadır.

3.1.1. Birleşik İsimler Üretme

Dilde, yeni bir kavramı karşılamak için başvurulan yollardan biri de iki veya daha çok kelimeyi bir araya getirip tek kelime halinde birleştirmektir. Bu işleme birleşim, oluşan sözcüğe de birleşik kelime denir (Tulum 1986: 26). Uluslar arası dilbilgisi iki isimden oluşan birleşikler üzerinde yoğunlaşsa da fiil-fiil birleşiminden oluşan birleşiklere sahip diller de vardır (Bauer 2006) ve Türkçe böyle dillerdendir.

Türkçedeki fiil-fiil birleşikleri, çoğunlukla¹¹⁶ “emir kipi” ikinci tekil işaretleyicisi Ø ile çekimlenen fiillerin bir araya gelmesinden oluşur. Hatipoğlu (1982: 43) bunları, emir kipinden kaymış birleşik sözcükler olarak nitelendirir. *Delgeç, gelgit, çekyat, tutkal, vur-kalk, gelgeç, yapboz, yapsat, kaçgöç, değış tokuş, alver, getirgötür, seksek, suspus, yalvar yakar, yap-işlet-devret* gibi kelimeler, bu tip kelimelerdendir.

Birleşik kelimeler, başlı (endocentric) ve başsız (exocentric) olarak ikiye ayrılır. Başlı birleşiklerde, “belirten-baş” olmak üzere iki unsur mevcuttur. Baş, birleşik kelimelerin üst sınıfına işaret ederken belirten ise alt sınıflandırmanın önemli bir özelliğini ifade

¹¹⁶ Kaptı-kaçtı, biçer-döğer gibi başka ekle çekimlenmiş birleşikler de vardır.

etmektedir.¹¹⁷ “Eğrelti otu” göstergesinde ot, baş; eğrelti ise belirtendir. Türkçedeki başlı birleşik kelimeler, genelde sağ başlıdır. Ama bunun yanı sıra nadiren sol başlı (*arzuhal gibi Arapça’dan gelen tamlamalar ve dut kurusu gibi İsim+sıfat+İyelik eki yapısındaki örnekler*), başı belirsiz (*kuzu fırın*) ve başsız örnekler de mevcuttur (Göksel-Haznedar 2007: 8-9). Ø’lı kelimeler, başsız sınıfına girer. Aşağıda bu kelimelerden bazılarının kullanışlarını gösteren alıntılar vardır:

(1) (Halide Nusret anlatıyor:)

Annesi, ısrarlara dayanamayıp, "Kızımın yaşı küçüktür, tahsile devam ediyor, bu yıllar evlenmesi katiyen imkânsızdır." dediği Halide Nusret'i vermeyi sonunda kabul ediyor:

- 'M...' Bey'le birkaç ay nişanlı kaldık. O zamanlar malûm *kaçgöç* vardı; nişanlılar birbirleriyle konuşup görüşemez, beraber gezip tozamazlardı (AA, 75).

(2) Ninemin yeğenleri Ali Dayı'yla Mustafa Dayı'nın çocukları da tatilde İstanbul'dan Eskişehir'den gelirlerdi bazen: Ayten Abla, Aysel Abla, Yıldız Abla, Hasan, Duran. Arkadaşlarım da bize katılır, oyunlar oynardık. Alaman-Rus oynardık, hırç oynardık, hakeke (*seksek*) oynardık, kendimiz oyunlar yaratırdık. Çıkşığı çevirirdik (YH, 15).

(3) Öğretmen, kâğıtları okuyunca, inanılmaz bir şaşkınlığa kapılmış. Herkesin yanıtı aynı. Herkesin yanıtı tamam. Herkes on! Öğrencilere *yalvar yakar* olmuş. "Nasıl becerdiniz bunu, anlatın, notlarınızı kırmayacağım." demiş. Bizimkiler anlatmışlar. Öğretmen sözünde durmuş (YH, 79).

Fiil-fiil birleşiklerden başka fiil-isim birleşiklerinde de “emir kipi” üyelerinden Ø’nın biçimbilgisel işlevi görülebilir. *Sıkboğaz, alaşağı, ateşkes, albeni, çalçene, sallabaş* gibi sözcükler böyledir. Bunlarda ekseriyetle fiil kısmının önde konumlandığı görülür. “*Ateşkes*” gibi nadir örneklerde ise durum tersidir.

3.1.2. Ünlem ve Edat Üretme

Dilin niteliklerinden en önemlisi, değişime açık olması ve bu şekilde gelişmiş dil düzeyine çıkabilmesidir. Dildeki değişim süreçlerinden biri de dilbilgiselleşme (gramatikalleşme)dir. Bu süreç, Dilaçar (1971: 97) tarafından, anlamlı bir kelimenin anlamını yitirerek ek haline gelmesi olarak tanımlanırken, Vardar’ca (1980: 59), dilin evrim süreci içinde bir sözlük birimin şekil birime dönüşmesi olarak tarif edilir. Ancak

¹¹⁷ Ayrıntılı bilgi için Bauer 2013.

gramatikleşmeyi yalnızca kelimelerin ekleşmesi olarak düşünmek doğru değildir (Demirci 2008: 134). Çünkü cümlenin sözcük haline gelmesi de gramatikleşme sınıfına girmektedir (Aslan Demir 2010: 7). Türkçedeki bu tip gramatikleşme şekillerinden biri de, “emir kipi” ile çekimlenmiş fiillerden oluşan cümlelerin zaman içinde çeşitli aşamalardan geçerek görevli birimlerden olan edat veya ünlem kelimeleri haline dönüşmesidir. Ø ile çekimli *san-*, *tut-*, *gel gör-* fiilleriyle *ki* bağlacının birleşmesinden oluşan *sanki*, *tut ki*, *gel gör ki*; –Allm ekinin rol oynadığı ve günlük hayatta sıkça kullanılan *bakalım*; *sakınmak* fiilinin Ø çekiminin kalıntısı olan *sakın*; *hay de!* cümlesinden kalıplaşarak gelişen *haydi*; -sIn ile yaşa- fiilinden oluşan *yaşasın*, bu olaya verilebilecek bazı belirgin misallerdir (Efendioğlu 2006). Bu misaller de gösterir ki bu işaretleyiciler, ünlem ve ilgeçler türeterek de dilin söz varlığını zenginleştirmektedir.

(4) Ne ise, kendi arzûsu ve babamın korkusuyla derslere devam etmeğe başladım. Gayrîmuayyen zamanlarda (kemençe öğretmenim) gelir ve “*Haydi bakalım*, verdiğim derse çalıştın mı? Al *bakalım* kemençeyi, çal!” diye sertçe emirler vermeğe başlardı (TC, 226).

(5) Dost değil aynalar, onca yaşanmışlıklardan sonra; gerçeklerin ardına saklanmanın anlamı ne? Yaş olmuş altmış... Yolun yarısı değil artık! Bir ömrün, karanlıklara açılan penceresinin yanı başı. *Gel gör ki* bir çocuk var içimde, susmuyor. Sevda kanatlı yüreği çırpıyor; nice umutları açıyor yarına (MMU, 63).

(6) İşim hiç de kolay olmayacaktı. Her şeyden önce çocukların güvenini kazanmalıydım... Bu güveni ders dışı bir yolla sağlamalıydım.

"Söyleyin bakalım," dedim. "En sevdiğiniz sinema oyuncusu kim? Artist?" Sınıfın yarısı Cüneyt Arkın, yarısı Yılmaz Güney dedi. *Yaşasın!* Güvenlerini kazanacak bir yol bulmuştum. Cüneyt de, Yılmaz da arkadaşım. Onları getirecektim okula. Getirdim de (YH, 198).

(7) Ey paşalıkta akli kalan enişte! *Tut ki* çifte yıldızlı, sırmalı paşa üniformasını giydin ve daha ayağının sesi duyulurken kapıyı açan ayvaz tarafından eteklendin ve Nur Sabah Bacı'yı karşına çıkarmamakla cezalandırırken, fakirlikten gariplikten öğ aldın. Öylece dış yüzünün şâşaalı kıyafeti göz kamaştırırken, iç yüzünün ne âlemde olduğunu hiç aklına getirdin mi? (HG, 175)

3.1.3. Kalıp Sözcükler

Atasözleri ve Deyimler

Her dilin söz varlığı içinde atasözü, deyim gibi birden fazla göstergenin bir arada kullanıldığı yapılar mevcuttur. Bu kalıplaşmış anlatımların kurulumunda, “emir kipi”nin semantik ve sözdizimsel katkısı gözlenebilir. Bilhassa atasözlerinde, öğüt, yönlendirme anlamlarını karşılayabilme özelliği nedeniyle, çok defa “emir kipi” ikinci ve üçüncü kişi eklerinin kullanıldığı görülür. Çakmak (2006: 231-233), Ömer Asım Aksoy’un “*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*” adlı eserini “kip”ler bakımından incelemiş, üç yüz on tane “emir kip”li atasözü tespit etmiştir. “Emir kipi”nden sonra en çok kullanılan kip olan “istek kipi” ise yirmi iki kez kullanılmıştır. Bu istatistikî veri de göstermektedir ki, atasözlerinde söz konusu işaretleyiciler azami ölçüde yer almaktadır. Aşağıda basit, birleşik, sıralı cümleler olmak üzere her yapıda görülebilen atasözü-“emir kipi” işbirliğinin örnekleri vardır:

(8) Dostun düşmanlarından çok *olsun*.

Arı kahrın çekmeyen balın kadrin ne *bilsin*?

“Ah!” *deme* ki düşmanın “Oh!” *demesin*.

Ölü kimdi ki mezara koyan kim *olsun*.

Çiğ yemedim ki karnım *ağrısın*.

Başa gelmedi ki ayak *uslansın*.

Kimi der ki “*Öldür öldür*” kimi der ki “*Kıyma kıyma*”.

Sana taş atana sen aşla *dokun*.

Hep kendin söyleyip meclise *fütur etme*.

Düşman karınca gibi ise sen fil gibi *san*.

Dost kazanırsan *tut*, düşman kazanırsan *güt*.

Ateşe su *at*, barut *atma*.

Korkağı fazla *sıkıştırma*, cesur olur.

Deliyi ne *döv*, ne *dövül*.

Hem karnın *doysun*, hem yemek bütün *kalsın*.

Kardeşim *olsun* da kanlım *olsun*.

Ayağımı yerden *kessin* de isterse eşek *olsun* (Altun 2004).

İletinin kısa yoldan aktarılmasında atasözleri kadar etkin olan diğer bir dil zenginliği ise deyimlerdir. “Deyimler, sözü yeni manalara bürüyen, kelimelerin emaneten aldıkları anlamlarını en güzel teşbih, mecaz ve istiarelerle süsleyen” kalıplaşmış anlatımlardır (Köksal 2003: 332). Yargılı deyimler olsa da deyimlerin genel niteliği kesin bir hüküm belirtmemeleridir (Tülbentçi 1977: 6). Buna mebni “emir kipi” bu anlatımlarda atasözleri kadar işlek değildir. Bu işaretleyicilerin görüldüğü deyimler, tek biçimli bir tümce halinde kalıplaşan, söyleyen kişiye göre değişmeyen, hükümlü ve hükmün de en başta konumlandığı deyimlerdir.

(9) Kimseye bu konuda fırsat vermemeliydi. Kocasının kulağına giderse evdeki huzuru da bozulurdu. Gazeteye gelmesine bile müsaade etmeyebilirdi. "O zaman da *ayıkla pirincin taşını*." dedi, içinden (GK, 65)

(10) Zeliha Hanım:

-Taze tavuk etini, pirinç pilavını az yesen de böyle şişmesen olmaz mı? Maşallah yüz otuz kiloyu çoktan geçmişe benziyorsun.

Fatma:

- Sanki sen benden çok eksiksin. *Al birini vur ötekine*. Almanya'da yemezsen, boğazına bakmazsan, doktor parası edersin tüm maaşını Zeliha Hanım (OG, 60).

(11) İki gencin de istedikleri, bir ayakkabı atölyesinde iş bulmaktı. Buldular da. Zira ne de olsa elleri yatkın ve tecrübeli, iş bilir gençlerdi. Türk işçilerinin hemen hepsi, iş yerlerinden çıkar çıkmaz, canlarını buralara atarak, soluğu barlarda, diskolarda, gazinolarda alıyor, *vur patlasın, çal oynasın* dercesine, günün yorgunluğunu gidermeye uğraşıyorlardı (ADD, 214).

(12) Başvekil Paşa bize boşuna gözdağı vermeğe çalışıyor. Ben başımı kimseye teslim etmem; bak, benim başımda saç yok! Kafamı almaya gelecek adama, «*Tut kelin perçeminden*» deyiveririm (ATS, 172).

İlişki Sözleri

Bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan (Aksan 1996: 34), olumlu-olumsuz mana içeren sözlere, kalıp ya da ilişki sözleri denir. Olumlu anlamdaki ilişki sözleri, toplumun fertleri arasında ilişki kurmayı ve ilişkinin devamını sağlar; yabancıların yeni girdikleri toplum tarafından kabul görmelerini kolaylaştırıcı bir anahtar özelliği gösterir (Dilek 2007: 41). Bu sözlerde, karşılıklı konuşmalarda sık sık ortaya çıkan “emir kipi”ne, azami ölçüde rastlanmaktadır:

(13) Hassas bir insan olan İsmail Baha Bey de bu duygular içinde, istasyonun arka tarafına geçti. Bir askerî at arabası dışında hiç kimse yoktu...Az sonra bir yüzbaşı ile elinde bavul ve çanta taşıyan bir er peyda oldu. İsmail Baha Bey'in hizasına gelince yüzbaşı sordu:

- Beyefendi şehre mi gideceksiniz?

-Evet

- *Buyurun*, biz götürelim.

- Rahatsız etmiş olmaz mıyım?

- Estağfurullah beyefendi, zaten başka vasıta bulamazsınız ki, *buyurun*. İsmail Baha Bey'le yüzbaşı, karşılıklı üstü açık at arabasına bindiler (D, 112).

(14) (Karapençe oğlunu Ozan'a bırakmak zorunda kalır.)

Son defa oğluna, Ozan'a ve Zeynep Kadına baktıktan sonra atını sürdü:

— *Kalın sağlıcakla...*

Ozan el salladı.

— Güle güle beyim, *yolun açık olsun...*

Zeynep Kadın, kucığındaki Hakan'ı göğsüne bastırarak cevap verdi:

— *Yolun açık olsun yiğidim (KPI, 23).*

(15) "Kemal Bey," dedi komsu elektrikçi Efe. "Tarık Bey vefat etti. *Başınız sağ olsun.*" Koşa koşa yukarıya çıktım, içgüdüyle Tarık Bey ile Nesibe Halanın odasına değil, Füsün'un odasına, yıllardır hep düşlediğim bu küçük odaya girdim. (Füsün) Güzelim, yatağına uzanmış, iki büklüm olmuş, ağlıyordu (MM, 492).

(16) Cemal Usta'ya bir şey söylemeden gazyağı almak için bakkala koştu. Bakkal çekmecenin yanında bir şeyler yazıyordu. Mustafa eline vardı:

- Çavuş, *hakkını helâl et!*

- Hayrola?

Bakkal gözlerinin içine doğru kıvrılmış beyaz kaşlarının arasından baktı:

-Yolculuk mu var Mustafa Usta?

- Allah izin verirse bu akşam (köye)...

- Cemal Usta da gidiyor mu?

- Hayır! Ben yalnız gidiyorum.
- Git, *yolun açık olsun!* (SD, 309-310)

İlişki sözlerinin olumlu şekilleri yanında beddua, kötü dilek gibi olumsuz anlam içeren biçimleri de vardır. Bu sözlerde, –A ekinden sonra en çok temel işaretleyiciler kullanılır (Ersöz 2011: 1087).

- (17) - Halis Bey evdeler mi efendim?
-Hayır Ankara'ya gittiler. Ne yapacaktınız?
- Ne Ankara'ya gitti ne bir şey! Beybabam yukarda radyo çalışıyor?
Bunu Naci söylemişti. Annesi dehşetle döndü. Misafir, gözlerini kırıştırarak bakıyordu...
Misafir gidince Canan Hanım, hiddetinin çaresizliği içinde:
-*Allah seni kahretsin!* diye kısık bir sesle oğlanın üstüne yürüdü.
-Neden yalan mı?
Bir tokat...
- Yalan mı? Babam yukarda ya işte...
- *Tu Allah seni kahretsin!.. Hâlâ söylüyor.* (DY, 81-82)

- (18) -Bak gel sana ne diyeceğim?
-Biliyorum diyeceğini.
-Bilmiyorsun işte, gel.
-Oradan söyle.
-Söylenmez buradan.
-Gel diyorum, yoksa...
-Uff aman Fikret sen de. Baksana yahu su kaynadı, bir yığın da taş var mercimeğin içinde.
Fikret koşup gelerek, mercimeği Sevim'in elinden kaptı. Kapar kapmaz da tencerenin içine boşalttı.
— *Gözün çıksın senin e mi?* dedi Sevim. Bir yığın taş vardı içinde.
— Olsun (GCK, 32-33).

- (19) Boz Ömer, eşiği çekip gitti. İrazca'nın yüzüne bakamadı. Hatta, "Yakamdan tutar, köyün içinde bela çıkarır!" diye korktu. "Erişiklinin biridir, sağı solu belli değildir ne olsa!" diye yüreği çarpa çarpa geçip gitti köyün içinden...
İrazca, Ömer'in ardından baktı:
"*Boyun devrilsin işallah! Başına yıldırımlar düşsün! Uyur uykunda yılanlar soksun! Kör şeytanlarından bul işallah!*" dedi (ID, 77-78).

Savsözler (Sloganlar)

Savsöz, Büyük Türkçe Sözlük'te slogan maddesinde, "Bir düşüncüyü kolay hatırlanıp tekrarlanabilir bir biçimde ifade eden kısa, çarpıcı söz, motto" ve "Kimlik, topluluk, örgüt, kurum veya kuruluşun amaç ve araçlarını özlü bir biçimde tanımlayan deyiş veya

söz” olarak tanımlanmaktadır¹¹⁸. Büyük kitleleri hedefleyen, ticarî, siyasî veya toplumsal niyetlerle oluşturulan savsözler, reklam dünyasının, bilinçlendirme kampanyalarının, mitinglerin, protestoların, seçim arenalarının, maçların vazgeçilmez söz değerleridir. Bu sözlerde “emir kipi”nin de sık sık görev aldığı ve bu işaretleyicilerin edimsel yönünü belirlemede savsözlerin önemli bir etken olduğu görülmektedir. (20)’de bazı seçim sloganları, (21)’de de şehit cenazelerinden, kadına şiddet ve nükleer-termik santral protestolarından savsözler yer almaktadır:

(20) İstikrar *sürsün*, Türkiye *büyüsün*.

Sen Türkiye`sin, büyük *düşün*.

Ülke senin, karar senin: Ülken için yüreğini *koy!*

Karanlığı *parçala*, geleceğe sahip *çık*.

Çekilin, açın Türkiye'nin önünü; durduramazsınız, Türkiye geliyor¹¹⁹.

(21) *Susma* sustukça sıra sana gelecek.

Sattıklarınızla değil, yaptıklarınızla *övünün*.

Çariksız ve aç can veren şehidim, *sızlamasın* kemiklerin.

Kadına kalkan eller *kırılsın*.

Olmaz *de, dur de*, kadına şiddeti *engelle*.

Türkiye, Japonya *olmasın*.

Zehir tüccarları *defolun*.

Günlük yaşamda savsözün en çok karşılaştığı saha, reklamlardır. Reklam dilini inceleyen Batı (2012: 130-143), reklam savsözlerinde, doğrudan kişiyi hedef almak yani iletişimi kişiselleştirmek için “emir kipi”ne çokça yer verildiğini, böylesi ifadelerin tüketiciye bir buyruk değil, tavsiye olduğunu ifade eder. “Emir kip”li cümlelerde ifadeyi kibarlaştırmak için kullanılan “lütfen” ibaresine reklam sloganlarında yer verilmediğini, çünkü bu ibarenin reklamcılarının kendi faydaları için bir şey istediği izlenimi yarattığını, oysa reklamın daima tüketici faydasına olduğu şeklinde bir izlenimin hedeflendiğini belirtir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki reklamcılarının bu mantığının rehberliğinde “emir kip”li reklam sloganının tavsiyeden *daha zorlayıcı ve ısrarcı* bir alt metine sahip

¹¹⁸ TDK Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim Tarihi: 02.02.2013)

¹¹⁹ <http://www.internethaber.com/gecmisten-gunumuze-parti-sloganlari-271409h.htm#ixzz1P9mjq500> (Erişim Tarihi: 05. 03. 2013).

olduğu söylenebilir. Aşağıda reklam dünyasında yer etmiş kimi savsözler, yer almaktadır:

- (22) Aroma'dan başkasını *arama*.
*Aç kapa, aç kapa*¹²⁰.
Her zaman keşfetmek için *bak* ¹²¹.
Kendi kurallarını *yarat*¹²².
Önce *hisset*, sonra *yaşa*¹²³.
Güneşin meyveleriyle *tazelen*¹²⁴.
Güvenle *çiğneyin*, bembeyaz *gülümseyin*¹²⁵.
Mutlu *et* kendini¹²⁶.
Form *ye*, formda *kal*¹²⁷.
Işığını *yansıt*¹²⁸.
Daha fazlasını iste ¹²⁹.
Yıka ve *çık* ¹³⁰.
Atıştırın, açlığınızı *yatıştırın*¹³¹.
Ekmeğinizi *elletmeyin*¹³².
Önce *hüplet*, sonra *gümlet*¹³³.
Tamekse *koy* sepete.

3.2. Sözdizimsel İşlevler

“Emir kipi”nin sözdizimsel işlevi, ana cümlede fiile gelerek bağımsız olarak çekimi gerçekleştirmekle sınırlı değildir. Bunun yanı sıra “emir kipi”, ana cümlede bazı fiil çekim ekleriyle işbirliği yapabilir ve başka öğelerin de yardımıyla çeşitli yan cümleler kurabilir.

¹²⁰ Firma:Artema

¹²¹ Atlas

¹²² Audi A6

¹²³ Caldion

¹²⁴ Cappy

¹²⁵ Vivident

¹²⁶ Eti Browni

¹²⁷ Eti Form

¹²⁸ Coca-Cola.

¹²⁹ Pepsi

¹³⁰ Rejoice

¹³¹ Ülker Taç Kraker

¹³² Uno

¹³³ Capri Sun

3.2.1. –dX ve –mXş Ekleriyle Ana Cümle Kurma

“Emir Kipi”, -sXndX, -sXnmXş birleşik yapılarında¹³⁴ yer alarak çeşitli kiplik anlamlar kodlayabilir¹³⁵. Bunlardan en yaygını konuşur veya yazarın, geçmişe dair bir anlatıda, kendi dışındaki birinin isteğini, niyetini anlattığı –sXndX yapılarıdır.

(23) Akrabaları Ukubala’ya böyle öğüt verdiler, o da bu öğüdü tuttu, (çocuklarının öldüğünü) yazmadı kocasına. Burada herkesin aklından geçirdiği ama söylemediği bir düşünce daha vardı: Savaşın neler getireceği bilinmezdi, eğer kör bir kurşun Yedigey’i alır götürürse bu dünyadan gitmeden önce bir sürgün bıraktığını, soyunun süreceğini sansındı (GU, 78).

(24) Kovulduğu cennetin kapıları bir türlü açılmaz, kimseler ona cevap yazmazdı; tek mektup müstesna. Trabzon’a yerleştiği daha ilk yıllarda aldığı bu mektupta ona “Geri dön.” denmişti. “Köprülerin altından çok sular aktı, geri dön.” Dönmemişti o...Ne (memleketi Tebriz’e) geri dönebilmişti ne de hiçbir şey olmamış gibi yapabilmişti. *Bir haber, bir rabıta, bir gönül bağıydı istediği. Bir mektup, aralarında gidip gelsindi* (NA, 12).

(25) Demek ki kasım başında alışılmadık bir fırtına bekliyordu onları. Allah o vakitte dağda bayırda kalacaklara kuvvet *versin*, evsiz barksızlara, aç açık kalmışlara, yerinden yurdundan olmuşlara en çok da öyle zamanlarda *yardım etsin*, yola, ah hele denize çıkacaklara külliye *acısındı* (NA, 54).

Yine geçmişe dair anlatılarda *nakledilen, şahit olunmayan, başkasından duyulan bir* istek, niyet vb. -sXnmXş yapıyla kodlanabilir.

(26) -Siz geç geldiniz Muhsin Ağbem. Dün, evvelsi yağlı güreşler oldu. Kızın evine şarkılarla kına götürüp yaktılar. Kadınlar sini tuttu gelinin başında, para attı üstüne akrabalar, şeker paraladılar. Gülerek, eğlenceli bir seyirlik gibi anlatıyordu Ergin. Muhtarın büyük oğlu ustabaşymış Almanya’da. İzin alıp gelememiş. Parayı o göndermiş düğün için. *Çok şanlı olsunmuş kardeşinin düğünü! Kentten konuklar gelsin, caz gelsinmiş.* Dün caz da gelmiş (YTK, 138).

¹³⁴ Gülsevin (1997), birleşik zaman veya kip gibi adlandırmaları yanlış bulur ve bu tip yapılarda fiile ilk gelen ekin genelin görüşünün aksine kip, ikincininse zaman belirttiğini belirtir ve her birleşik çekim için farklı adlandırmalar önerir. Bu görüş çizgisinde *birleşik zaman veya kip* tabirleri yerine “birleşik yapı” tabiri kullanılabilir.

¹³⁵ Karahan, bu yapılarda fiil çekimi olduğu görüşüne karşı çıkar ve “Gel-sin-miş” örneğinde, gel-sin’e verilen değer in isim değeri olduğunu belirtir. Ona göre, bu kullanımlarda i-miş ek-fiili vardır (TGST 1993: 71). Bu görüşe Ergin’in ifadeleriyle karşı çıkılabilir: *Emir ekleri Türkçenin başından beri tam bir fiil çekim eki durumunda bulunmuşlar, fiil karakterlerini hiç bozmamışlar ve hiçbir zaman partisip şeklinde kullanılmamış, bir isim havası taşımamışlardır* (1998: 304).

(27) - (Muhsin Bey, Hacı Bey Amca) Sabah gaanından sancılanmış aniden. İzmir'e götüdülee. Remziye Teyze, Semiha Hanım, hep birlikte.

-İzmir'e mi?

-Amarika'dan (Amarika, derdi hep) gelmiş yeni bir doktor vaamış ooda. Eniştenizin arkadaşı, konuşmuş onunla. Atın arabaya getirin, demiş. Yatağını hazırlatmış.

Boyuna anlatıyordu Kâtip. Onu da ara, bildir, demişler Kâtip'e. Atlayıp *gitsinmiş* Muhsin de. Nasıl giderdi Muhsin. Daha yeni çıkmıştı hastaneden! (YTK; 72)

-sXnmXş yapısı, birinin düşüncesini veya sözlerinin onaylanmadığını kızgınlık, küçümseme, alay gibi hisler katarak göstermekte de kullanılabilir:

(28) Devlet önce büyük bilginler yetiştirmeliymiş, sonra bu bilginlerin halkımızı eğitip kalkındırmalıymış; yoksa boşunaymış ilköğretimler, temel eğitimler, yenileşme çabaları, evrimler, devrimler. *Bilgisiz çoğunluk yarım yamalak bir şeyler öğreneceğine hiç bir şey öğrenmesin, önce Batıda sonra İstanbul'da yüksek bilim katlarına çıkacak, köklü, yüklü, apaydın, upuzman kişileri beklesinmiş.* Böylece düşünen aydınlarımız olmasına, hâlâ olmasına pek o kadar şaşmıyorum da, böylelerini dinleyen, hâlâ dinleyen devlet adamlarımızın çıkmasına şaşıyorum doğrusu (KEÜ, 77).

3.2.2. Fiilimsi Gibi Davranarak Yan Cümlecik Oluşturma

Türkçede cümleleri birbirine bağlamak için iki yöntem kullanılır. İlkinde cümleler birbiri ardına sıralanır; diğerinde ise Hint-Avrupa dilleri ile Türkçe arasındaki en önemli farklardan birini oluşturan bir yol izlenir ve cümlelerden birinin yüklemi zarf-fiil, isim-fiil ya da ortaç haline getirilir. “Emir kipi” almış fiiller, kimi zaman adeta bir fiilimsi gibi davranır ve ana yükleme bağlanan bir yan cümlecik oluşturur. Ancak bu yan cümlecikler, bitmiş fiiller içermeleri bakımından fiilimsili yan cümleciklerden farklılık arz ederler. Bunlar çoğunlukla “iste-“ fiilli bir ana cümleyle bağlanırlar ancak farklı yapılar da mümkündür.

(29) -Ceset nereye bırakılmış?

-Çemberlitaş'a...

-Çemberlitaş'ın neresine?

Düşünmeye mi başlamıştı, yoksa beni etkilemeye mi çalışıyordu? *Onu sinamak için yanıtı kendisi bulsun istedim* (İH, 134).

(30) (Enişte Efendi, Padişahın emri ile gizli bir kitap yaptırmaktadır. Saray nakkaşlarının her birine ayrı resimler çizdirmektedir.)

Resmettirdiğim şeyler, tıpkı Venedikli ustaların resimlerindeki gibi, Padişahımızın bütün âlemini *temsil etsin istiyordum...* Ağaçların

ölümsüzlüğü, atlarının yorgunluğu, köpeklerinin karşılığı Padişah'ımız Hazretlerini ve âlemini *temsil etsin istedim*. Leylek, Zeytin, Zarif ve Kelebek takma adlı nakkaşlarım da keyiflerince konu *seçsin istedim* (BAK, 34).

(31) *Koyunlardan biri yavrularını itmeyegörsün*, hemen ötekiler de onu izlerler (EG, 135.)

(32) *Bütün bunlar oladursun*, Nizam evine kapanmıştı (S, 98).

(33) *Karışıklıklar başlamayagörsün*, kimse durduramaz, kimse kaçamaz, bazıları da yararlanmanın yollarını arar (S, 117).

(34) *Yaşlı adam bunları düşünedursun*, karşıdan bir arabanın farları görüldü (EG, 37).

(35) *Bizans kaybettiği toprakları, refahı ve iktidarı geri kazanmaya uğraşadursun*, arada kalan çeşitli Türk beylikleri de kendi aralarında savaşmaktaydı (A, 37).

3.2.3. “Diye” ile Yan Cümlecik Oluşturma

Eski Türkçe devresinden beri Türkçenin bütün lehçelerinde çok işlek olarak kullanılan “diye” kalıbı, “de-” fiiline getirilen zarf-fiil ekiyle oluşmuş bir zarf-fiildir (Yüksel 2006: 38). Genelde *yardımcı cümle+diye+ana cümle* şeklindeki bir sentaktik kurulumun ögesidir. Dobrushina (2008: 7), “diye”nin lehçesine göre “dep” şeklinde de olabildiği bu yapıyı coğrafik konumlarına bakmaksızın Türk dillerinin muhtemel bir genetik özelliği olarak belirler. İşte mezkûr işaretleyiciler, pek çok zaman bu formülde, yardımcı cümlenin içini doldurur ve çoğunlukla sebep-maksat belirtir.

(36) Necdet'i öz kardeşim kadar severdim. Olayı duyunca da kalkıp gelmek istedim ama işler...Hatta karımla Londra'ya, kızımızın yanına gidecektik. Onu yalnız başına yolladım Moskova'dan. *Sırf bu cinayetler aydınlansın, Necdet'in katili hapse atılsın diye geldim*. O Namık denen alçağın hapse atılması için (İH, 367).

(37) Hatırlı, onurlu kadındı. *Bize geldiğinde çorabını saklardım, gitmesin diye*. Diğer torunları da benzeri oyunlar yapardı ninemle uyumak için, ama o illa da bir odalı evini isterdi hep (ÖM, 208).

(38) Gaibden gelen bilgi neye yarar, o bilgiyle bu cihanda bir şeyler yapamadıktan sonra? *Terazi niye yapılmış, adil tartсын diye. Kalem niye yaratılmış, yazсын da iz bıraksın diye. Kitap niye yazılmış, şimdiki nesiller atalarının hatalarından ders alsın diye* (BP, 373).

3.2.4- “ki” Bağlama Edatıyla Yan Cümlecik Oluşturma

ki’li birleşik cümleler, dilimize Hint-Avrupa lisanı Farsça’dan geçmiştir (Tokatlı 2005: 133). Ki’li birleşik cümleyi meydana getiren bileşenlerden biri, ana cümle; diğeri ise yardımcı cümledir. Kimi zaman bu tip tümcelerde, yardımcı cümle “emir kipi” ile çekimlenir. Böylesi yapılarda, bu işaretleyiciler cümleye sebep anlamı katkısında bulunur yani “diye” li örneklerde olduğu gibi neden belirtir.

(39) Bana kalsa bir kova su alır, cehennem ateşini söndürür, cenneti de ateşe veririm ki, *sırf ve sırf aşk kalsın* (A, 277).

-ki’li birleşik cümlede yer alan “emir kipi” denilen paradigmanın üyeleri bazen ana cümleyi de oluşturabilir. Bu cümlelerde diğeri yapının aksine ana cümle başta konumlanır:

(40) *Neşeli ol ki* genç kalasın. (Genç kalmak için neşeli ol.)

Bazen de her iki kısım, “emir kipi” denilen paradigmayla çekimlenir.

(41) *Gel ki*, kanlı akan şelalem *dinsin*. *Gel ki* mutluluktan cihan *şenlensin* (SI, 1999).

(42) Bekliyorum, öyle bir havada *gel ki* vazgeçmek *mümkün olmasın* (OV, 83).

3.2.5. İster... İster Bağlacıyla Yan Cümlecik Oluşturma

Temel işaretleyici fiiller, *ister... ister* ve bunun türevleri olan *isterse(n)*, *istediği(n)* kadar bağlaçlarıyla beraber yan cümleler oluşturarak Türkçe’nin söz dizimine katkıda bulunur. Bazı araştırmacılar, *ister... ister* bağlacının anlam bakımından seçenek sunma özelliği olduğuna vurguda bulunur. Banguoğlu (2007: 391), bu bağlacı, iki unsuru seçmeli olarak ilgilleyen bağlamlar arasına koyar¹³⁶. Demircan (2009), seçenekleme işlevine sahip ikili bağlaç olarak değerlendirir. Toprak’a göreyse (2011: 19) iki durum arasında tercih bildirirken kullanılan bir bağlaçtır. Ancak, bağlacın ve türevlerinin “emir kipi” ile yan cümle oluşturduğu kullanımlarda ifadeye seçenek sunma yerine daha çok önemsizleştirme anlamı yüklediği, sunulur gibi görünen seçenekleri eleyip önemsizleştirdiği, böylece ana cümleye kararlılık katkısında bulunduğu görülmektedir:

¹³⁶ Banguoğlu, bağlaç yerine bağlam terimini tercih eder (2007: 391).

(43) Söyleyeceklerim okuduğunuz kitaplarda yazmaz ama gerçek olduğundan emin olabilirsiniz. Her kim ki kendini Tanrı'nın yerine koyar da can alırsa o zaman karşısında bizi bulur. Her kim ki *ister haklı ister haksız olsun* birini öldürürse karşısında bizi bulur...Allah'ın sopası yoktur ama bizim gibi adamları vardır (İH, 154).

(44) O devirde Üsküdar esnafının teraziyi hiç dengelememek gibi tuhaf bir âdetleri vardı. Manav Hasan Efendi amca da ne tartarsa tartsın, tartılan tarafın kefesi daima ağır basardı. *Tartılan ister patlıcan, ister domates, ister pırasa, ister kereviz olsun* terazi tam dengelenmişken tartılan tarafa bunlardan bir adet daha atılırdı. Bu kasaplarda da böyleydi, attârlarda da (Ü, 24).

(45) Şirin şöyle yazıyordu: Geçen cuma bir takım mollalar çarşıda yandaş edinmek istediler. Anayasayı din dışı bir yenilik diye niteliyor ve halkı Parliamentonun bulunduğu Baharistan'a yürümesi için kışkırtıyorlardı. Başarısız oldular. *İstedikleri kadar yırtınsınlar* halk ilgilenmedi. Ara sıra bir kişi durup onlara bakıyor, sonra geçip gidiyordu. Sonunda kentin en saygın üç uleması geldi. Gözlerini bir karış yukarı kaydırmadan en kısa yoldan evlerine dönmelerini istedi. İnanasım gelmiyor: İran'da artık yobazlık öldü (S. 185).

3.2.6. Soru Adılı+...((A/X)r+sA)+...“Emir Kipi” Yapısıyla Yan Cümlecik Oluşturma

Dilde bolca rastlanan bu tip sözdiziminde *kim, ne, hangisi, kaç* gibi soru adıklarını sırayla (A/X)r+sA almış bir fiil ile “emir kipi” almış başka bir fiil takip eder. “Emir kipi” ile sonlanan bu yancümlecik şeklinde, bahsi geçen eklerin yan cümlecige önemsizleştirme anlamı yüklediği, bu sayede de “anlama kesinlik değeri¹³⁷” kattığı görülmektedir.

(46) Fakat unutulmuş bunca mesleğe üzülyordu insan. Gümüşten, bakırdan, ağaçtan, deriden yapılan eşyalar, süsler ne güzel şeylerdi! Bunların değeri daha çok güzelliklerinden ileri geliyordu. Her birinin ayrı bir yapılaş özelliği vardı bu atadan kalma öteberilerin. Şimdi öyle miydi ya? Bardaklar, kaşıklar, küpeler, taslar, tabaklar bir kalıp üstüne alüminyumdan basılıp basılıp piyasaya sürülüyordu. *Nereye gidersen git*, her yerde aynı şeyler. Aynı eşyaları göre göre insana bıkkınlık geliyordu (EG, 86).

(47) Bu hasret ıstırapı ise beni en çirkin zilletlere düşürecek kadar kudretli oldu. *Ne olursa olsun* eski hayatı istiyordum. Beni sevsin,

¹³⁷ bk. Gencan 1975: 131.

sevmesin, hattâ isterse başka bir kadın sevsin mutlak ben de onun kollarını, dudaklarını istiyordum, o hayatının mesuliyetsiz, geçici bir saadet dakikasını bana borçlu olsun bu kâfiydi. Buralara kadar sükût ettikten sonra bir akşam sürünerek aşağı indim ve Hasan'ın evine gittim (KA, 94).

3.2.7. Olumlu-Olumsuz Yinelenen Fiil ile Yan Cümlecik Oluşturma

Aynı fiilin “emir kipi” almış halinin arka arkaya olumlu ve olumsuz tekrarıyla oluşan yan cümlecikler, yukarıda açıklanan kimi yapılarda olduğu gibi önemsememe anlamı yaratmaktadır. Yine bu şekilde ana cümledeki eylem değer kazanmakta, diğer unsurlar önemsizleşmektedir.

(48) -Aptallık etmesem kaybetmedim. Ama aptallık ettim. Eğer o namussuz yediliyi çekmeseydim son elde “banko” deyip hepsini alacaktım.

Sarışın:

-Ama alamadın, dedi.

-Alamadım, çünkü yediliyi çok zamansız çektim. Sanki senin binbaşı benden iyi mi oynuyordu.

-İyi oynasın oynamasın, seni yendi ya! (ÖC, 72)”

(49) Size iki kıyaslama istatistiği sunmak istiyorum: Biri gelişmiş ülkelerde günlük gazete okuma oranı yüzde elli üç, Müslüman toplumlarda ise bu oran yüzde üç buçuk; gelişmiş ülkelerde kitap ve dergi okuma oranı yüzde kırk yedi, Müslüman toplumlarda ise bu oran binde on birdir. Demek oluyor ki, Müslüman toplumlar okumadan bilgi sahibi olduğunu sanıyor. Müslüman toplumlarda bilmiyorum sözcüğü sadece teknik ve teknoloji alanında geçerlidir. Din ve dini alanlarda mutlaka bir kanaat ve görüş belirtir, *bilsin veya bilmesin, okusun veya okumasın*. Halbuki bilmediğini bilmek de bir erdemlilik (ME, 56).

(50) Fred: Suçlu değil.

Lizzie: Madem ki öldürdü, suçludur.

Fred: Neden suçlu olsun?

Lizzie: Adam öldürmekten.

Fred: Ama öldürdüğü adam zenci.

Lizzie: Yani?

Fred: Her zenci öldüren suçlu olsaydı...

Lizzie: Hakkı yoktu.

Fred: Ne hakkı?

Lizzie: Hakkı yoktu işte.

Fred: Bu senin hak dediğin kuzeyde geçerli... *Suçlu olsun ya da olmasın* kendi ırkıdan birini cezalandıramazsın.

Lizzie: Ben kimseyi cezalandırmak istemiyorum. Bana ne gördüğümü soracaklar, ben de anlatacağım (TO, 697).

3.3. Anlamsal ve Edimsel İşlevler

“Emir kipi” ismi verilen çekim dizisi, emir kipliğinin dışında başka kiplik alanlara da hizmet ederek dilde önemli bir görev üstlenmektedir. Pek çok araştırmacı tarafından dile getirilen bu anlamsal alanların çokluğu¹³⁸, sınırlandırmayı gerekli kılmaktadır. Neticede çok belirgin olan kiplikler ele alınmış ve bunlar da bir sınıflamaya tabi tutulmuştur. Sınıflamada, bilgi kipliği ve kök kiplik başlıkları, genel çerçeve olarak kullanılmış ama bahsi geçen işaretleyicilerin *dil değerinin tam olarak anlaşılması için* bu çerçeve fazladan alt başlıklarla genişletilmiştir.

3.3.1. Kök Kiplik ve “Emir Kipi”

Platon’a göre insanoğlunun üç ayrı doğası vardır. Bu doğaların telkiniyle insan bir yanıyla bilgi edinir, bir yanıyla öfkelenir, bir yanıyla da ister (Platon 1995: 267-268). Bu görüş, kiplik açısından bakıldığında üç anlam alanına işaret eder. Bunun ilki isteme kipliğidir ki insanın isteyen doğasını temsil eder. Diğeri şiddet kipliğidir ki beşerin

¹³⁸ Gencan (1975: 269) buyuru kipi adıyla verdiği kipin eylemin yapılmasını buyurmak yanında dilek, dua, umut, yalvarma anlamlarını da verir. Banguoğlu’na (2007: 473) göre emir kipi, hakareten yalvarmaya kadar derin anlatım farkları içerir. Korkmaz (2007: 672-673), öteki kiplerde olduğu gibi anlam ve işlev kaymaları dolayısıyla, emir kipinin istek, gereklilik, açıklama, uyarı, yönlendirme, dua, yemin, yakarış, kargış, hayret, şaşkınlık, yeterlik, sitem, kabullenme, teslimiyet gibi çeşitli “görev”ler üstlendiğini yazar. Aksan (1999: 194) buyrum kipi biçimbirimlerinin temel “işlev”i olan buyrum dışında, istenmedik, onaylanmayan bir işi belirleme, dilek bildirme, bir işin olmasını bekleme, kabullenme, olmasında sakınca görmeme, kesin sınırlama, tahmin yürütme gibi işlevleri de yüklediğini belirtir. Adalı (1979: 47), “buyrum ardılları”nın, istek, gereklilik, gelecek zaman kavramlarını da taşıdığını savunur. Bilgin (2006: 382-383), buyruk kipinin kimi zaman dilek, uyarı, yakınma, yalvarma, umursamazlık, olasılık, öfke, sitem, uyarı, alkış, kargış, yakarı, ant cümleleri kurduğundan bahseder. Sarıçoban-Hişmanoğlu (2004: 35-36) komut, rica, iyi dilekte bulunma, tavsiye, uyarı, teklif, ikram, davet, yalvarma, talimat, beddua, tehdit, izin, yasaklama, söz verme, inanmazlık işlevlerini yerine getirdiğini söyler. Şimşek (1987: 227-229) ise “buyrum tümceleri”nin yalvarma, övgü, ilenme, öğüt, yol gösterme, dilek/istek, uyarı, saygı/incelik, meydan okuma gibi anlamlarda kullanılabileceğini dillendirir. Doğan (1997), buyrum tümcelerinin öğüt/akıl verme, izin verme, tehdit etme, iyi dilekte bulunma, dinleyicisiz konuşma, istekte bulunma, rica etme gibi buyurmaya anlamlar da belirttiğine değinir. Sarıçiyil (2008: 58-60), “emir kipinin bağlama göre anlamsal değerlerini”, emir, istek/temenni, meydan okuma, gereklilik, uyarma olarak beş aslı başlıkta inceler. Bu konudaki en geniş ve teferruatlı eserin sahibi Fatma Türkyılmaz ise “emir kipi”nin işlevleri başlığı altında, istek, şart, gereklilik, tavsiye, yönlendirme, tehdit, ihtar vb. şekilde tartışılması gereken otuz dört “işlev”den bahseder. Uluslararası alanyazında da benzer görüşler sunulmaktadır. Han (1999), “emir kipi”nin dilek, izin, meydan okuma, tehdit, uyarı, tavsiye, talimat gibi birçok söylem gücüne sahip olduğunu söyler. Wilson-Sperber (1988) öneri, izin, gözdağı/meydan okuma, iyi dilek, dinleyicisiz durumlar, önceden belirlenmiş durumlardaki görevlerinden bahseder.

öfkeli, kindar, hırslı yönünü kapsar. Üçüncüsü de bilgi kipliğidir. Ancak insanın bilgiye dair doğası net bir şekilde belirlenebilse de diğer yönleri kolayca belirlenemez ve sadece öfke ve istekle sınırlandırılmaz. Bu nedenle olsa gerek, kiplik tasniflerinde “bilgi kipliği” *başlığında* sağlanan ortak kanaat, diğer kiplik alanların tasnifinde sağlanamamıştır. Bu çalışmada, insanın bilgi edinme dışındaki doğasının gereği olan anlam alanlarının tümü için *kök kiplik*¹³⁹ terimi tercih edilecektir. Bu terim daha çok kullanılan “eylem kipliği, “yükümlülük kipliği” gibi başlıklardan daha kapsayıcı görülmektedir. Kök kipliğin alt başlıkları “emir kipi”nin kodladığı semantik alanlarla sınırlandırılacaktır. Bu alanların ilki, isteme kipliğidir.

3.3.1.1. İsteme Kipliği

Türk dilbilgisi kitaplarında “*isteme kipi*” terimi, emir, istek, şart ve gereklilik kipi olarak adlandırılan ekleri ve bunların temel anlamlarını karşılayan bir tabir olarak bazı araştırmacılar tarafından kullanılmıştır¹⁴⁰. Kiplik sahasında ise, Aslan Demir tarafından “isteme kipliği” olarak kullanılmış ve “istek, emir, rica, yalvarma” şeklindeki dört semantik alanı karşılayan bir terim olarak belirlemiştir. “İsteme kipliği”nin daha önce belirtildiği gibi “rica” alanı dışlanarak oluşturulması daha uygun olabilir. Zira, istek, emir ve yalvarmayı birbirine göre konumlandıran konuşurların statüleridir (Şekil 4). Rica eden kişinin istektekinden farklı bir statüsü yoktur. Rica, isteğin daha nazik ifadesi olarak görünmektedir. Dolayısıyla ayrı bir başlıkta değil, istek kipliği içinde değerlendirilebilir. Nitekim, Aslan Demir’in “*kendini çevreleyen emir, istek, yalvarma vb. semantik birimlerden farkı, ricalarda nezaket olgusunun daha belirgin olmasıdır.*” dediği rica kipliğine verdiği örnekler, kuvvetle muhtemel nazik istek ve emir kipliğine aittir. Emir kipliğine ait izlenimi veren bu örneklerden ikisi aşağıda yer almaktadır:

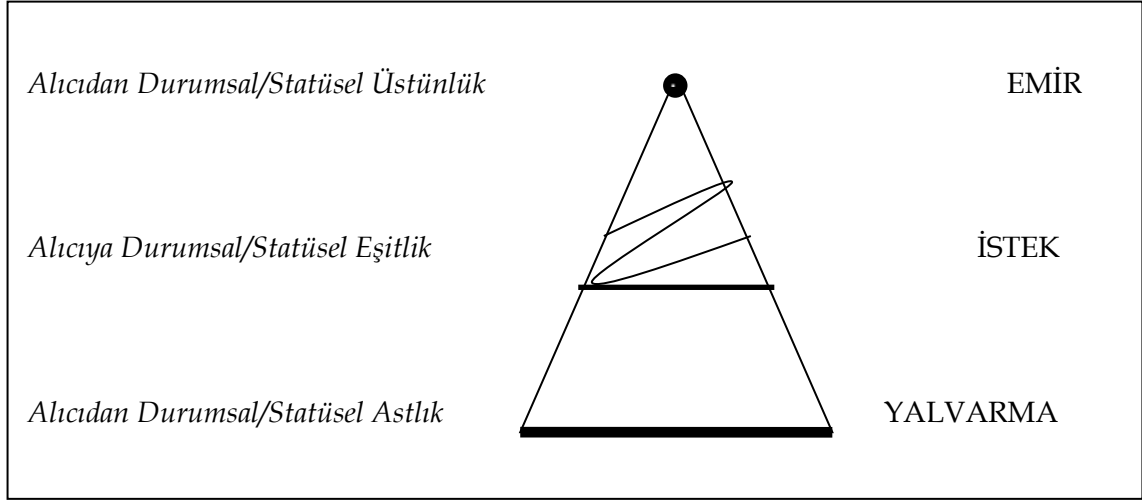
- (51) (Bir müşteri ile otelin resepsiyon görevlisi arasında geçen konuşma)
-Sabah sekizde *uyandırın* bizi *lütfen*. İyi geceler.
-Size de.

¹³⁹ Bu terim, literatürde bazen yükümlülük bazen de hem yükümlülük hem de dinamik kipliğinin anlam alanlarını kapsayacak şekilde kullanılır. Kök kipliğin dinamik ve yükümlülüğü kapsayan kullanımı, son dönemlerde popülerlik kazanan eyleyici ve konuşmacı merkezli kiplik ayrımındaki eyleyici merkezli kipliğe benzer bir kullanıma sahiptir (Nuyts 2001: 25).

¹⁴⁰ Hengirmen (1999: 148; 154), “kip”leri bildirme ve isteme kipleri olarak ikiye ayırır ve isteme kiplerinin, “eylemin belirttiği iş yapılırken istek, dilek-koşul, gereklilik ve emir kavramlarını veren kipler” olduğu belirtir. Aksan (1999: 190) ve Bilgin (2006: 377) de “isteme kipi” terimini kullanan araştırmacılarıdır.

(52) Doktor, Melek Hasan'a döndü.

Rica ediyorum, konuşmalarınızla hastayı yormayın. Sakinleştirici yapıyoruz kendisine, ama uyumuyor, sizinle konuşuyor. Durumu ağır, yüreğine bir araba saplanmış, yani bir çelik yığını (Aslan Demir 2008: 147-160).

(Şekil 5: Emir, İstek ve Yalvarmada Alıcının Konumu)

İstek Kipliği

İstek kipliği, *daha çok eşit statülerdeki kişiler arasında gerçekleşen* ancak üst statülere de zaman zaman sunulabilen, gerçekleşmesi olası ve eyleyici açısından zorunlu olmayan talepleri içeren bir semantik alandır. Bu alanın asli işaretleyicilerinden biri günümüz Türkçesinde "emir kipi" denilen paradigmadır. Aşağıda "emir kipi" ile kodlanan istek kipliği örnekleri yer almaktadır:

(53) Lokantanın yıllardır tanıdığım başgarsonu Sadi'ye bize hangi balığı tavsiye ettiğini sordum.

-Hiç gelmiyorsunuz artık Kemal Bey, dedi. Anneniz hanımefendi de hiç gelmiyorlar.

-Annem babamdan sonra evden çıkıp lokantada yemek yeme zevkini kaybetti.

-*Getirin hanımefendiyi, lütfen Kemal Bey.* Biz onu neşelendiririz (MM, 459).

(54) Annemin bir kere "*Bari çocuğun kalbini kırmayın.*" dediğini hatırlatayım. Annemin çocuk dediği Kara, yirmi dört, bense onun yarı yaşındaydım. Babam Kara'nın aşk ilanını küstahça bulduğu için annemin *ricasını* kasten yerine getirmemiş de olabilir (BAK, 52).

Yalvarma Kipliği

Yalvarmak, birinden ısrarla, kendine acındıracak sözlerle, saygılı bir biçimde bir şey istemektir¹⁴¹. Yalvarılan kişi, görece olarak yalvaran kişiden çok üstündür ve talep edilen isteği gerçekleştirebilecek güçtedir. İsteğin ısrarlı sunumuna rağmen gerçekleşme olasılığı emir ve isteğe göre azdır. Zaten ilahi yakarışlar hariç kişiyi bu ısrarlı davranışa iten nedenlerin başında gerçekten olması çok arzulanan ve zaman zaman hayati olan istirhamın gerçekleşmeyeceğine dair olan kuvvetli his ve çaresizlik gelir. Ama yine de olasılığın getirdiği bir umut vardır.

Yalvarma daha çok sözdizimsel ve sözlüksel işaretleyicilere ihtiyaç duyan bir kiplik alanıdır. Tek morfolojik kodlayıcısı “emir kipi”dir ki bu eklerin de mutlaka bağlamla, çoklukla “*ne olur, lütfen, yalvarırım*” gibi ifadelerle ve kendine özgü bir tonla desteklenmesi gerekir (Aslan Demir 2008: 162). Kişi kendine yalvaramayacağı için “emir kipi”nin birinci tekil şahıs eki –AyIm bu kiplikte görevli değildir. Ancak *kurban olayım, kulun kölen olayım, elini ayağını öpeyim* gibi yalvarmayı pekiştiren kalıp sözlerin bazıları bu ekle kurulur. Aşağıda söz konusu kodlayıcıların ve diğer yalvarma işaretleyicilerinin ortaklığıyla sunulan yalvarma örnekleri bulunmaktadır:

(55) Hani mektuplarımda bacıya selam ederim diyen Katil Bekir vardı ya. Onu karlı bir gün hastanede pusuya düşürüp öldürdüler. Öldüren de en aziz arkadaşıydı. Küçük bir odada üç kişi üstüne çullandı. İki kollarını ve ayaklarını tuttular. Aziz arkadaşı bıçakladı. İlk bıçaktan sonra kurtulamayacağını anlamış olacak, “Artık *vurma, dur, yeter... Vurma...Çoluğum, çocuğum var.*” diye yalvarmış (DY, 29).

(56) Ömer (Hayyam) ilk kez söz aldı:

-Efendimiz *merhamet etsinler*. Sabbah belki kusur işlemiştir. Belki çok aceleci ve işgüzar olmakla günah işlemiştir ki bu yüzden kovulması bile gerekir. Ama kimseye bir kötülüğü dokunmamıştır.

-Öyleyse gözlerine mil çekilsin. Demiri kızdırın.

Hasan ses çıkarmıyordu. Ömer yeniden söz aldı. Kendisinin işe soktuğu bir adamın öldürülmesine ya da gözlerine mil çekilmesine gönlü razı olamazdı:

-Efendimiz diye *yalvardı*. Genç, gözden düşmüş olmanın tesellisini okumada bulacak bir adama, bu cezayı *uygun görmeyin* (S, 75).

¹⁴¹ TDK Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim Tarihi: 17.02.2013).

(57)'de K r Hasan adında biri, beş bin lira karşılığında çocuklarından birini k r edip dilencilik yaptırmak üzere bir dilenciyle anlaşmıştır. Diğ r çocuk bunu yapmaması için babasına çaresizce yalvarmaktadır:

Büyük  ocuğa dokunamazdı. Evin yarı yüküne yardımcı oluyordu.

-En iyisi Ali, dedi. Yaşı da dilencilik yapmaya uygun... Deyyus, çok konuşkan maşallah...

Eğilip Ali'nin yüzünü öptü:

-Beni bağışla oğlum! Mecbur olmasaydım, bunu yapmazdım, dedi. (Kezzap dolu) Fincanı oğlunun yüzüne doğru yaklaştırdı. Tam o anda oğlu Salman yataktan fırladı:

-Baba *durrrr!* diye bağırdı. *Kardaşıma kıyma baba! Elini ayağını öpeyim. Onun yerine benim gözümü k r et!(SA, 117)*

(58)'de şems-i Tebrizi'ye aşık olarak onunla evlenen Kimya, normal bir evlilik beklentisi içindedir. Ancak şems, evlilik gecesi odadan gitmek ister.  ıkacak dedikoduları da düşünen Kimya şems'in gitmemesi için ısrar eder:

(58) Kimya *yalvardı*. "*Dur lütfen! Gitme*" dedi. Ayağa fırladıysa da tam olarak ne yapacağını bilemediğinden gene aynı cümleyi yineledi: "Artık karınım ben." O an anladım ki onunla evlenerek büyük bir hata yapmıştım. Benim gibi bir adam ne demeye evlenirdi? Kocalık vazifesi için yaratmamıştı beni yaradan. Bunu şimdi apaçık görüyordum (A, 372).

3.3.1.2. şiddet Kipliği

şiddet, çoğu zaman fiziksel şiddeti çağrıştırsa da dile de yansır ve "şiddet dili" denen bir mefhum ortaya çıkar. şte şiddet kipliği, şiddet dilinin hâkim olduğu, içinde öfke, kin barındıran anlam alanlarını içine alan bir kavramın karşılığıdır ve konuşurun özneye yönelik öfkesinin  eşitlenmelerini kapsar.

İlenme

İnsanlar,  fkelendiği kişiler için kötü dualarda bulunurken kendiliğinden gelişen ifadeler, zamanla kalıplaşmış ve beddua denilen, söz varlığında mühim yeri olan kalıplaşmış anlatımlar oluşmuştur (Nalbant 2007: 46). Beddua neticesinde, haksızlık karşısında elinden bir şey gelmeyen birey, arzu edilen eylemin gerçekleşmesini ilahi güce havale eder (Kocaer 2007: 31). Böylece teskin olur, rahatlar. Anadolu'nun muhtelif yörelerinde "ilen , kargış, karış, ah, bedat, inkisar, lanet" gibi isimlerle de anılan beddualar (Kaya 1997), Tanrı'dan istenen kötü dilekler olduğu için, isteme

kipliği başlığında da ele alınabilir, ancak alıcıya yönelik sözlü şiddet özelliği daha baskın olduğundan, bu başlıkta gruplanması uygun olabilir¹⁴².

Sitem

Sitem, TDK sözlükte, “*bir kimseye, yaptığı bir hareketin veya söylediği sözün üzüntü, alınganlık, kırgınlık vb. duygular uyandırdığını öfkelenmeden belirtme*¹⁴³” olarak tarif edilmektedir. Ancak aslında sitemin içinde öfke kırıntıları olduğu da söylenebilir. Alıcı ya da özneye karşı naif bir öfke ve kırgınlıkla konuşucunun kendine karşı duyduğu acımasının harmanlandığı bir ruh hali olan sitemin, cümleye yansıtılmasında zaman zaman “emir kipi” denilen paradigmanın üyeleri aracılık eder. Aşağıda bu aracılığın örnekleri vardır:

(59) Ertesi gün Kulubay onu görmeye geldi. Tanabay ağabeyini soğuk karşıladı, elini bile sıkmadı.

-Beni ne diye sürgüne gönderiyorsunuz? Seninle birlikte ırgatlığa ben de gitmedim mi? Ağaların evinden kovulan ikimiz değil miydik?

-Şimdi bunun bir değeri yok, çünkü sen kendin ağasın.

-Ne ağası? Her şeyi alınımın teriyle kazandım. *Ama alın, hepsi sizin olsun.* Acımıyorum emeklerime. Sürgün kararı verirken hiç Allah’tan korkmadın mı? (EG, 140-141)

(60) (Seyyid Cemaleddin:)

-(Vasiyetimin) bir suretini alıp çevirip Henri Rochefort’a verin. Intransige-ant suçsuz olduğumu savunan tek gazete. Diğerleri bana katil gözüyle bakıyor. Herkes ölmemi istiyor. *Rahatlasınlar*, kanser hastasıyım. Çene kanseri! (S, 175)

(Köyde Taşbaşoğlu’nun ermiş olduğuna dair hikayeler anlatılır. Avcı Memidik de mucizelerden birine şahit olduğunu iddia eder. Köy muhtarı Sefer, Taşbaşoğlu’nun köylüyü arkasına alarak güçleneceğinden korkar. Taşbaşoğlu ise bu hikayelerin gerçek olmadığını anlatmaya çalışır ama kimse ona inanmaz.)

Ağlamsı ağlamsı, oyuncağı elinden alınmışçasına konuşuyordu:

-O Sefer bana dedi ki, Memidik, dedi, sana, dedi, eğer gördüğün adamın Taşbaşoğlu olmadığını söylersen, dedi, sana iyi bir kız alacağım, tarla vereceğim, ev yapacağım, dedi. Ben de dedim ki, işte bu iki gözümle gördüm, ben yalan söyleyemem. Işık ormanının önündeki Taşbaşoğluydu. Onlar da beni sabaha kadar döğdüler. İşte bu hale getirdiler. Neden öldürmediler, bilmem.

Uzun Ali Taşbaşoğlu:

¹⁴² Örnekler için bk. Bölüm: 3.1.3.2.

¹⁴³ TDK, Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim Tarihi: 25.02.2013).

-Çocuk seni gözleriyle görmüş. *Ne yapsın görmüşse, yalan mı söylesin?* diye sitem etti (YDGB, 290).

(61) Kederimi içime atıp mutlu görünme zamanıydı. Ben de gülümsemelerimin en az yıpranmışını dudaklarıma yerleştirerek yaklaştım yanlarına.

“Sizi seyrediyordum.” Sanki kıskanmışım gibi sürdürdüm sözlerimi.

“*Valla helal olsun*, bana hiç gerek yokmuş. Kaynaşverişmişsiniz hemen.”

“Şuna bakın? dedi Evgenia iri gözlerini yüzüme dikerek. Bir de sitem ediyor...(İH, 184)”

Tehdit

Zaman zaman birine açıkça gözdağı vermek, onu madden ve manen korkutmak için de “emir kipi” adı verilen çekim dizisi kullanılabilir. Bu anlam, ekseriyetle “*hele bir*” ve “*hele bir daha*” gibi ifadelerin ortaklığıyla gerçekleşebilmektedir. Bazen de doğrudan “*ayağınızı denk alın*” gibi kalıp sözler ile tehdit gerçekleşmektedir.

(62) Padişah öfkeyle sormuş:

-Bu bina ne kadar zamanda tamam olur, tez haber ver. Yoksa sen bilirsin.

Mimar Sinan başını kaldırmadan mırıldanmış:

-Saadetli padişahımın devletinde, iki ayda inşallah tamam olur.

Kanuni, Sinan’ın korkudan saçmaladığını düşünmüş, yanındaki ağalara dönmüş:

-Bre, şuna bir de siz sorun, bu bina ne zamana dek tamam olur?

(Onlara da aynı cevabı verince) Bunun üzerine Kanuni yanındakileri tanık göstermiş:

-Mimar, *hele iki ay olunca tamam olmasın*, seninle görüşürüz.” (İH, 492)

(63) Sonra mühendis olduğunu söyleyen adam öfkeyle arkasına döndü. Eli baltalı işçiye köylülerin inadına, “Şu çınara bir çentik at, kesilecek. Nasıl kesileceğini sonra düşünürüz.” buyruğunu verdi...Temel Reis çınarın önünde dikilmiş bekliyordu. Korka korka yaklaşan işçiye, “Ver şu elindeki baltayı!” dedi tok bir sesle. İşçi hiç direnmeden “Buyur Temel Reis.” diye baltayı uzattı, verdi... Reis kendisiyle tartışan adama seslendi:

-Mühendis Bey, b...ğün sıkıyorsa gel de şu baltayı elimden al. *Hele çınarımıza bir çentik at bakalım*.

Sonra baltayı omzuna vurdu, bağdaş kurup çınarın gölgesine oturdu (BPS, 159:160).

Çeşitli kaynaklarda “emir kipi”nin “tehdit” anlamı vermesine dair sunulan (64) ve (65)’deki gibi kimi örneklerde, temel işaretleyicinin *buyruk anlamıyla* kullanıldığı,

tehdit kısmınınsa başka işaretleyici ve “*yoksa*” bağlacıyla oluşturulduğu görülmektedir. Burada konuşurun amacı, eyleyicinin emri yerine getirmesini sağlama bağlamaktır. Dolayısıyla bu örneklerin “emir kipi”nin gözdağı işlevine dâhil edilmesi tartışmalı kabul edilmelidir. Aslında her emir, içinde alıcı açısından gizli bir tehdit içerir. Zaten eyleyicinin emre itaat etmesinin nedeni emrin kaynağının maddi veya manevi zarar verebilme gücünü kabul etmesidir. Ancak bu, açık olarak görülen tehdit kipliğinden farklı, emir kipliğinin zeminine, doğasına karışan bir doku ve bir iç katmandır.

(64) Kıpırdama *yoksa vururum* (Sarıçoban-Hişmanoğlu 2004: 36).

(65) Tüfeğini at, *karışmam ha*, dedi (Korkmaz 2007: 676).

İsyan

İnsanoğlu, bir olayı, olguyu, durumu kabullenemediğinde, anlam veremediğinde veryansın eder ve isyanını cümlelerine yansıtır. Bu isyana, öfke ve üzüntü duyguları da eşlik eder. Türkçe konuşurları, ikinci şahıs sıfır biçimibirimini isyanın bir araç olarak kullanmaktadır.

(66) (Salih ile birlikte) Büyük ağaçların altında yürüdüler. Uzun bir sessizlikten sonra M. Kemal Paşa, “Yarınki kongreye birkaç kadın öğretmen de katılacak.” dedi, “Bunu duyan bazı milletvekilleri karşı çıktılar. *Şu zavallı kafaya bak!* Bu çağ dışı, dünyaya kapalı, alaturka, ilkel kafalar yüzünden bugün bu haldeyiz (ŞÇT 180).”

(67) Hayyam kızgın ve endişeli dinledi. Bu biçimde bir kışkırtma, cinayete davetiye çıkartmak demektir. Tek bir saniye yitirmeden kalabalıktan ayartılan olmasın diye yüksek sesle haykırdı.

-Bu dörtlüğü ilk kez duyuyorum. Benim yazdığım rubai şöyle:

Hiç, hiçbir şey bilmiyorlar, bilmek istemiyorlar.

Şu cahillere bak, dünyaya egemen onlar.

Onlardan değilsen eğer sana kâfir derler.

Onlara aldırma Hayyam yoluna devam et (S, 16).

Yukarıda örneklendiği üzere isyan ifadelerinin kimilerinde “*bak*” fiilinden faydalanılır.

Bazen de kabullenilmeyen, kınanan durumlar içeren cümleler peşi sıra dizilir.

(68) (Topkapı Müzesi’nin müdiresi Leyla Barkın:)

- Ayasofya’yı gezdiyseniz görmüşsünüzdür. O eşsiz sütunların üzerindeki başlıklarda Jüstinyen ile karısı Teodora’nın baş harflerinden oluşan monogramlar yer alır. Tıpkı günümüz dev şirketlerinin logoları gibi. Yani Ayasofya bir mabet olduğu kadar, aşktan gözü dönmüş bir imparatorun sevdiği kadın için yaptırdığı devasa bir anıttır da.

Birçok insanın son derece romantik bulacağı bu sözlere Ali son derece sert bir tepki verdi:

- Şerefsiz herif...*Çoluk çocuk demeden otuz bin kişiyi kalıçtan geçir, sonra da elindeki kana aldirmeden sevdiğin kadına aşkını göstermek için tapınak yaptır* (İH, 389).”

(69) “Vah ki vah o budalaya, Allah’la pazarlık yapmaya kalkar. *Yani sen şimdi her türlü art niyeti aklından geçir; onun bunun dedikodusunu yap, kuyusunu kaz, karısının kızının namusuna dil uzat; elin işte olsun, gözün oynasta; camiden çıkar çıkmaz kıldığın namazı unut; sonra da iki koyun kesmekle, dört dua ezberlemekle her şey halloldu zannet!* Boş yere abdest almakla uğraşma, eğer kalbini temizlemeyi bilmiyorsan evvela! Benim Rabbim tüccar değil ki, senin gibilerle ticaret yapsın? Benim Rabbim bakkal değil ki, defterinin bir köşesinde sevap hanesi, toplayıp çıkarsın? (A, 228-229)

Meydan Okuma

Meydan okumak, sözlükte, “*korkmadığını, çekinmediğini (karşıdakine) açıkça bildirmek, (muhababını) kavga veya yarışmaya çağırarak*¹⁴⁴” olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu davranış, daha geniş bir mana ile ele alınıp yalnız birinden değil, bir durumdan çekinilmediğinin veya bir direnişin göstergesi olarak da düşünülebilir. Meydan okumada, öfkeyle karışık bir kibir ve umursamama hali vardır. Bu tavrı gösteren kişi, biri(leri)ne meydan okuyorsa büyük bir özgüvenle rakibini küçümser. Bir duruma karşı meydan okuyorsa da olacaklara ve vahim sonuçlara karşı cesurdur. İşte böylesi bir kiplik anlamı zaman zaman “emir kipi” de ifa edebilmektedir:

(70) (Bir grup kabadayı gelir ve hem yüzülen hem de balıkların yaşadığı havuzda sabunla yıkanacaklarını söyleyip havuzdakilerin çıkmasını ister.)

Bir anda sesler bıçakla kesilmiş gibi dindi. Herkes kafasını bana çevirdi. İşte ben de bunu istiyordum, konuşmaya devam ettim:

-*İçiniz de kendine güvenen varsa, çıksın erkekçe karşıma, dövüşsün benimle.* Eğer beni yenerse, havuz sizin, sabun da sürün, balıklar da ölsün. Ben yenersen gidin, buranın sabunluk yerinde ikişer üçer yıkanın; sonra da gelin havuzda sohbet edelim, size de biz çay yaptıralım, tamam mı?

İçlerinden iri kıyım, koca çeneli biri neşelendi, bazen iki bujisi kalmış motor gibi gülerek, bazen koca bıyığının altından sırıtarak:

-Tamam lan, tamam, süt guzusu, *çık karşıma hadi*, dedi (SG, 212).

¹⁴⁴ TDK Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim Tarihi: 15.11.2012)

(71) Seyfi açık olan avucuma yanaşıp tek tek bilyelerini ayırmaya başladı. Bu arada benim çok sevdiğim mavi bilyemi de parmaklarının ucuna aldı. Mahmut'un duymayacağı bir sesle: "Bunu gofretlere sayıyorum" dedi, "Parasını getirince geri alırsın!"...Mahmut Seyfi'ye yaklaştı. "Ver onu bana!" deyip Seyfi'nin parmakları ucundaki mavi bilyeyi avuçladı. "Bu bende duracak! Ne zaman canım isterse o zaman geri vereceğim. Bu sana ders olsun, bundan sonra yeğenimi yutmazsın." Selimali: "Ama bu haksızlık!" diye bağırdı. "Sinan'ın en değerli sekası o, ne hakla alıyorsun." Mahmut, gözlerini yaklaştırıp Selimali'nin yüzüne eğildi, sözcüklere tek tek basarak konuştu: "Alıyorum işte, var mı diyeceğin? *Gücünüz yetiyorsa gelin, benden alın bakalım!*" Selimali, dişleri ve yumrukları sıkılı kalakaldı (LGZ, 64).

(72) İyice sorgu kıvamına gelmişti Adem.

- Peki şu üç yıl önceki olay?

Daha ağızından üç lafı çıkar çıkmaz anladı neden söz ettiğimi.

- O bir kazaydı, dedi yutkunarak. -Talihsiz bir kaza. Ölen herkesin tazminatını da fazlasıyla ödedik. Kimse de şikâyetçi olmadı bizden. Bir tek bu İSD (İstanbul Savunma Derneği).

- Dava yeniden açılacakmış.

Tedirginliğinin yerini *öfke* almıştı.

- *Açsınlar*. Saçsız başı tepesine kadar kızarmıştı. -Yine kazanırız. İSD'nin pisliliği işte (İH, 463-464).

Alay

Mizahın bir çeşidi olan alay, mizahın yıkıcılık işlevini temsil eder. Kimi zaman varsılın elinde kamçı, yoksulun sırtında kırbaç olan düzene karşı bir silahtır. Kimi zaman rakibi alt etmenin, ona itibar kaybettirmenin etkili bir yoludur (Usta 2005). (73)'te alayın toplumsal, (74)'te ise bireysel yıkıcılığı örneklenmiştir. Bu alıntılarda da görüldüğü gibi "emir kipi" alayın sunumunda zaman zaman görev almaktadır:

(73) Maliye Bakanı, bütçeyi açıkladı: 8 yılda 1329 yumurta zenginleştik! Fol yok, yumurta çok yani. Kiralardan hiç bahsetmedi. *Kümeşte oturun iyisi mi. Faturaları sarısıyla ödeyin... Tüpe masraf etmeyin, çiğ için. Hepsini içmeyin. Cıvciv yetiştirin. Daha da zenginleşin. İşe giderken tavuğa binin. Hepsini harcamayın, tasarruf edin, faizde kuluçkaya yatırın. Ziraat Bankası altı ay vadeli mevduata "koç yumurtası" veriyor. Aman sakın bankamatikten çekmeyin... Ki, maliye bakanımız, dünya ekonomisinin "kırılgan" olduğunu söylüyor (BBM).*

(74) Onbaşı Pars'ın keskin gözleri çok uzaktan gelen Şen-king'le üç Çin subayını seçmişti. Çinliler oldukça hızlı at sürüyorlardı. İki onbaşuya yaklaşıncaya yavaşladılar. Birbirleriyle konuşuyorlardı. Yamtar'la Pars hiç sevmedikleri Çinlilerin yüzlerini görmemek için

onlara arkalarını döndüler. Bu sırada Şen-king, Van-zin-şan'a eğilerek bir şeyler söyledi. O da gülümseyerek atını döndürdü ve iki onbaşının yanına geldi:...

-Yüce beğimiz Şen-king'den izin aldım. Sizinle at yarıştırmak istiyorum. Kendinize güveniyor musunuz?

Yamtar şaşırıldı:

- Anlamadım. Sen mi yarışacaksın? Kiminle yarışacaksın?

- Sizinle...

Pars cevap verdi:

- Ötüken'de çocuk mu yok? *Sen onlarla yarış!* (BÖ)

3.3.1.3. Güdüleme Kipliği

Psikoloji, eğitim, yönetim gibi alanlarda sıkça değinilen bir terim olan güdüleme, Yöntembilim Terimleri Sözlüğünde, “*bir iş ve eyleme kalkışma ya da katılmayı ya da bir işlemde başarılı olmayı kolaylaştırıcı öğeler yoluyla sağlanan eğilim kazandırıcı, ödüllendirici, özendirici ve yönlendirici çaba*” olarak tanımlanırken, Başaran (1992; Barlı-Özen 2008: 438) tarafından, “işgöreni bir işi yapmaya dışarıdan gelen bir etkiyle istekli kılmak, işgöreni beklenen nitelikte ve nicelikte işini yapması için etkilemek” olarak tarif edilmiştir. Güdüleme kipliği, “güdüleme” kavramının sahip olduğu nüveye ek olarak daha geniş bir bakış açısıyla birini teselli etmek veya rahatlatmak gibi anlamları da içeren bir kiplik olarak belirlenebilir.

Teselli

İnsan ilişkileri, birçok duygu paylaşımını da beraberinde getirir. Teselli, bunlardan biridir. Tesellide, olması istenmeyen ama *olmuş bir durum sonrası* oluşan heyecan, acı, üzüntü vb. duyguları alıcıya iyi yönleri göstererek gidermeye çalışma söz konusudur. Karşılıklı münasebetlerin oluşturduğu kipliklerde sıkça görev alan “emir kipi”nin teselli anlamına hizmet etmesi de şaşırtıcı değildir.

(96) “Bekleyecekti bizi değil mi?” diye sordum arabayı merdivenin önüne yanaştıran Ali'ye. “Saat on bire geliyor.”

“Bekler herhalde Başkomiserim.” Sesi umutsuz çıkmıştı. “Gerçi Ercan denen o herife, on buçukta geliriz, demiştim ama...”

Sadece ben değil, o da uykusuna yenik düşmüş, tıpkı başkomiseri gibi sabahleyin saatin alarmını duymamıştı. ...O yüzden kendini suçlu hissediyordu. “*Dert etme Ali*” diye teselli etmeye çalıştım. Beklemeyecek olsalardı nerde kaldınız diye ararlardı. Ercan'ın bizimle bozuşmayı göze alacağını sanmıyorum (İH, 345).”

(97) (Sinemada) Müdüriyet kapısının arkasındaki adam üzgün. Elleri iki yanda. “Yok. Bulamadık oğlum. *Ama üzülme*. Sinema temizlenirken çıkar belki. Çıkmazsa da ben alırım saati sana. *Ağlama artık*. Söz, ben alacağım sana saati. Gel benim yanıma...”

Ağlayacak gibi duruyor adam da. Elinden geleni yaptı oysa o. Belki o kısacık arada, çocuğun sinemadan ilk çıkışında, onunla birlikte çıkıp gitti saati çalan. Ya da ışıkçılardan biri, saati buldu da çaktırmadan atıverdi cebine...Nasıl gidecek (çocuk) eve, hangi yüzle? (ÇÇ, 42-43)

Rahatlatma

Rahatlatma, muhatabın endişelenilen veya olmasından korkulan bir durumun *olmadığı veya olmayacağı konusunda* ikna edilmesi, güdülenmesi veya bir konuda endişelerinin giderilmesi olarak açıklanabilecek bir anlamın terimi olarak düşünülebilir. Rahatlatmayı benzer bir anlam nüvesine sahip olduğu teselliden ayıran nokta, korkulan, endişelenilen durumun veya kötü olayın gerçekleşmemiş olmasıdır.

(98) (Şeyh Cemaleddin:)

-Söylediklerimin hepsini yazabilirsiniz, dedi. Sadece Abdülhamit’e yarı deli dediğimi yazmayın. Bu kafesten uçup gitme fırsatını tümüyle yitirmek istemiyorum. Üstelik yazarsan da yalan olur, çünkü adam tam deli. Üstüne üstlük tehlikeli bir canı, hastalıklı ve kendini müneccimin ellerine terk etmiş.

-*Hiç kaygılanmayın*. Bunların hiçbirini yazacak değilim... İtiraf edeyim ki ben gazeteci değilim (S, 153).

(99) (Benan, yanında çalıştığı Mimar Engin’in ne kadar yakışıklı olduğunu yeni tanıştığı bir kadına söyler ve kadın Engin’in karısı çıkar.)

-(Benan), Umarım söylediklerimi kafasına takmaz.

Engin’in gülen yüzü bir an ciddileşti. Karısının bu konuyu çok fazla kafasına takacağını biliyordu ve nasıl neticeleneceğini de merak ediyordu. İnanarak söylemedi ama “Takmaz, *merak etme sen*.” diye yanıtladı. (Benan) Umarım, diyerek üzgün tavrını bırakıp tekrar tatlı gülücüğünü takındı (ATE, 96).

(100) Birden ciddileşti Leyla.

-Yani katilin de bir tarihçi olabileceğini mi söylüyorsunuz?

Sesi de, yüzü de gergindi. Kendisini suçladığını düşünüyordu.

-Sizin meslektaşlarınızdan biri mi? Yok canım, hiç sanmıyorum. Bence katil, tarihi kullanarak bize mesaj vermek isteyen biri.

Hatırlamaya çalışarak duraksadım.

-Siz de böyle söylemişsiniz değil mi?

Yanlış bir şey söylediğini düşünerek paniğe kapıldı.

-Nasıl...Ne söylemiştim?

-*Durun, durun, telaşlanmayın lütfen*. Yanlış bir şey söylemediniz.

Onu yatıştırmaya çalışıyormuş gibi görünmeme rağmen, aslında içine düştüğü kararsızlıktan son derece memnundum (İH, 65).

Dikkat Çekme

Bu alt kiplik, alıcı veya alıcıların bir konuya, bir şeye ilgilerini, dikkatlerini toplamak amacıyla oluşturulan ifadelerle dile yansır. “Emir kipi” ekleri, bu semantik alanı da kodlamada gayet etkindir.

(101) (Cihan, sevgilisi Ömer Hayyam’a bir sır vermek ister.)
Ömer onu durdurdu. Harem dedikodusu dinlemeye niyetli değildi.
-Hükümdarın sırları beni ilgilendirmiyor. Bunları dinleyenin kulakları yakılır.
- *Dinle beni*. Bu sır ikimizi de ilgilendiriyor, çünkü hayatımızı altüst edebilir (S, 36).

(102) Yine mermer üzerindeki yazıya yaklaştık. Parmağını uzatarak gösterdi: “*Şuraya bakın, şuraya bakın*. Mustafa Kemal Paşa'nın adının üstüne, adının yazıldığı yere bakın bir.” Baktık. Nasıl da dikkat etmemişiz: Mustafa Kemal, sözcüklerinin üstü delik delikti (İZ, 343).

(103) Uruz Koca dağa gitti. Ona (Tepegöz’e) dedi ki :
-*Bana kulak ver, sözlerimi iyi duy*. Can çıkmazsa, derler, çıkmaz huy. Ama kıyma insanlara, öldürme. Yaslı anaların bağırını deldirme. Seni biz beslemeye karar verdik Onun için yola düşüp, bu dağa erdik. Söz veriyorum burda işte, namus sözü. Her gün yüz koyunla besleyeceğiz (HH, 209).

Teşvik

Alıcıyı, iyi bir davranış, atak konuda gayretlendirmek, iteklemek veya kötü bir davranışa kışkırtmak, sevk etmek, teşvik kipliğinin özünü oluşturan anlamlardır. Göndericinin heveslendirici veya kışkırtıcı ruh halinin yansıtılmasında, “emir kipi” adı verilen çekim dizisi etkin rol oynar. Aşağıda konuya dair örnekler yer almaktadır:

(104) Sonra onu (Gülsarı’yı) bir kez daha gördü. Bu sefer sırtında yırtık fanilalı, kısacık donlu, altı yedi yaşlarında bir çocuk vardı. Tek başına ata binmenin verdiği gururla sevinçten uçarak oğlancık çıplak ayaklarıyla atın böğürlerini şak şak dövüyordu. Ata ilk kez biniyor olmalı ki onu atların en uysalı olan cılız bir beygire, zavallı Gülsarı'nın sırtına bindirmişlerdi. Çocuk Tanabay'ı görünce böbürlendi:
-Dede bak bana! Çapayev'im¹⁴⁵ ben, atla ırmağı geçeceğim.
Tanabay *yüreklenirdi* çocuğu:
-*Hadi, geç, aslanım!* Bakıyorum sana (EG, 198-199).

(105) (Pasaport işlemleri çok uzun sürer.)

¹⁴⁵ Bir Sovyet kahramanıdır.

“Ben vazgeçtim, Avrupa’ya felan gitmek istemiyorum.” dedi Füsün. Bir sigara yakmıştı, dumanını iyice içine çekti. “Siz gidin, alın pasaportunuzu, benim halim kalmadı.”

“Canım, sık dişini, yüzdük yüzdük sonuna geldik (MM, 515).”

(106) Biz, kesildi, şişti, zannettik. Meğer kuvvetini topluyormuş! Öyle şiddetle ileriye hamle etti ki, tramvayla arasında iki metre mesafe kaldı, kalmadı. Bir hamle daha etse yetişecek. Biz, el çırparak bağırıyoruz:

- Ha gayret. . . *Atıl ileri*. Yetişiyorsun, ha gayret... (TBC, 119).

3.3.1.4. Hayret Kipliği

Konuşur, beklemediği bir durumla karşılaştığında şaşırır ve şaşkınlığını bazen “emir kipi” almış bir ifadeyle aktarır. Bu ifadelerde genellikle, olumsuzluk eki ve –mX ekinin de refakati görülür.

(107) (Adam çocuğunu arabada yalnız bırakır ve bir mağazaya oyuncak almaya gider. Döndüğünde...)

Ben böyle düşünceler ile kahrolurken, bir polis memurunun elinde bizim bebek sepetini görmeyeyim mi? "Aman Allah'ım! Yoksa dünyanın sonu mu geldi?" diye fısıldadım. Neredeyse düşüp bayılacaktım. "Aman Allah'ım! Hanıma nasıl hesap vereceğim şimdi?" diye söyledim. Polis, bebek sepetini minibüsün içine koydu (OG, 53).

(108) (Olayın kahramanı, yeni bir eve taşınır.)

Can sıkıntısıyla cigara almak için köşedeki bakkala girdim.

- Ne sözünü bilmez adamlar var, dedim. Bakkal,

- Hayrola? dedi.

-Bizim, evin yanında bir bunak oturuyor. Evlerinin önünden geçerken “Sizin eve hırsız girer. Taşınmasaydınız iyi olurdu.” demesin mi? Bakkal,

- Doğru söylemiş, dedi, taşınmasaydınız iyi olurdu. O eve hırsız girer (ÖE, 89).

(109) (Hakanî Mehmet Bey) ...Hilye-i Saadet adlı o pek müstesna kitabını yazdığı vakit Sultanımız Efendimiz kendisine te’lif ücreti olmak üzere caize kabilinden bir hediye vermek istemiş...O dahi “*Özür dilerim, ben yazdığım kitabın caizesini öte dünyada Efendimiz’in bizzat kendisinden dileyeceğim, burada bir şey almayı ucuzla satılmak sayarım!*” demesin mi?(BÖİA, 231)

(110) İşte o esnada melûn bir tesadüf, konağın aşçısı Kasım Ağa’yı bahçenin öbür ucundaki mutfağından çıkarmış, acayip bir şarkı mırıldanarak ağır ağır bizim bulunduğumuz tarafa doğru sürüklemişti. *Aşçı, beni ağaçta görünce birdenbire ahengi değiştirerek bağırmağa başlamasın mı?*

- Amanın dirim, amanın dirim... Sen haline bakmadan ağaca da mı çıkarsın? İn aşağı çabuk... Kafanı kabak gibi patlatıp da başımı belâya mı sokacaksın? (MT, 22)

3.3.1.5. İzin Kipliği

İzin kipliği, konuşurun bir durumun gerçekleşmesine, bir eylemin yapılmasına izin vermesi anlamını kapsar. Bu kiplikte de aynı emir kipliğinde olduğu gibi konuşur statü olarak eyleyiciden görece üstte olmalıdır (Kiefer 2009: 200).

(111) O gece Cihan:

-Terken Hatun, Tir ayı için falının hazır olup olmadığını sordu, dedi. Ömer dalgındı.

-Bu gece hazırlarım; gökyüzü berrak, yıldızlar gizlenmiyor, rasathaneye gitme vakti, diye yanıtladı. Kalkacağı sırada içeriye bir hizmetçi girdi ve:

-Kapıda bir derviş var, dedi. Geceyi geçirmek için konukseverliğinize sığınmak istiyor.

Ömer:

-*Gelsin, diye izin verdi.* Merdiven altındaki odayı ver, sonra söyle bizimle yemeğe otursun (S, 81-82).

(112) Bugün düğün var Madam Sara -dedi Nazan- bizim mahallede. Biraz erken çıkabilir miyim? Madam Sara gözlerini Halûk Bey'den ayırıp Nazan'a baktı. Büyük bir bağıшта bulunmanın kesin onurlu sesiyle:

-*Çık, yavrum.* Yalnız yarın sabah daha erken gel. Yerleri, tezgâhların altlarını iyice silip toparlayın Raşel'le (dedi) (KU, 106).

(113) Korkunç kışı Kara Kağan'a göre daha iyi atlatan Tulu Han, soğuk bir bahar gününde otağında otururken Binbaşı Çamur Beğ içeri girerek:

- Tulu Han! Kara Kağan'dan ulak geldi. Seni görmek istiyor, dedi. Han buyruk verdi:

-*Gelsin!*

Biraz sonra Kara Kağan'ın ulaklarbaşısı Börü Tarkan içeri girerek yere diz vurdu. Tulu Han kendisine gelenin Börü Tarkan olduğuna biraz şaşırılmış gibiydi (BÖ).

3.3.1.6. Silsile Kipliği

Aynısallık kipliği, bireylerin sık sık tekrarladıkları veya çoğunluğun tekrarlamaya mecbur olduğu davranış silsilesini anlatmak için kullandıkları ifadeleri kapsayan bir kiplik olarak belirlenebilir. “Emir kipi” bu tip anlatımlarda oldukça sık kullanılmaktadır.

(114) Yavaş, yavan bir gün daha. Zaman geçmek bilmiyor. *Saat 12. 30'a dek çamaşırhanede çalış. Yemek niyetine bulamaç kaşıkla. Öğleden sonra kitap oku, avluda volta at, Zişan'ın zirvalarını dinle.* Saat beşte akşam sayımı (İ, 361).

(115) Küçük adam olmanın, fakirliğin belası. *Bütün gün yaz, çiz, say, koş, getir,* gene de yaranama! Akşam olup da evine gel kafanı dinlemeğe, bu sefer de ev sahibinin numaraları (BO, 56).

(116) Profesör henüz kasabaya gelmemiştir. İstanbul'dan öğleden sonra binecekti uçağa. *Ankara'dan uçaktan in, Tokat'a otobüs bul. Kasabaya gel.* Daha epeyce vaktim var. Bir engel çıkmazsa tam vaktinde yetişirim (BSBG, 4).

3.3.2. Bilgi Kipliği ve “Emir Kipi”

Kiplik çalışmaları ilerledikçe kiplik başlıklarının da kapsamı genişlemektedir. Başlangıçta sadece kişinin önermenin gerçekliği hakkında tutumu yani “bilginin değeri”yle sınırlanan bilgi kipliği, sonraları “bilgi” kavramına genellenerek bilginin kaynağına dair tutumları da içeren yani delile dayalılık (evidentially) üzerinde de duran bir kiplik alan haline gelmiştir. Bu genişlemenin verdiği ilhamla, bilgi kipliğinin kapsamına, “emir kipi”nin işlevleri göz önüne alınarak kişinin bilgiye dayalı tecrübelerini önermesine yansıtarak tavsiiye vermesi, uyarıda bulunması, tarif-talimat vermesi de dâhil edilebilir.

Çıkarım

Olasılık kipliğinin alt kategorisi olarak sınıflanan çıkarım, konuşurun daha önceki deneyimlerinden, sahip olduğu bilgilerden yola çıkarak bir durumla ilgili bir olasılıktan söz ettiği ifadeleri içeren kiplik alandır (Hirik 2010; Kerimoğlu 2011: 95). Genellikle “emir kipi”nin “sakın” ve “ol-“ fiilinin desteğiyle çıkarım kipliğine hizmet ettiği görülse de aşağıda (76) ve (78)'de örneklendiği gibi bu destek olmadan da bu kipliği kodlaması mümkün olabilmektedir.

- (75) -Dur efendi, nereye? Satıcıysan alıcıyım! Sorucuysan cevap vericiyim! Geçmek olmaz?
-Halim Efendi'nin dükkânını arıyorum!
-Hangi Halim Efendi? *Sakın Hacı Halim Efendi olmasın?*
-Evet, Hacı Halim Efendi... (YA, 304).

(76) (Süha, arabayla bir gece vakti ıssız bir yerde kaza yapınca çevreyi kolaçan ederken boş bir mezar görür. Sonra bir köye gelir ve tüm köy halkının bir yerde bir ayın için toplandığını görür.)

Karanlığın içinden omuzlarında sandığa benzer bir yük taşıyan dört genç çıktı. Gençler ışığa yaklaşınca yüklerinin bir tabut olduğunu anladı. “Vay canına bu da neyin nesi? Yoksa, yoksa bu, gördüğüm mezarda olması gereken ölü mü? Hayır canım, olamaz. Ama ortada bir tuhaflık var. *Gerçekten de açık mezardaki ölü bu olmasın?* (BSBG, 22)

(77) Vakti gelmeden, hak etmeden ağalığa yükselmiş. Yükselmiş de yücelememiş. Bak ne diyor sakat kız, neler anlatıyor! Öldüresiymiş kendi öz kızını. Önlemeseymiş yaşlı ağa. Korumasaymış büyük babası. Ağa değil canavar. Vakitsiz. *Sakin öldürmüş olmasın kendi babasını da?* Son nefesi çıkmadan ak sakallı ihtiyarın, çekip almış altın kösteğini yeleğinden. Çoban sanki gözüyle görmüş gibi emindi. Cesedi soğumadan babasının, kösteğe el attığından, genç ağanın (Ç, 22).

(78) Nuri, Kenan'a sordu: - Mehmet'in yerine birini alacaklar mı usta? - Alacaklar elbette. Makina adamsız kalır mı? Niçin sordun? -Boşta bir arkadaş var da. - Arkadaş dediğin şu sizin alt kattaki kiracı mı? İş bulamadı mı yoksa? -Bulamadı.- Onu alalım, hemen getir...(Nuri'nin) Gözü Cemal'in makinesine, Cemal'e kaydı. Öfkeli, kıskanç bakışlarla karşılaştı: Ne istiyor bu adam benden? diye mırıldandı. - Ne diyorsun? - Cemal'in adamını alsanız! -Senin adamının bir kusuru mu var? - Hayır ama onun adamı daha önceden baş vurmuş diyorlar da. Kenan'ın yüzü öfkesinden mosmor kesildi: - Cemal'in adamından bana ne? Ben ne diyorsam sen onu yap. - *Kızmasın?* - Kızarsa kızsın (GS, 69-70).

Usavurma

Usavurma terimi belli verileri değerlendirme, bir karara varma ve karara varma sırasında yaşanan kararsızlık süreçlerini içeren bir ibaredir. “Emir kipi” usavurmada çok başvurulan işaretleyicilerdendir. Özellikle çıkarımların veya fikirlerin devre dışı bırakılması, onaylanmaması, zayıflatılması ya da tam tersi gerçeklik olasılığının yükseltilmesi sırasında sıkça kullanılır. Bu durumlarda çoğunlukla bir soru kelimesi ve “ol-“ fiili “emir kipi”ne yardımcı olur.

(79) Geniş bahçesi cılız bir asmayla çevrili köy kahvesinin ışıkları söndürülmüştü. “Bu saatte kahveyi neden kapatmışlar ki?” diye söylendi sıkıntıyla. Yine de ayakları onu kahveye doğru sürükledi. Umutsuzca camdan içeri baktı. İnce uzun bir koridoru andıran kahvede sessizce sabah olmasını bekleyen masa ve sandalyelerden

başka bir şey görülmüyordu. Belki de bu köyde geceleri, kahveler açılmıyordu. *Neden olmasın?* (BSBG, 21).

(80) Henüz (Ömer'e ait) et taşıma aracının incelenmesi sona ermemiş olmasına rağmen Ömer'in suçsuz çıkacağından adım gibi emindim. Adem Yezdan ve adamları, katillerimizin profillerine daha uygundu. Ama işbirliği yaptığı insanları, Adem Yezdan neden öldürmek istesindi? Belki önemli bir sırrını bildikleri için? *Neden olmasın?* (İH, 313)

(81) Yazma işi bitince, şişmanı:

-Sizin bu paralarınızı, tüfeklerinizi kim çaldı biliyor musunuz? dedi.

Köylüler:

-Kiiim? diye sordular.

-Molla!..

-Vışışış!

Hüsmen:

- Etmez be unbaşım o üyle şey, dedi.

-Ne etmezi ulan? Ananızı bile etmiş de haberiniz yok.

- *Neden çalsın be unbaşım. Paraya ihtiyacı (mı) vardır onun ?* (İA, 50)

Karara varmadan önce yaşanan kararsızlık ve seçim aşaması tutumunu yüklemeye kodlamak için de “emir kipi” istimal edilebilir. Bunun en yaygın yapısı, “emir kipi” ile olumlu ve olumsuz çekimlenen fiiller arasına “mX” ekinin girdiği dizimdir. Ama (83)’te görüldüğü gibi başka kullanımlar da söz konusu olabilir.

(82) Şimdi anladım babacığım: Üvey ana değil mi?

-Evet kızım, üvey ana... Öyle bir anayı istemez isen gelmesin. Söyle bana bakayım, *gelsin mi gelmesin mi?*

-Siz isterseniz gelsin!...Bilmem babacığım.

Muhâverenin bu noktasında Sâdık Efendi iyice sıkılmağa başladı. Çocuk ufacık parmaklarıyla oynayıp önüne bakarak sükûtunda ısrar etti. Babası ise çocuğun son derecede lisânından çıkacak ve meseleyi *arzuya muvâfık veyâ muhâlif sûrette kat'ıyyen halledecek* olan bir kelimeye intizâren bir halecân-ı azim ile muhtarip olurdu (SE, 44).

(83) Son mektubunu nasıl yazsın diye düşünür: *Hiç mi mektup yazmasın, ölümünden kimse sorumlu değil diye mi yazsın?*(MH, 280)

Sınırlama

Sınırlama, bir konuyla ilgili sınır koyan, azami olasılığı belirten bir çeşit çıkarım/varsayım olarak tanımlanabilir. “Emir kipi” çok sık olmasa da bu ifadeler için de uygun işaretleyicilerdendir. (83)’te, Hoca’nın daha önce deneyimlemediği, bilgili

olmadığı bir konuda varsayımda bulunarak “ecnebilerin gökyüzünün hangi katına kadar çıkabilecekleri” konusunda bir limit koyduğu görülmektedir.

(83) (Hoca, hacı ve müezzin, Müslüman olmayanların icatları üzerine konuşurlarken neden uçtukları üzerinde kafa yorarlardı ve Hacı'nın aklına bir soru takılır:)

-Hocam, bunlar yedi kat göklere kadar çıkabiliyorlar mı, dersin?

-Hiç yedi kat göklere kadar çıkabilirler mi? *Bunlar birinci katı bile geçmezler, haydi çok çıksınlar da, ikinci kata çıksınlar.*

Hoca, hacı, müezzin hepsi düşündüler. Hepsinin zihninde bir sual düşünülüyordu :

-Ya çıkarlarsa? Birinci, ikinci kata çıkanlar üçüncüye neden çıkmasın? Bugün çıkamıyorlarsa bile belki yarın çıkarlar! Göğlerin hâvi olduğu esrarın kurcalanması ihtimali onları rahatsız ediyordu (TS, 13).

(84)'te Yusuf, yaşantılarının ve edindiği izlenimlerin neticesinde satılan evin normal şartlarda en fazla ne kadar edebileceği konusunda bir çıkarım yapmaktadır.

(84) Pazarlığı da yaptık, dedim.

Sarı Mustafa:

-Kaça yaptınız? diye sordu.

-Yere, eve beş bin lira... Bin lirasını peşin aldım.

Kösenin Yusuf:

-Eyi satmışsın yavru! dedi. -Zatı senin üç dönüm yerin galmıştı elinde. *Ev de etsin etsin de, iki bin, üç bin lira etsin.* Valla çok iyi fiatla satmışsın! (DA, 9)

Tavsiye (Öneri)

Öneri, *bir sorunu çözmek üzere birine sunulan görüş*, tavsiye ise *bir şeyin iyi olduğunu karşıdakine bildirme veya bir konuda yol gösterme* olarak tanımlanabilir. Bu iki kavram yakın nüvelere sahip olduğu için tek bir kiplik alan olarak değerlendirilebilir. “Emir kipi”nin emir ve istekten sonra belki de günlük dilde en çok kodladığı kiplik alan budur.

(85) O gecedan iki gün sonra Keskinlere porselen iki köpek götürdüm...(Televizyonun üstüne yerleştirdim.)...Nesibe Hala “...Aa, çok güzel koydunuz o köpekleri oraya. Ama öyle birbirlerine dönük mü dursunlar, yoksa bize dönük mü ben şimdi karar veremiyorum.”

-*Soldaki bize doğru dursun da, ötekisi ona dönük otursun*, dedi birdenbire Tarık Bey (MM, 421-422).

(86) Ospan'ın önerisi başta Yedigey'e ters geldi. Kazma kürek dururken ekskavatörle gömüt (mezar) kazmak nerde görülmüştü? Ospan'la bu konuyu konuşurlarken tüm neşesi kaçmış, aklını karıştıran kuşku yüzünden suratı bir karış asılmıştı. Gene de durak şefi (Ospan) bir çıkış yolu buldu:

-Bak Yedike, ben sana işin kolayını gösteriyorum. *Kimsenin aklına bir şey gelmesin diye önce çukuru kazma-kürekle açın, sonra makineyi çalıştırın, bu iş bir çırpıda olsun bitsin.* Kendiniz daha iyi bilirsiniz ya, Sarı Özek toprağı kaya gibi serttir. Kazma makinesi istediğiniz derinlikte çukur kazınca kalanını kendiniz tamamlarsınız, sapmayı da kol gücüyle açarsınız. Böylece hem zaman kazanılmış olur, hem de törelere aykırı düşmezsiniz (GU, 107).

(87) (Özel Şoför Çetin Efendi):

-Aslında Hz. İbrahim oğlunu kesmeyi hiç istemiyordu. Ama emir Allah'ın emriydi. Allah'ın her dediğine itaat etmezsek dünya altüst olur, kıyamet kopar. Dünyanın temeli sevgidir. Sevginin temeli de Allah sevgisidir.

- Ama bunu babasının kesmek istediğı çocuk nasıl anlasın? dedim ben.

Çetin Efendi'yle gözlerimiz bir an dikiz aynasında buluştu:

-Kemal Bey biliyorum siz de babanız gibi bana takılmak, şakalaşmak için söylüyorsunuz bunları, dedi. Babanız bizi çok sever. Biz de ona çok hürmet ederiz, şakalarına hiç kırılmayız. Sizinkilere de kırılmam. Cevabımı bir misal ile vereceğim. Hazreti İbrahim adlı filmi gördünüz mü?

-Hayır.

-Siz tabii öyle filmlere gitmezsiniz. *Ama küçük hanımı da alın, bu filmi mutlaka görün.* Hiç sıkılmayacaksınız (MM, 51).

Tavsiye/öneri kimi zaman ısrar içerse de zorlayıcılığı yoktur ve statüce üstte olsa bile konuşurun değil alıcının faydası gözetilerek sunulur. Aşağıdaki örnekte bu niyet açıkça görülmektedir:

(88) *-Ama sana tavsiyem, bir kereliğine de olsa bir müzeye git. Hatta Arkeoloji Müzesi'nden başla.* Hemen Gülhane Parkı'nın üstünde. Kendini tarihin içinde bir yolculuğa çıkmış gibi hissedersin.

Gözlerine aydınlık bir ifade yayılmaya başlamıştı, umutla sordum:

-Gittin mi yoksa?

Anında kayboldu o ifade.

-Gidemedik Başkomserim, nasıl gidelim? Biliyorsunuz işte, her gün başka bir olay, her gün başka bir cinayet.

Onu daha fazla mahcup etmenin anlamı yoktu.

-Biliyorum ama bir gün mutlaka git. Seveceksin. Zaten Arkeoloji Müzesi'ni gezmeden, Topkapı Sarayı'na gelmenin de bir anlamı yok...Tabii, daha iyisi Ayasofya'ya git. Hepsi birbirinin devamı gibi. *Bak, mutlaka gez buraları.*

-Emredersiniz Başkomserim diye mırıldandı. Gideriz o zaman.

-Benim için gitme oğlum. Emretmiyorum, gezmenin emri mi olur? Sadece öneriyorum. Sonra bana teşekkür edeceksin.

Yok, Ali'nin müze gezmek gibi bir niyeti yoktu (İH, 379-380).

Uyarı

Uyarı, “*herhangi bir konu, sorun üzerine ilgi çekme, ikaz, ihtar, tembih*” olarak açıklanabilir. Uyarıda da konuşur, alıcının faydasını hedefler. Alıcının dikkat etmediğini düşündüğü ve sorun çıkarabilecek bir konuda doğru davranışı sergilemesi için onun dikkatini çekmeye çalışır. Uyarı, “emir kipi”nin görevleri konusunda araştırmacıların birleştiği bir başlıktır. Bu da “emir kipi”nin “uyarı” kipliği için önemli bir işaretleyici olduğunu gösterir.

(89) -Sağ olasin Torgoy amca, dedi Tanabay. -Belli, iyi bir at yetiştirmişsin. Görünce insanın gönlü açılıyor.

-Sen de sağ ol, yeğen.

Sonra birden suratı asıldı, ensesini kaşımaya başladı.

-*Yalnız dikkat et, göz değdirme kula taya. Vakti gelmeden kimseye sözünü etme*; bir güzel kızın, bir de rahvan atın isteyen çok olur. Gelinlik kız, iyi bir kocaya düşerse gence gül gibi açılır, seyrine doyum olmaz. Ama bir de kötü kocaya vardı mı, sorma gitsin!... Konuşkan bir ihtiyarcıktı Torgoy. Bütün gece *uyarmalarının*, öğütlerinin sonu gelmedi (EG, 22-23).

(90) Evde, odasına girip yatmadan önce annem “Haklıymışsın.” dedi bana. “Güzel, akıllı kadınmış. Sana iyi karı olur. *Ama dikkat et*, çok çekmiş gibi duruyor. *Tabii ben bilmem, ama içindeki öfke, kin, neyse artık, hayatınızı zehirlemesin* (MM, 513).”

Tarif-Yönerge

Bir işin nasıl yapılacağı, bir yere nasıl gidileceği konusunda birbirini izleyen yönlendirmelerle yol yöntem göstermeye dair tüm anlamlar, tarif-yönerge içinde değerlendirilebilir. Bu tarifler, “*yol tarifi*”nde olduğu gibi bireye özel olabileceği gibi bir yemek kitabındaki “*yemek tarifi*”, kullanma kılavuzundaki “*direktifler*” gibi geniş bir kitle hedeflenerek yapılabilir.

(91) Karaağaç Köftesi: Maydanozu temizleyip *kıyın*. Soğanı soyup *rendeleyin*. Kıyma, soğan, maydanoz, ufalanmış bayat ekmek içi, karabiber, yoğurt ve tuzu bir kapta karıştırıp iyice *yoğurun*. Küçük yuvarlak köfteler hazırlayıp kızgın yağda *kızartın*. Sıcak servis *yapın* (ŞT, 108).

(92) (Rahip Marduk) Büyük bir marketin kapısından içeri girdi. Kapıda duran kasiyer kıza yaklaşmış, "Bayan benim bir elmasım var, paraya çevirir misiniz?" diye sordu. "Burası market, elması kuyumcular bozar." diye yanıtladı kız.

-Kuyumcuyu nerede bulabiliriz?

-*Şu caddeden dümdüz gidin, biraz ileride karşınıza nehir çıkacak. Köprüden karşıya geçin, Kuyumcular Caddesi'ni hemen göreceksiniz (CÖ, 225).*

Nasihat

Nasihat, görmüş geçirmiş insanların hayat felsefelerini aktarmak amacıyla kullandıkları, genellikle evrensel ahlakî değerleri, erdemli davranışları içeren veya insanî değerleri vurgulayan sözlere denir. Nasihatlar, sık sık “emir kipi” ile sunulmaktadır. Nasihatler birinci tekil kişi ile işaretlenemez ve çoğunlukla ikinci kişi işaretleyicilerle takdim edilir. Aşağıda bazı nasihat örnekleri yer almaktadır. (93)’te Osman Gazi’nin oğlu Orhan Gazi’ye, (94)’te Mevlana’nın tüm insanlara, (95)’te ise Kethüdazade’nin talebelerine yönelik öğütlerinin “emir kipi” ile kodlandığı görülmektedir.

(93) Sen de benim yolumdan git ve bu Din-i Muhammedi'yi ve ashabını, başta sana tabi olanları koru. Allah'ın (c.c) hakkını ve kulların hukukunu gözet! Ve senden sonrakilere böyle nasihat etmekten geri durma. Ve adalet ve insafa riayet ile zulmü kaldırmaya devam ile her bir işe teşebbüste Allah'ın yardımına güven. Halkını düşman istilasından ve zulme uğratılmaktan koru! Haksız yere hiç bir ferde layık olmayan muamelede bulunma! Halkı taltif et, hepsinin rızasını kazan¹⁴⁶.

*(94) Ya olduğun gibi görün, ya görüdüğün gibi ol.
Şefkatte, merhamette güneş gibi ol.
Ayıpları örtmekte gece gibi ol.
Keremde, cömertlikte akarsu gibi ol.
Tevazuda, mahviyette toprak gibi ol.
Hoşgörüde deniz gibi ol.
Öfkede, asabiyette ölü gibi ol.
Ya olduğun gibi görün, ya görüdüğün gibi ol (BE, 370).*

(95) Hazret (Kethüdazade Mehmet Arif Efendi) talebelerine nasihat eder, ısrarla şöyle dermiş:
*Hiçbir meselede hatır ve gönül tanımayın, vicdanınızın hak bildiği neyse ona göre hüküm verin.
Çalmayın ve rüşvet almayın.
Gittiğiniz yerin âdetini bozmayın (AK, 52).*

¹⁴⁶ http://tr.wikisource.org/wiki/Osman_Gazi'nin_Orhan_Gazi'ye_nasihati (Erişim Tarihi: 23.05.2012)

4. SON SÖZ

Sosyalleşmenin anahtarı, etkinlikleri düzenleme ve yönetmenin dinamik bir yolu olan, en küçüğünden en büyüğüne tüm birliklerde kurucu/düzenleyici rol oynayan emir; ceza ve yaptırım gücüne sahip bir kaynaktan çıkan, kendi kapsama alanı içindeki yeterli bir eyleyiciye yönelen, gerçekleşebilir, geleceğe yönelik, yapılması mecburi isteklerdir. Emir, geleneksel dilbilgisinde daha çok biçimsel bir yaklaşımla ele alınmış; genellikle temel işlevi buyruk vermek olan “emir kipi” çekim dizisi ile eş görülmüştür. Bu bakış açısı emrin cümlesel incelemelerine de yansımış; emir tümcesi de bu “kip” ile çekimlenen bir fiile sahip cümle olarak tanımlanmıştır. Ancak, “emir kipi” almış ama buyurmayan ya da “emir kipi” almamış fakat buyuran kullanımlar, böylesi görüşlerin çelişkisi olmuştur. Bu nedenle, söz konusu paradigmanın birçok başka işlevi olmasına rağmen tek görevini çağrıştıran ve “emir=emir kipi” şeklinde yanlış bir algıya sebep olan “emir kipi” teriminin yerine, tüm işlevleri kucaklayan ve ortak akılla belirlenen başka bir terimin kullanılması gerekli olabilir. *Emir kipi terimi* ise bir paradigmanın adı değil, anlambilimsel sahada belirlenen bir tanımın terimi olarak görülüp konuşurun yükleme işaretlediği buyruk tutumu olarak tanımlanabilir. Buna göre *emir tümcesi* de bu tutumun yansıdığı cümle çeşidi olarak belirlenebilir.

Son yıllarda emri, sözeylem veya kiplik olarak ele alan incelemeler, öne çıkmaktadır. Emir ifadeleri, sözle tasvir edilmekten ziyade, sözle birlikte gerçekleşen ifadeler olduğu için sözeylem niteliği göstermektedir. Emrin kiplik olarak değerlendirilmesi ise, onu her yönüyle ortaya koymak ve onun “efradını mani ağıyarını cami” bir tasvirini yapmak açısından önem teşkil eder. Çünkü emir kipliği incelemeleri, buyruğun ne olduğundan nerede, kime ve nasıl buyrulabileceğine kadar geniş bir konu yelpazesine sahiptir ve buyruğun izini dilin tüm katmanlarında süren bir bakış açısı gerektirdiğinden araştırmacılara daha çok veri sunar. Ayrıca bu verilerin bir çatışma, tezat yaratmadan işlenebilmesine imkân sağlar.

Emri bir kiplik olarak ele alan incelemeler, özellikle emrin hangi araçlarla dile yansıdığı ile ilgilenir yani dilsel işaretleyiciler üzerinde yoğunlaşır. Emir kipliğinin temel araçları, dilbilgisel işaretleyicilerdir. Bu işaretleyicilerden en önemlisi, “emir kipi” adı verilen

çekim dizisinin birinci tekil kişi hariç tüm üyeleridir. Diğer işaretleyicilerin birinci tekil kişi üyeleri de, emir için kullanılamaz, çünkü kişinin ast-üst ilişkisinin bulunduğu bir iletişim ortamı kurarak kendine emretmesi pek olası görünmemektedir.

Birinci kişi olmasına rağmen çoğul işaretleyiciler ve özelde –AlIm eki ise farklı bir nitelik gösterir ve buyruk kodlayabilir. Bunun nedeni “biz”in içerdiği “ben”den farklı kişilerdir -ki bu kişiler ikinci tekil/çoğul kişilerdir- ve buyruğun hedefi de onlardır. Üçüncü kişiye emir ise literatürde tartışmalı olmakla birlikte ikinci kişi buyrukların sahip olduğu tüm özellikleri içerdiğinden gerçek bir emir özelliği göstermektedir. Bu nedenle –sIn, -sInAr ekleri de emir işaretleyicilerindedir. Üçüncü kişi emir semantiği, farklı bir özellik gösterir. Çünkü, üçüncü kişiye emirde, dolaylı kişiye emredilmesinin yanında aracı olan ikinci kişiye de, emri iletme ve ek olarak çoğu zaman da denetleme buyruğu verilir. Sonuç olarak eyleyiciler açısından buyruğun dilbilgisel işaretleyicileri her durumda bünyesinde ikinci kişiyi barındırmaktadır ve bu da buyruk ve ikinci kişinin arasında organik, genetik bir bağın varlığının delili olarak değerlendirilebilir.

“Emir kipi”nin hangi üyelerinin buyruk kodlayabildiği sorusu, üyelerinin tespitini de tartışmalı hale getirmiştir. Araştırmacılar, -(y)AyIm ve -(y)AlIm eklerinin hangi çekim dizisine ait olduğu konusunda farklı görüşlere sahiptir. Kimi söz konusu ekleri, “istek kipi”ne, kimi “emir kipi”ne, kimi ise kendi tasarladığı farklı çekim dizilerine dâhil eder. Bu eklerin “emir kipi” ismiyle anılan paradigmaya ait olması kuvvetle muhtemeldir. -(y)AyIm ekinin paradigmanın temel işlevine hizmet edememesinin nedeni ise paradigmanın uzun sürede, aşamalı olarak oluşmuş olma ihtimali olabilir. Paradigmanın süreklilik arz etmemesi, eklerin farklı yapısal özellikler göstermesi de bu düşüncüyü destekler niteliktedir. İlk olarak ikinci kişilerin, sonrasında da Türkçe gibi çekim dizilerinde tam doluluğa sahip dillerin genetik özelliği nedeniyle diğer üyelerin oluşmuş olması mümkündür. Dolayısıyla -(y)AyIm, paradigmayı tamamlama eğiliminden doğmuştur ve paradigmanın kodlayabildiği birinci tekil kişiye uygun istek, gönüllülük, cesaretlendirme gibi diğer anlamlara hizmet etmektedir, denebilir.

Buyruğun diğer dilbilgisel işaretleyicileri, -sAn(Iz)A, -mAlI, -A, (-X/A)r, -AcAk, -(X)yor ekleridir. Bu eklerin sahip oldukları genetik özelliklere göre, istek, zorunluluk ve gelecek anlam nüvelerinde emir ile birleştiği görülmektedir. Emre farklı anlam

ayrırtıları katan bu eklerin, genetik özelliklerini emre aktarmaları sayesinde emirlerde sert, kaba, acele, ılımlı şeklinde anlam tonlarının oluştuğu gözlenmektedir.

Emir, yalnızca eklerle sunulabilen bir tutum değildir. Kimi sözcükler de buyruk aktarımı yapabilir. “Yasak, emir, ferman, yok” gibi kiplik isimler ve “yasaklamak, emretmek, istemek, rica etmek” gibi fiiller bunlardandır. Ayrıca eksilteli ifadeler, uygun zeminlerde ve alıcının bunları çözmeye yetecek deneyime sahip olması durumunda buyruk kodlamak için kullanılabilir. Ek olarak konuşur, çeşitli nedenlerle ve bilhassa “olumsuz nezaket stratejileri”ni hedeflerken buyruğunu söyleme yayararak yani ima yoluyla da nakledebilir. Bütün bu işaretleyicilerin, özellikle bağlamın, sözlü dilde ise ek olarak tonlama ve beden dilinin yardımını aldığı da unutulmamalıdır. Hatta bazen tonlama ve beden dili, yardımcıdan öte asıl işaretleyici konumunda da emre hizmet edebilir.

Emir kipliğini işaretlemeye yapıların olumlu ve olumsuz olarak farklılık arz edip etmediği de kiplik çalışmalar açısından önemlidir. Çeşitli kullanımlar, müspet ve menfi emir yapılarının zaman zaman farklı sentaktik, semantik özellikler sergilediğini ve böylece olumsuzluğun emir kipliği açısından kiplik değeri olduğunu göstermektedir. Bu durumda olumsuzluğun emir kipliğinin bir işaretleyici olduğu da söylenebilir.

Emir kipliğini tam olarak ortaya koymak için eyleyicilerin yani öznelerin de irdelenmesi gerekir. Emir özneleri, çeşitlilik göstermektedir. Bu özneler, emir öznelerini hedefleyen ama ana başlıklar açısından tüm özneler için uygulanabilecek yeni bir tasnifle ele alınabilir. Bu tasnifte tüm gerçek özneler için “*yüzey özne*”, derin yapıda kalan ve hiçbir şekilde yüzeye çıkarılmayan özneler içinse “*derin özne*” terimi kullanılabilir. Emir için büyük önem taşıyan seslenmeli öznelerin de, “eyleyici”ye işaret ettiği için gerçek bir özne kabul edilip bu tasnifte yüzey öznelere dâhil edilmesi makul görünmektedir.

Buyruğun “emir kipi”nden başka birçok işaretleyicisi olmakla birlikte buyruğun temel işaretleyicisi olan “emir kipi”nin de, buyruk kodlamanın dışında birçok işlevi vardır. “Emir kipi”, bazı sözcüklerin türetilmesinde, kalıp anlatımların üretilmesinde görevlidir. Yine -sXndX, -sXnmXş birleşik yapılarına ve kimi yan cümle kuruluşlarına hizmet eder. En önemlisi de konuşurun bilgi kipliği ve kök kiplik ana başlıklarında ele alınabilen onlarca tutumunu işaretleyebilir. “Emir kipi” ismi verilen paradigmanın görev

çeşitliliği, emir ile “emir kipi”nin aynı olmadığı ve eklerin çok işlevliliğinin de bir delili olarak görülebilir.

Sonuç olarak emir kipliği, toplumsal, ruhsal, politik vb. birçok farklı yönleri bulunan, konuşurun eyleyicinin geleceğe dair eylemlerini genellikle kendi yararına şekillendirme niyetini içeren emir kavramının çeşitli dilsel araçlarla ifadeye yansıdığı bir konuşur tutumudur ve aynı zamanda bu tutumun tüm yönleriyle irdelendiği bir inceleme alanının adıdır. Emrin doğasını tam anlamıyla belirlemek için emir kipliğinin doğal ortamında yani sözel dilde deneysel çalışmalarla beraber ele alınması önem teşkil etmektedir. Varoluşundan bu yana insanoğlu için vazgeçilmez olan ve yarattığı davranışlar bakımından kimi karanlık yönlere de sahip olan emrin tüm yönlerine ancak bu şekilde ışık tutulabilir.

KAYNAKÇA

A-BİLİMLİK KAYNAKLAR

- Acarlar, K. (1968), *Türkçede Geniş Zaman (Muzari)*, Türk Dili Dergisi, S. 203: 509-513.
(1969), *Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri*, Türk Dili Dergisi, S. 213: 250-254.
- Adalı, O. (1979), *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Ankara: TDK Yayınları.
- Adler, M. J. (1980), *A Pragmatic Logic for Commands*, Amsterdam: John Benjamins.
- Ahmet Cevat Emre (1931), *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Akbulut, İ. (1996), *Devletin Kanunu, Padişahın Buyruğu: Osmanlı Fermanları ve Bir Yargıtay Kararı*, İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, C, 20: 177-180.
- Akmajian, A., Demers, R. A., Farmer, A. K., Harnish, R.M. (2001), *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*, Cambridge: MIT Press.
- Aksan, D. (1996), *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.
(1999), *Anlambilim*, Ankara: Engin Yayınevi.
(2000), *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. 2, Ankara: TDK Yayınları.
- Altun, M. (2004), *Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme*, Akademik Araştırmalar Dergisi, S. 21: 79-91.
- Ammann, A., Auwera, J. (2004), *Complementizer-Headed Main Clauses for Volitional Moods in the Languages of South-Eastern Europe: A Balkanism?*, Balkan Syntax and Semantics (ed. by O. Tomić.), Amsterdam: John Benjamins: 293-314.
- Anderson, G. D. S., Harrison, K. D. (2005), *"Natural" and Obsolescent Change in Tofa (submitted)*, Historical, Areal and Typological Aspects of South-Siberian Turkic (ed. by I. Nevskaya): 1-15.
<http://www.swarthmore.edu/SocSci/dharris2/Anderson&Harrison%202004.pdf>
(Erişim Tarihi: 12.03.2013)
- Apollonius Dyscolus (1981), *The Syntax of Apollonius Dyscolus*, (translated and with commentary by Fred W. Householder), Amsterdam: John Benjamins.
- Arıduru, Ş. (2008), *Klasik Mantıkta Önergeler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Armutak, A., *Eski Çağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme*
[http://fef.kafkas.edu.tr/sosybtde/halk_bilimi/makaleler/mitoloji/mitoloji%20\(15\).pdf](http://fef.kafkas.edu.tr/sosybtde/halk_bilimi/makaleler/mitoloji/mitoloji%20(15).pdf) (Erişim Tarihi: 10.05.2013).

- Arslan, M. (2004), *Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Değerler Eğitimi Dergisi, 2 (6): 7-34.
- Aslan, S. (2007), *İstek Kipliği, Gerçeklik ve Gerçekleştirilebilirlik*, VII. Uluslar Arası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı, C. 1: 581-590.
- Aslan Demir, S. (2008), *Türkçede İsteme Kipliği*, Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- (2010), *Sessizliğin Dili: Türk İşaret Diline Dair Gözlemler*, Bilig, S. 54: 1-20.
- Atabay, N., Özel, S., Çam, A. (2003), *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Atalay, B. (1945), *Et- Tuhfetu 'z-Zekiyye fi 'l- Lugati 't-Türkiyye*, İstanbul: TDK Yayınları.
- Austin, J. (1832), *The Province of Jurisprudence Determined*, London: J.Murray.
- Austin, J. L. (2009), *Söylemek ve Yapmak*, Çev: R. Levent Aysever, İstanbul: Metis Yayınları.
- Authier, G. (2010), *Azeri Morphology in Kryz (East Caucasian)*, Turkic Languages 14 (2): 14-42.
- Auwera J., Plungian V. (1998), *Modality's Semantic Map*, Linguistics Typology, 2(1): 79-124.
- Auwera, J. (2010), *Prohibition: Constructions and Markers*, Contrasting Meaning in Languages of the East and West, (ed. by D. Shu, K. Turner), Tübingen: Narr: 443-475.
- Aydın, A.H. (1999), *Polis Personel Yönetimi*, Polis Bilimleri Dergisi, 1(4): 95-120.
- Aydın, H. (2011), *Dilde En Az Çaba İlkesi Üzerine*, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 1(1): 1-6.
- Aydın, Ö. (2007), *Türkçede Üçüncü Kişi Buyrum Yapıları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 47 (1): 151-163.
- Ayverdi, İ., Topaloğlu, A. (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Azap, N. (2008), *Türkiye Türkçesinde Hitap ve Ara Sözcükler (Duygu Sözcükleri)*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Bacanlı, E. (2010), *Altay Türkçesindeki -atan Ekinin Görünüş-Zamansal ve Kiplik Anlamları*, Bilig, S. 55: 71-92.
- Badem, C. (2010), *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilâyeti*, İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Balaqayev M., Sayrambayev T. (1997), *Qazirgi Qazaq Tili-Söz Tirkesi Men Jay Söylem Sintaksisi*, Sanat, Almatı.
- Balcı, H. A. (2006), *Metin Dilbilim Açısından Bir Çözümleme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 21: 191-204.

- Banguoğlu, T. (2007), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Barlı, Ö., Özen, Ü. (2008), *Maddi Değer Taşımayan Motivasyonel Araçlar Bağlamında Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(2): 437-455.
- Bassarak, A. (1997), *Türkçe Zaman Kiplerinin Doğallık Dereceleri*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten [1995]: 31-36.
- Başaran, İ. E. (1992), *Yönetimde İnsan İlişkileri: Yönetimsel Davranış*, Ankara: Gül Yayınevi.
- Başkent, C., *Modal Mantiğin Tarihine Kısa Bir Giriş*, <http://web.cs.gc.cuny.edu/~cbaskent/mat/early/6.html> (Erişim Tarihi: 01.01.2013).
- Batı, U. (2010), *Reklamın Dili*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Bauer, L. (2006), *Compound*, Victoria University of Wellington, <http://tr.scribd.com/doc/13160522/Bauer-Compound>. (Erişim Tarihi: 01.05.2013).
- (2013), *English Exocentric Compounds*, <http://www.victoria.ac.nz/lals/about/staff/publications/Bauer-EnglishExocentricCompounds.pdf> (Erişim Tarihi: 03.05.2013).
- Belletti, A. (1999), *Italian/Romance Clitics, Structure and Derivation*, Clitics in the Languages of Europe, (ed. by Henk van Riemsdijk), Berlin: Walter de Gruyter: 543-580.
- Bennis, H. (2007), *Featuring the Subject in Dutch Imperatives*, Imperative Clauses in Generative Grammar: Studies in Honour of Frits Beukema, (ed. by Wim van der Wurff), Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins: 113-134.
- Benzer, A. (2008), *Fülde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- (2010), *-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 28: 131-140.
- Bergamalı Kadri (1946), *Müeyyessiretü'l-Ulûm*, (Yay. Besim Atalay), İstanbul: TDK Yayınları.
- Bickel, B., Nichols, J. (2005), *Inclusive-Exclusive as Person vs. Number Categories Worldwide*, Clusivity: Typology and Case Studies of Inclusive-Exclusive Distinction, (ed. by Elena Filimonova), Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins: 49-72.
- Bilgegil, M. K. (2009), *Türkçe Dilbilgisi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Bilgin, M. (2006), *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Biray, N. (2009), *Kazak Türkçesinde Modal Söz (Kelimenin Dokuzuncu Türü mü?)*, Turkish Studies Dergisi, 4(3), 338-361.
<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi16/biraynergis1252.pdf>

- Boyer, J. L. (1987), *A Classification of Imperatives: A Statistical Study*, Grace Theological Journal, 8 (1): 35-54.
- Boz, E. (2007), *Adın Yükleme (Nesne) Durumu ve Tümce'nin Nesne Ögesi Üzerine*, Turkish Studies Dergisi, 2 (2): 102-108.
<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi4/bozerdogan.pdf>
- Börekçi, M. (2005), *Türkçede Vurgu, Tonlama, Ölçü, Anlam İlişkisi*, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 12: 187-207.
- Brewster, S. D. (1832), *The Edinburgh Encyclopaedia*, C. 10, Evanston: Joseph and Edward Parker.
- Bulak, Ş. (2012), *Türkiye Türkçesinde Düz Tümleş (Nesne)*, Turkish Studies, 7(1): 419-438.
http://turkishstudies.net/Makaleler/8747434_27_bulak%C5%9Fahap_t.pdf
- (2011), *-sa Ekinin İşlevleri*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 46: 25-38.
- Buran, A. (2006), *Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağzlarında İkincil Uzun Ünlüler*, II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan), Erciyes Üniversitesi, Kayseri: 1-16.
- Bybee J., Fleischman S. (1995), *An Introductory Essay*, Modality in Grammar and Discourse, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins: 1-14.
- Bybee J., Perkins R., Pagliuca W. (1994), *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*, Chicago: University of Chicago Press.
- Chafe, W. (1995), *The Realis-Irrealis Distinction in Caddo, The Northern Iroquoian Languages, and English*, Modality in Grammar and Discourse, (ed. by J. Bybee-S. Fleischman), Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. 349-366.
- Chapman, S., Routledge, C. (2009), *Key Ideas in Linguistics and the Philosophy of Language*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Chen-Main, J. (2005) *Characteristics of Mandarin Imperatives*, Georgetown University Working Papers in Theoretical Linguistics, (ed. by Corinne Brandstetter, Dominik Rus), Vol: 4, Washington: 1-51.
<http://www9.georgetown.edu/faculty/portnerp/nsfsite/Chen-MainChineseImperatives.pdf>
- Chung, S., Timberlake, A. (1985), *Tense, Aspect and Mood*, Language Typology and Syntactic Description: Grammatical categories and the Lexicon, Vol: 3 (ed. by Timothy Shopen): Cambridge University Press: 202-258.
- Coates, J. (1983), *The Semantics of Modal Auxiliaries*, London: Croom Helm.
- Comrie, B. (1985), *Tense*, Cambridge: Cambridge University Press
- Condoravdi, C., Lauer, S. (2012), *Imperatives: Meaning and Illocutionary Force*, Empirical Issues in Syntax and Semantics 9, (ed. by Christopher Piñón): 37-58.

- Cook, K. W. (2006), *Hawaiian Passive/Imperative Particle*, Voice and Grammatical Relations, Honor of Masayoshi Shibatani (ed. by Tasaku Tsunoda-Taro Kageyama), Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins: 1-14.
- Corcu, D. (2003), *A Linguistic Analysis of Necessity as a Part of the Modal System in Turkish* [Türkçe'nin Kiplik Sisteminin Parçası Olarak Gereklilik], Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- (2005), *Zorunluluk Kipliği Belirtisi -mAll'nın Anlamsal İçyapısı*, Dilbilim Araştırmaları, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları: 33-44.
- Corcu-Gül, Demet (2006), *Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine*, 20. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri, (Haz. Y. Çotuksöken-N. Yalçın), İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları: 101-114.
- Crabb, G. (1818), *English Synonyms Explained, in Alphabetical Order: With Copious Illustrations and Examples Drawn from the Best Writers*, London: Baldwin-Cradock-Joy.
- Çakmak, O. (2006), *Türk Atasözlerinde Kelime Grupları, Kip ve Şahıs İfadesinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Çam, E. (2000), *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.
- Çapak, İ. (2004), *İlk Dönem İslam Mantıkçılarının Modaliteye Yaklaşımı*, Felsefe Dünyası, S. 39: 144-158.
- Çürük, S. (2010), *Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar*, Modern Türklük Araştırmaları, 7(2): 57-72.
<http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/makale.php?id=412>
- Declerck, R. (2006), *Grammar of the English Verb Phrase: The Grammar of the English Tense System, Volume 1*, (Collab: Susan Reed-Bert Cappelle), Berlin: Mouton de Gruyter.
- Delice, H. İ. (2002) *Yüklem Olarak Türkçede Fiil*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26 (2): 185-212
- Demir, N., Aslan, S. (2010), *Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)A*, Turkish Studies, 5(4): 276-290.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/2030989350_Demir_Nurettin.pdf
- Demircan, Ö (2009), *Sözel Üretimde Dört İşlem ve Düşüm*, Türk Dili Dergisi, 22 (132).
<http://www.turkdilidergisi.com/132/OmerDemircan.htm>
(Erişim Tarihi: 12.03.2013)
- Demirci, K. (2008), *Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme*, Bilig, S. 45: 131-146.
- (2010), *Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz?*, Turkish Studies 5 (4): 291-304.
http://turkishstudies.net/Makaleler/1088021762_13Demirci_Kerim.pdf
- Demirgüneş, S (2007), *Türkçede Görünüş ve Zaman Morfemleri*, Yüksek Lisan Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Deny, J. (1941), *Türk Dili Grameri: Osmanlı Lehçesi*, İstanbul: Maarif Vekâleti.

- Dereli, S. (2008), *Sözlü İletişimde Nezaket Stratejileri*, Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları, 15: 24-52.
- Diamond, A.S. (1959), *The History and Origin of Language*, London: Methuen.
- Dikme, H. (2012), *Osmanlı'da Halkla İlişkiler: Sultan Abdülaziz Dönemi Örneği*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5 (21): 293-305.
- Dilaçar, A. (1971), *Grammer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihi*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten [1989]: 83-145.
- Dilek, F. G. (2007), *Altay Türkçesinde Söz Eylemler*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 21: 39-49.
- Dizdaroğlu, H. (1963), *Türkçede Fiiller*, Ankara: TDK Yayınları.
- Dobrushina, N (2008), *Contact-Induced Uses of Volitive Moods in Daghestanian, Morphological Variation and Change in Languages of the Caucasus, A Related Event of the 13th International Morphology Meeting (February 3-6, 2008)*, University of Vienna, Austria.
- Doğan, G. (1997), *Buyurmayan Buyrum Tümceleri*, VIII. Uluslar Arası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri (7-9 Ağustos 1996), Ankara: 249-256.
- Doğan, G. ve A. Kocaman (1999), *Sözcede Kişisel Tutum ve Belirteçler*, Dilbilim Araştırmaları, İstanbul: Simurg: 65-78.
- Doğan, L., Tosun, İ. (2008), *Doğu Trakya Ağızlarında İstek Kipi*, Turkish Studies, 3(3): 292-318.
<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi9/0do%C4%9Fanlevent.pdf>
- Drubig, H. B. (2001), *On the Syntactic Form of Epistemic Modality*, Ms., University of Tuebingen.
<http://www.sfb441.uni-tuebingen.de/b2/papers/DrubigModality.pdf>.
- Durmuş, Z. (2010), *Kur'an-ı Kerim'de İbâha İfade Eden Emir Siygalarının Çeviri Problemi*, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(2): 1-21.
- Ediskun, H. (2010), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Efendioğlu, S. (2006), *Cümle Menşeli Edatlar*, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 31, Erzurum: 193-207.
- Eggins, S. (2004), *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*, London: Continuum.
- Ercilasun, A. B. (2007a), *Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler*, Makaleler, Ankara: Akçağ: 359-363.
- (2007b), *Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine*, Makaleler, Ankara: Akçağ: 364-370.
- (2008), *La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi*, Dil Araştırmaları, S. 2: 35-56.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill.
- Ergin, M. (1998), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

- Erguvanlı Taylan, E. (1986), *Pronominal Versus Zero Representation of Anaphora in Turkish*, Studies in Turkish Linguistics, (ed. by Slobin D.I, Zimmer K.), Amsterdam: John Benjamins. 209-232.
- (2000), *Semi-Grammaticalized Modality in Turkish*, Studies on Turkish and Turkic Languages : Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, (ed. by Aslı Göksel-Celia Kerslake), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag: 133-142.
- Erk Emeksiz, Z. (2008), *Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller*, Dil Dergisi, S. 141: 55-66.
- Erkman Akerson, F. (1994), *Türkçe Yüklemde Görünüş, Zaman ve Kip*, VIII. Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitapçığı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları: 79-88.
- Ersöz, S. (2011), *Türkiye Türkçesinin Doğu Grubu Ağzlarında Bedduaların İşlevleri ve Cümle Yapıları Arasındaki İlişki*, Turkish Studies, 6 (1): 1084-1100.
- Ertürksoy, A. (2005), *Türkiye Türkçesinde Cümlede Özne*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Fantin, J. D. (2003), *The Greek Imperative Mood in the New Testament: A Cognitive and Communicative Approach*, Dissertation, Dallas Theological Seminary.
- Fraser, B. (1996), *Pragmatic Markers*, Pragmatics, 6(2): 167-190.
- Fonagy, I. (1983), *Preconceptual Thinking in Language*, Glossogenetics The Origin and Evolution of Language, (ed. by E. De Grolier), New York: Harwood Academic Publishers: 329-353.
- Fortuin, E. (2010), *Explicit Second Person Subjects in Russian Imperatives: Semantics, Word Order and A Comparison with English*, Linguistics, 48 (2): 431-486.
- Gabain, A. (1998), *Eski Türkçe, Tarihi Türk Şiveleri*, Çev: Mehmet Akalın, Ankara: TKAE Yayınları: 29-66.
- (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev: Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yayınları.
- Gencan T. N. (1975), *Dilbilgisi*, İstanbul: TDK Yayınları.
- Genova, J. (1995), *Wittgenstein: A Way of Seeing*, London: Routledge.
- Göğüş, B. (1998), *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Gökalp, M (1976), *Türk Dili Dilbilgisi*, Ankara: Şark Matbaası.
- Gökçe, A. (2009), *Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine Dudak Uyumu ve Ünlü Uyumu*, Turkish Studies, 4 (3): 991-1012.
<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi16/g%C3%B6kceaziz1267.pdf>
- Göker, O. (1996), *Uygulamalı Türkçe Bilgileri: Birinci Cilt*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı
- Göksel, A. and Kerslake, C. (2005), *Turkish, A Comprehensive Grammar*, London: Routledge.

- Göksel, A., Haznedar, B. (2007), *Remarks on Compounding in Turkish*, <http://componet.sslmit.unibo.it/download/remarks/TR.pdf>: 1-24 (Erişim Tarihi: 23.05.2012).
- Gömeç, S. (2009), *Türk Destanlarına Giriş*, Ankara: Akçağ
- Gülsevin, G. (1990), *Türkçede “-sa” Şart Gerundiumu Üzerine*, Türk Dili Dergisi, C. II, S. 467: 276-279.
- (1997), *Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten [2000]: 215-224.
- (2002), “Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine”, İlmî Araştırmalar, C. XIII, İstanbul: 35-50.
- Gültekin, M. (2006), *Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme*, TÜBAR, S. 20: 33-59.
- Gündüz, T. (2010), *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Günşen, A. (2006), *Anadolu Ağzlarında Farklı Bir Gelecek Zaman Eki ve Çekimi: -ıcı/-ici, -ucu/-ücü*, Turkish Studies, 1 (2): 54-84. <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi2/4ahmetgunesen.pdf>
- Haan, F. (2004), *Typological Approaches to Modality*, http://www.academia.edu/755478/Typological_approaches_to_modality, 1-66. (Erişim Tarihi: 12.12.2012)
- Hajiyev, B. I. (2009), *Discourse-Pragmatic Functions of Overt Subjects in English Sentences*, Proceedings Linguistics and Theory of Literature, Vol. 48, Ruse: University of Ruse: 46-50
- Hall, E. W. (2000), *What Is Value?*, London: Routledge
- Han, C. (1998), *The Structure and Interpretation of Imperatives: Mood and Force in Universal Grammar*, Dissertation in Linguistics, University of Pennsylvania.
- (1999), *Deontic Modality, Lexical Aspect and the Semantics of Imperatives*, Linguistics in Morning Calm 4, Linguistic Society of Korea, Hanshin Publications: Seoul: 479-495.
- Hare, R. M. (1972), *Practical Inferences*, Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press.
- Harrison, K. D. (2000), *Topics in the Phonology and Morphology of Tuvan*, Doctoral Dissertation, Yale University.
- Hatipoğlu, V. (1969), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

- (1982), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: AÜDTCF Yayınları.
- Hengirmen, M. (1999), *Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi
- Hirik, S. (2010), *Eski Uygur Türkçesinde Olasılık Kipliği*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Holmberg, A. (2007), *Null Subjects and Polarity Focus*, *Studia Linguistica* 61: 212-236.
- Huang, C. (2010), *On the Distribution and Reference of Empty Pronouns*, *Between Syntax and Semantics*, Routledge: 232-370.
- Huddleston, R. (1984), *Introduction to the Grammar of English*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Isac, D. (2012), *Decomposing Force*, *Towards a Biolinguistic Understanding of Grammar: Essays on interfaces*, (ed. by Anna Maria Di Sciullo), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 88-116.
- İlhan, N. (2009), *Birleşik Cümle Kuruluşunda Şart cümlesi ya da Zarf Grubu*, Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (UTEK 2007), Bildiriler, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi: 253-260.
- Jendraschek, G. (2011), *A Fresh Look at The Tense-Aspect System of Turkish*, *Language Research* 47(2): 245-270.
- Jensen, B. (2003), *Syntax and Semantics of Imperative Subjects*, *University of Tromsø Working Papers on Language and Linguistics*, 31(1): 150-164.
- Jespersen, O. (1951), *The Philosophy of Grammar*, London: G. Allen & Unwin.
- Johanson, L. (2009b), *Türk Dillerinde Odaksız Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikliği*, *Bilig*, S. 49: 93-100.
- (2009a), “*Modals in Turkic*”, *Modals in the Languages of Europe*, (ed. by Björn Hansen, Ferdinand de Haan), Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 487-510.
- Karabağ, İ. (2000), *Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu*, *Türk Dili Dergisi*, S. 585: 275-278.
- Karademir, F. (2012), *Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine*, *Turkish Studies Dergisi*, Ankara: 2091-2138.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/213804551_KarademirFevzi_S-2091-2138.pdf
- Karahan, L. (1994), *-sa/-se Eki Hakkında*, *Türk Dili Dergisi*, C. II, S. 516: 471-474.
- (2007), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- (2012), *Ağız Verilerinin Etimoloji Çalışmalarına Katkısı: “söylesâne” Örneği*, *Dil Araştırmaları*, S. 10: 9-15.
- Karaörs, M. (1989), *Cümle Tahlili Örnekleri II*, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3: 447-467.

- Kaya, D. (1997), *Dualar ve Beddualar*, Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 4, Sivas: 99-121.
- Kayar, B. (2006), *Japoncada ve Türkçede Edilgenlik*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaufmann, M. (2012), *Interpreting Imperatives*, Berlin: Springer.
- Kelsen, H. (2007), *General Theory of Law and States*, (trans. by Anders Wedberg), New Jersey: Lawbook Exchange.
- Kerimoğlu, C. (2011), *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Kılıç, F. (2004), *Kırgız Türkçesinde Bilgi Kipliği: Delile Dayananların Diğer Bilgi Kiplikleriyle İlişkisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kıran, Z., Kıran, A. (2006), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kırkıcı, K. (2006), *Türkçenin İkinci Dil Olarak Ediniminde Adıl-Düşürme Değiştirgeni*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kısakürek, N. F. (1962), *Çile*, İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Kiefer, F. (2009), *Modality, Grammar, Meaning and Pragmatics*, (ed. by Frank Brisard, Jan-Ola Östman, Jef Verschueren), Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins: 179-207.
- Kocaer, S. (2007), *Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Beddualar ve İnternet*, Milli Folklor, Yıl: 19, S. 75: 30-33.
- Kocaman, A. (1981), *Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler*, TDAY Belleten, Ankara: TDK: 81-85.
- Kononov, A. N. (1956), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka (Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri, Çev: Sabit Paylı)*, Moskova-Leningrad (TDK Etütlerinden).
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK.
- Kornfilt, J. (1997), *Turkish*, London: Routledge.
- Koyuncu, N. (2007), *İslam-Osmanlı Hukukunda Devlet Kavramı*, Üniversite ve Toplum Elektronik Dergi, 7(3).
http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf_UT_325.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2013)
- Koç, N. (1992), *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
(1996), *Özneye İlgili Sorunlar*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C. I, S. 529: 7-15.
- Köksal, M. F. (2003), *Edebiyatımızda Kalıp Sözler ve Divan Şiirinden Dört Örnek*, İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. 30: 331-348.

- König, E., Siemund, P., (2007), *Speech Act Distinctions in Grammar*, Language Typology and Syntactic Description, (ed. by Timothy Shopen), Cambridge: Cambridge University Press: 276-324.
- Köroğlu, Ö. (2009), *Lise Sosyoloji*, İstanbul: Serhat Yayınları.
- Köse, D. (2009), *Türkçenin Yabancı Dil olarak Öğretiminde Bildirme ve Dilek Kipleri*, Taype: Showwe Yayınları.
- Köseoğlu, N. (1997), *Devlet, Eski Türklerde, İslâm'da ve Osmanlı'da*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Köse, A., Ayten, A (2009), *Bâtil İnanç ve Davranışlar Üzerine Psikososyolojik Bir Analiz*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, S. 3: 45-70.
- Krishnamurti, B. (2003), *The Dravidian Languages*, Cambridge: Cambridge University.
- Kudaşev, G. X. (2011), *Tatar Türkçesinde Fonetik ve Morfolojik Değişiklikler*, Çev: Ercan Alkaya, Turkish Studies Dergisi, 6(1): 323-359.
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1233828334_2alkayaercan.pdf
- Larina, T. (2005), *Cultural Values and Negative Politeness in English and Russian*, Respectus Philologicus 8, (13): 25-39.
- Leech, G. (1999), *The Distribution and Function of Vocatives in American and British English Conversation*, Out of Corpora: Studies in Honour of Stig Johansson, (ed. Hilde Hasselgård, Signe Oksefjell), Amsterdam-Atlanta G.A: Rodopi: 107-120.
- Leslau, W. (2007), *Amharic*, Morphologies of Asia and Africa (ed. by Alan S. Kaye): Eisenbrauns: 329-380.
- Leszek, A. S. (1995), *A Critical Study of Imperatives*, Thesis (M.S.), Massachusetts Institute of Technology, Department of Linguistics and Philosophy.
- Li, C. N., Thompson, S.A. (1989), *Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar*, Berkeley: University of California Press.
- Li, Tsung-Hsien (2011), *The Binding Features of Imperative Subjects*, English and Mandarin Chinese, NCL 2011 (Tayvan Ulusal Dilbilim Konferansı): 1-20.
- Lindstrom, S., Segerberg, K., Modal Logic and philosophy, http://www.academia.edu/1834975/Lindstrom_and_Segerberg_Modal_Logic_and_Philosophy (Erişim Tarihi: 10.02.2012).
- Longacre, R. E. (2003), *Joseph: A Story of Divine Providence: A Text Theoretical and Textlinguistic Analysis of Genesis 37 and 39-48*, Indiana: Eisenbrauns.
- Lyons, J. (1977), *Semantics II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş*, Çev: Ahmet Kocaman, Ankara: TDK Yayınları.
- (1995), *Linguistic Semantics: An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Manaz, A. (1995), *Atatürk Reformları ve İslam*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- Martinet, A. (1998), *İşlevsel Genel Dilbilim*, Çev: Berke Vardar, İstanbul: Multilingual

- Mastop, R. J. (2003), *Imperatives and Tense*, Proceedings of the Amsterdam Colloquium (Mood and Modality).
- (2005), *What Can You Do?, Imperative Mood in Semantic Theory*, Ph.D. Dissertation, University of Amsterdam.
- Mauck, S. (vd. 2004), *Clause Typing in Imperative: A Cross-linguistic Perspective*, <http://www9.georgetown.edu/faculty/portnerp/nsfsite/ourpapers.htm>
- (2005). "Notes on the Typology of Imperatives". Ms, Georgetown University.
<http://www.georgetown.edu/faculty/portnerp/nsfsite/nsfframeset.htm>
(Erişim Tarihi: 22. 10.2012)
- Merriam Webster's Dictionary of Synonyms (1984), Springfield-Massachusetts: Merriam-Webster Publishing.
- Mithun, M. (1995), *On the Relativity of Irreality*, Modality in Grammar and Discourse, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins: 367-388.
- (2001), *The Languages of Native North America*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nakipoğlu Demiralp (2001), *The Referential Properties of the Implicit Arguments of Impersonal Passive Constructions*, (ed. by Taylan), The Verb in Turkish, Amsterdam: John Benjamins: 129-150.
- Nalbant, M. V. (2007), *Anadolu Ağızlarında Beddua Olarak Kullanılan Kızıl Kurt ve Kızırkot Sözcükleri ve Bu Sözcüklerin Kökeni Üzerine Bazı Düşünceler*, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 4 (4): 45-52.
<http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/makale.php?id=250>
- Narrog, H. (2009), *Modality in Japanese*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Nurmahanova, Ä.N. (1971), *Türk Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası*, Almatı.
- Nuyts, J. (2001), *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization*, Amsterdam: John Benjamins.
- Oymak, R. (2004), *Türkçe Öğretiminde -Dilbilgisel- Bir Biçimbirim/Ulam Olan 'Kip' Kavramının Biçimdizimdeki İşlevi ile Kavrama Düzeyi ve Geleneksel Dilbilgisi Eleştirisi*, III. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, (6-9 Temmuz), İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Öner, N. (1967), *Klasik Mantıkta Modalite*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 15: 69-85.
- Özbek, A. (2011), *Aspect and Modality in Negative Constructions: A Contrastive Analysis of Turkish and Japanese*, Dil ve Edebiyat Dergisi, 8 (2): 1-17.
- Öztürk, B. (2001), *Turkish as A Non-pro-drop Language*, The Verb in Turkish, (ed. by E. Erguvanlı Taylan), Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins: 239-260.
- Özdemir, E. (1968), *Türkçede Füllerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten [1967], Ankara: TDK Yayınları: 177-203.

- Özdemir, M. N. (2008), *Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 24: 315-367.
- Pakendorf, B (2007), *Contact in the Prehistory of the Sakha (Yakuts): Linguistic and Genetic Perspectives*, Utrecht: LOT.
- Pala, A. İ. (2009), *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*, Ankara: Fecr Yayınları.
- Palmer, F.R. (1986), *Mood and Modality*, Cambridge Textbooks in Linguistics, 1st. Edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- (2001), *Mood and Modality*, Cambridge Textbooks in Linguistics, 2nd. Edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Papafragou, A. (2002), *Modality and Theory of Mind: Perspectives from Language Development and Autism*, Modality and Its Interaction With the Verbal System (ed. by Frits Beukema, Sjef Barbiers, Wim Van Der Wurff), Amsterdam: John Benjamins. 185-204.
- Peters, A. F. (1949), *RM Hare On Imperative Sentences: A Criticism*, Mind New Series, 58 (232): 535-540.
- Pietrandrea, P. (2005), *Epistemic Modality: Functional Properties And the Italian System*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
- Platon, (1995), *Devlet*, Çev: Sebahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Platzack, C.- Rosengren, I. (1994), *On the Subject of Imperatives, A Minimalist Account of the Imperative Pronoun and Negated Imperatives*, Sprache und Pragmatik 34: 26–67.
- Porzig, W. (1995), *Dil Denen Mucize*, Çev: Vural Ülkü, Ankara: TDK.
- Portner, P. (2004), *The Semantics of Imperatives Within a Theory of Clause Types*, (ed. by Kazuha Watanabe, R.B. Young), Proceedings of Semantics and Linguistic Theory 14, Ithaca: CLC Publications.
- Postma, G., Wurff, W. (2007), *How to say no and don't: Negative imperatives in Romance and Germanic*, Imperative Clauses in Generative Grammar (ed. by Wim van der Wurff), John Benjamins: 205-249.
- Potsdam, Eric. (1995), *Phrase Structure of the English Imperative*, The Proceedings of the Sixth Annual Meeting of the Formal Linguistics Society of Midamerica, Bloomington: Indiana University Linguistics Club Publications: 143-154.
- (1998), *Syntactic Issues in the English Imperative*, New York: Garland Publishing Co.

- Radden, G. (2007), *Interaction of Modality with Negation*, (ed. by Władysław Chłopicki, Andrzej Pawelec, and Agnieszka Pokojńska), *Cognition in Language: Volume in Honour of Professor Elżbieta Tabakowska*, Kraków: Tertium: 224-254.
- Reichenbach, H (2011), *The Tenses of Verbs, in Time: From Concept to Narrative Construct: A Reader*, (ed. by Jan C. Meister, Wilhelm Schernus), Berlin/Boston, Göttingen: Walter de Gruyter.
- Rescher, N. (1966), *The Logic of Commands*, New York: Dover Publications, London: Routledge & Kegan Paul.
- Rivero, M. (1994), *Clause structure and V-Movement in the Languages of The Balkans*, *Natural Language and Linguistic Theory* 12: 63-120.
- Roeper, T., Rohrbacher, B. (1994), *Null Subjects in Early Child English and the Theory of Economy of Projection*, *The Institute For Research In Cognitive Science*, University of Pennsylvania: 1-48 .
- Rowlett, P. (1998), *Sentential Negation in French*, Newyork/Oxford: Oxford University Press.
- Rozental', D. E. (1977), *Praktičeskaja Stilistika Russkogo Jazyka*, Moskva: Vysšaja Škola
- Rupp, L. (1998), *Morphosyntactic Issues In The English Imperative*, *Essex Research Reports in Linguistics*, Volume: 2: 1-22.
- Sadock, J., Zwicky, A. (1985), *Speech Act Distinctions in Syntax*, , *Language Typology and Syntactic Description: Volume 1: Clause Structure*, (ed. by Timothy Shopen), Cambridge: Cambridge University Press.
- Salter, F. K. (2007), *Emotions in Command: Biology, Bureaucracy, and Cultural Evolution*: Transaction Publishing.
- Sarıçiyil, F. (2008), *İstek ve Emir Kiplerinin Öğretimi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Sarıçoban, A., Hişmanoğlu, M. (2004), *Türkçedeki Buyrum Tümcelerinin Edimliliği Üzerine*, *Dil Dergisi*, S. 123: 31-48.
- Schaaik, G. (1996), *Studies in Turkish Grammar*, *Turcologica* 28, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Searle, J. R. (2000), *Söz Edimleri*, Çev: R. Levent Aysever, Ankara: Ayraç Yayınları.
(2011), *Söylemek ve Anlatmaya Çalışmak*, Çev: R. Levent Aysever, Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Sebzecioğlu, T. (2004), *Türkçede Kip Kategorisi ve -Yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri*, *Dil Dergisi*, S. 124: 18-33.
- Sertkaya, O. F. (1996), *Bolsunğıl Tep Dediler*, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, (26 Eylül 1988-3 Ekim 1988), Ankara: 135-142.
- Shibatani, M. (1985), *Passives and Related Constructions: A Prototype Analysis*, *Language*, Vol. 61: 821-848.

- Şimşek, R. (1987), *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon: Kuzey Matbaası.
- Tilbe, A. (2009), *Nedim Gürsel'in Allah'ın Kızları'nda Yapısal ve İzleksel Öğeler*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi: 41, Erzurum.
- Timurtaş, F.K. (1999), *Osmanlı Türkçesi Grameri*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- (2005), *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, Ankara: Akçağ.
- Tokatlı, S. (2005), *Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde "Ki" ve "Kim" Bağlama Edatı ve İlgili Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yüklediği Görevler*, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1): 133-148.
- Toklu, O. (2003), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Akçağ.
- Toparlı, R., Çöğenli, M.S., Yanık, N. H. (1999), *El-Kavaninü'l-Külliyeye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara: TDK Yayınları.
- Toprak, F. (2011), *Yabancılarla Türkçe Öğretimi Kitaplarındaki Okuma Parçaları ve Diyaloglar Üzerine Bir Değerlendirme*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 29: 11-24.
- Tortop, N. (1994), *Personel Yönetimi*, Ankara: İlk-San Matbaası.
- TSK İç Hizmet Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf> (Erişim Tarihi: 10.05.2013).
- Tulum, M. (1986), *Yeni İmlâ Kılavuzu*, İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı.
- Turan, Z. (1999), *Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 13: 73-85.
- Tülbentçi, F. F. (1977), *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Türkyılmaz, F. (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Ankara: TDK.
- Ullian, R. (1978), *The Nature of Future Tenses, in Universals of Human Language*, Vol: 3, (ed. by Joseph Greenberg), Stanford University Press: 83-124.
- Usta, Ç. (2005), *Mizah Dilinin Gizemi*, Ankara: Akçağ.
- Uysal, S.S. (1979), *Yabancılarla Türkçe Dersleri: Konuşma, Okuma, Yazma ve Dilbilgisi (1)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Okulu Yayınları.
- Uztağ, F. (2003), *Halkla İlişkiler ve İletişim*, Eskişehir: AÖF.
- Uzun, M. (2009), *Tahsin Yücel'in "Kumru ile Kumru" ve "Dönüşüm" Eserlerinde -()yor Eki*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Uzun, N. E. (2004), *Dilbilgisinin Temel Kavramları*, İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Üçok, N. (1947), *Genel Dilbilim*, Ankara: AÜDTCF Yayınları.

- Üstüner, A. (1998), *Cümlelerin Öğeleri Konusundaki Karışıklıklar*, Türk Dili Dergisi, S. 553: 18-30.
- (2000), *Türkçede + A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kullanılışı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1): 189-206.
- Üstünova, K. (2004), *Dilek Kiplerinde Zaman Kavramı*, Türk Dili, S. 635: 678-686
- (2005), *Türkçede Zaman Kavramı ve İşlenişi*, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 6, S. 9: 187-201.
- (2006), *Yüklem Yalnız Özneyi mi İçinde Taşır?*, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 11: 241-250.
- Vardar, B. (Yön.) (1980), *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Weinert, F. (2005), *The Scientist as Philosopher: Philosophical Consequences of Great Scientific Discoveries*: Springer.
- Wilson, D., Sperber, D. (1988), *Mood and the Analysis of Non-Declarative Sentences*, Human Agency: Language, Duty and Value, (ed. by J. Dancy, J. Moravcsik and C. Taylor), Stanford: Stanford University Press: 77-101.
- Wrátil, M. (2003), *On the Licensing and Recovering of Imperative Subjects*, Proceedings of the 11th Conference of the Student Organisation of Linguistic in Europe, Leiden: Sole:1-14.
- Wright, G. H. (1951), *An Essay in Modal Logic*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Yamakawa, K. (1966), *The Imperative Accompanied by the Second Personal Pronoun*, Hitotsubashi Journal of Arts and Sciences 7: 6-25.
- Yaman, E. (1992), *Türkçede Kip ve Zaman Kavramları*, Dil Dergisi, S. 6, Ankara: 55-63.
- Yazıcı Ersoy, H. (2011), *Başkurt Türkçesinde –sX, -hAnA Kiplik İşaretleyicileri*, Dil Araştırmaları Dergisi, S. 8: 51-76.
- Yılmaz, A. (2010), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi*, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 9 (20-21), İzmir: 191-212.
- Yüksel, Z. (2006), *Kırım Tatarcasında "Dep" Yapısı ve İşlevleri*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 20: 37-47.
- Zakariasson, D. (2011), *The Function of Non-canonical Imperatives in the Languages of Europe*, Bachelor's Thesis, Uppsala University Department of Linguistics and Philology.
- Zanuttini, R., (2008), *Encoding the Addressee in the Syntax: Evidence from English Imperative Subjects*, Natural Language and Linguistic Theory, 26: 185-218.
- Zanuttini, R., Pak, M., Portner, P. (2012), *A Syntactic Analysis of Interpretive Restrictions on Imperative, Promissive, and Exhortative Subjects*, Natural Language and Linguistic Theory, 30 (4): 1231-1274.

Zhang, S. (1990), *The Status of Imperatives in Theories of Grammar*, Doctoral Dissertation, University of Arizona.

B- ÖRNEKLERİN ALINDIĞI KAYNAKLAR

- A, Elif Şafak (2009), *Aşk*, İstanbul: Doğan Kitap.
- AA, Bekir Onur (2005), *Anılardaki Aşklar: Çocukluğun ve Gençliğin Psikoseksüel Tarihi*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- ABE, Süleyman Diyaroğlu (2005), *Alevilik, Batınlık, Ezoterizm*, İstanbul: Chiviyazıları.
- AÇ, Utkan Kocatürk, *Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe: Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler, Araştırmalar, Belgeler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- AÇS, Abdurrahman Özgen (1978), *Ateş: Çanakkale ve Sakarya Meydan Muharebelerinde Atatürk'ün Büyük Zaferleri, 9 Eylül 1922 ve Kurtuluş*, İstanbul: Bayraktar Yayınevi.
- ADD, Samiha Ayverdi (2007), *Arkamızda Dönen Dolaplar*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- AİOB, Baki Öz (1995), *Alevilik ile İlgili Osmanlı Belgeleri*, İstanbul: Can Yayınları.
- AK, Dursun Gürlek (2008), *Ayaklı Kütüphaneler*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- AM, Ali Akpınar, Katja Zehrfeld (2008), *Anatolian Myths (Anadolu Efsaneleri)*, Germany: BOD.
- AR, Elif Şafak (2008), *Araf*, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- AS, Işın Sigel (2009), *Aaa, Siz Hiç Türklere Benzemiyorsunuz*, Ankara: Havuz Yayınları.
- ATE, Mehmet Mollaosmanoğlu (2007), *Ataerkil / Müdahalenin Romanı*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- ATS, İsmet Bozdağ (1975), *Atatürk'ün Sofrası*, İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- AO, Yusuf Atılğan (1987), *Anayurt Oteli*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AOL, Bensiyon Pinto (2008), *Anlatmasam Olmazdı*, İstanbul: Doğan Kitap.
- B, *Türk Tarih Kurumu Belleten* (1981), Ankara: TTK Basımevi.
- BAK, Orhan Pamuk (1999), *Benim Adım Kırmızı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BAYA, J. L. Wallach (1977), *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya Alman Askeri Heyetleri, 1835–1919*, Çev: Fahri Çeliker, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- BBBM, Yılmaz Özdil, Beşi Beş Kuruştan Beş Maaş Kaç Yumurta Eder?, Hürriyet: 15 Aralık 2010.
- BBİ, Çetin Yetkin (2004), Atatürk: Ben de Bir İnsanı, İstanbul: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- BD, Nihal Atsız, Bozkurtlar Diriliyor, <http://dosya.nihal-atsiz.com/kitaplar/bozkurtlar-diriliyor.pdf> (Erişim Tarihi: 19.02.2013).
- BE, Ahmet Ümit (2012), Bab-ı Esrar, İstanbul: Everest Yayınları.
- BEL, Jonathan Carroll (2008), Beyaz Elmalar, İstanbul: İthaki.
- BG, Çetin Altan (1972), Büyük Gözaltı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- BİT, Zuhuri Danışman (1969), Büyük İslam Tarihi, C. 4, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- BO, Orhan Kemal (1971), Boyacı, İstanbul: Sinan Yayınevi.
- BÖ, Nihal Atsız, Bozkurtların Ölümü, <http://kozantarihvekutuphanecilikkulubu.tr.gg> (Erişim Tarihi: 05.04.2013).
- BÖİA, İskender Pala (2012), Babil'de Ölüm, İstanbul'da Aşk (Cep Boy), İstanbul: Kapı Yayınları.
- BP, Elif Şafak (2006), Baba ve Piç, İstanbul: Metis Yayınları.
- BPS, Samim Kocagöz (2000), Bir Pazar Sabahı, Lese- und Übungsbuch Türkisch: Mit Vokabular und Erläuterungen, (Haz: Hayrettin Seyhan), Norderstedt: Books on Demand.
- BSBG, Ahmet Ümit (2012), Bir Ses Böler Geceyi (Cep Boy), İstanbul: Everest Yayınları.
- BU, Raymond E. Feist (2007), Büyücü Usta - Gedik Savaşları Efsanesi İkinci Kitap, İstanbul: İthaki Yayınları.
- CA, (2008), Mehmet Mollaosmanoğlu, Cennet Ayracı, İstanbul: Goa Basın Yayım.
- CH, M. Turhan Tan (1938), Osmanlı Rasputini Cinci Hoca, İstanbul: Sühulet.
- CÖ, Metin Aktaş (2004), Cennetin Ölümü, Ankara: Tudem Kültür.
- Ç, Ali H. Neyzi (1992), Çoban, İstanbul: Cem Yayınevi.
- ÇA, M. Niyazi Özdemir (1977), Çağımızın Âşıkları, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- ÇÇ, A. Alper Akçam (2004), Çalı Çiçeği, Ankara: Tudem Kültür.
- D, Fırat Kızıltuğ (2005), Dilbeste, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- DA, Behzat Ay (1966), Dor Ali, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- DER, (2004), Dergah: Edebiyat, Sanat, Kültür Dergisi, C. 15, İstanbul: Dergah Yayınları.
- DK, Füsün-Altan Erbulak (1989), Delikır ile Kırmızı Başlıklı Seyirci, İstanbul: Güneş Yayınları.
- DT, Nihad Sami Banarlı (2007), Devlet ve Devlet Terbiyesi, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- DY, Kemal Tahir (2005), Dullar Yetişmedi, İstanbul: İthaki Yayınları.
- E, Deniz Karakurt (2009), Elma, İstanbul: Cinius Yayınları.
- EA, Eşeğin Ayağı, <http://mustafamehir.blogspot.com/2010/02/essegin-ayagi.html> (Erişim Tarihi: 18.12.2012).
- ED, Samiha Ayverdi (2009), Ezeli Dostlar, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- EDK, Ekrem Güneş (2005), Erken Düşen Kar, Ankara: Tudem Yayınları.
- EF, Reşit Haylamaz (2013), Efendimiz, İstanbul: Muştu Yayınları.
- EG, Cengiz Aytmatov (2006), Elveda Gülsarı, Yüz Yüze, Cemile, Oğulla Görüşme, Askerin Oğlu, İstanbul: Cem Yayınevi.
- EŞ, Taşköprüzade (2007), Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Çev: Mecdi Mehmet Efendi, İstanbul: İz Yayıncılık.
- F, İlyas Kara (2008), Fedai: Cepheden Sehpaya Yakup Cemil, İstanbul: Çatı Kitapları.
- Fİ, Abdülhak Hamit Tarhan (1959), Finten, Haz: Ahmet Muhip Dranas, Ankara: Maarif Basımevi.
- FSM, Zuhuri Danışman (1969), Fatih Sultan Mehmet, Cilt: 1-3, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- G, Erol Toy (1976), Gözbağı, İstanbul: May Yayınları.
- GCK, Muzaffer İzgü (1970), Gecekondu, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GK, A. Özenç Çağlar (2008), Günah Kuşları, İstanbul: Havuz Yayınları.
- GS, Hakkı Özkan (1976), Grevden Sonra, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- GÖ, Kemal Tahir (2008), Göl İnsanları, İstanbul: İthaki Yayınları.
- GU, Cengiz Aytmatov (2006), Gün Uzar Yüzyıl Olur, İstanbul: Cem Yayınevi.
- H, Hürriyet, 17 Mart 2013.
- HG, Samiha Ayverdi (2008), Hey Gidi Günler Hey, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- HH, Ergun Sav (1974), Halk Hikayeleri, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ID, Fakir Baykurt (2002), Irazca'nın Dirliği, İstanbul: Adam Yayınları.

- İ, Elif Şafak (2011), İskender, İstanbul: Doğan Kitap.
- İA, Muzaffer İzgü (1992), İt Adası, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İH, Ahmet Ümit (2010), İstanbul Hatırası, İstanbul: Everest Yayınları.
- İMÇ, Nazım Dündar Sayılan (2003), İstiklal Madalyalı Çocuk, İstanbul: Kafdağı Kitapları.
- İSK, Sevhan Beğendi (2005), İstanbul'un Sokak Kardelenleri, Ankara: Tudem Kültür.
- İŞ, Semiha Ayverdi (2004), İnsan ve Şeytan, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- İZ, Samim Kocagöz (1973), İzmir'in İçinde, İstanbul: Sinan Yayınevi.
- K, Hande Altaylı (2012), Kahperengi, İstanbul: Doğan Kitap.
- KA, Halide Edip Adivar (2010), Kalp Ağrısı, İstanbul: Can Yayınları.
- KAD, Haldun Taner (1964), Keşanlı Ali Destanı, İzlem Yayınları.
- KAF, Ahmet Şentürk (1976), Kafkaslı: Kafkasya'dan Çıkarılanların Dramı, İstanbul: Çığır Yayınları.
- KB, Yusuf Has Hacıp (2006), Kutadgu Bilig, Çev: Reşid Rehmeti Arat, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- KBA, Emin Pazarcı (2005), Kurt Bakışı, İstanbul: Burak Yayınları.
- KDM, Dursun Gürlek (2008), Kültür Dünyamızdan Manzaralar, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- KEÜ, Sabahattin Eyüboğlu (1979), Köy Enstitüleri Üzerine, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kİ, Gülriz Sururi (1978), Kıldan İnce Kılıçtan Keskince, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- KK, Bahaeddin Özkişi (1974), Köse Kadı, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- KN, Bahattin Yıldız (2008), Kimlik No 666, Adana: Karahan Kitabevi.
- KP, Ömer Faruk Toprak (1975), Karşı Pencere, İstanbul: Cem Yayınevi.
- KPİ, Oğuz Özdeş (1976), Karapence'nin İntikamı, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- KS, Zeliha Akçagüner (2005), Kuyudaki Sır, Ankara: Tudem Kültür.
- KU, Füruzan (1972), Kuşatma, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KUK, Kemal Tahir (2005), Kurt Kanunu, İstanbul: İthaki Yayınları.
- KYG, Ahmet Altan (2001), Kılıç Yarısı Gibi, İstanbul: Can Yayınları.
- LD, Randall Garrett (2004), Lord Darcy: Büyücüler Geçidi, Çev: Kemal B. Özbek, İstanbul: İthaki Yayınları.
- LG, S. Eriş Ülger (2005), Latife Gazi, Mustafa Kemal, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- LGZ, Engin Salgut (2005), Leyleklerin Gitme Zamanı, Ankara: Tudem Kültür.
- M, Muzaffer Buyrukçu (1971), Mağara: Hikâyeler, İstanbul: E Yayınları.

- MB, Sinan Akpınar (2009), Mahşerde Buluştur: Kendi Yayını.
- ME, Ahmet Durmuş (2006), Makedonya'dan Esintiler, Üsküp: Logos-a
- MH, Aziz Nesin (2009), Mum Hala, İstanbul: Nesin Yayınevi.
- MM, Orhan Pamuk (2008), Masumiyet Müzesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MMU, Mustafa Halit Umar (2004), Martılar Mavi Uçar, Rotterdam: Öz Yapım-Havuz Yayınları.
- MT, Reşat Nuri Güntekin (1969), Miskinler Tekkesi, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- MY, Joseph Heller (2006), Madde 22, Çev: Niran Elçi, İstanbul: İthaki Yayınları.
- NA, Nazan Bekiroğlu (2012), Nar Ağacı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- NDK, Vecdi Çıracıoğlu (2003), Nehirler Denize Kavuştuğunda, İstanbul: İthaki Yayınları.
- OB, Ekrem Güneş (2005), Annem Babam Okul Birincisi, Ankara: Tudem Yayıncılık.
- OG, Halil Gülel (2008), Oyuna Geldik, Ankara: Havuz Yayınları.
- OV, Orhan Veli Kanık (1956), Orhan Veli: Bütün Şiirleri, İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Ö, Burhan Günel (1972), Ökse, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÖC, Gogol (1995), Ölü Canlar, İstanbul: Cem Yayınevi.
- ÖE, Aziz Nesin (1958), Ölmüş Eşek, İstanbul: Düşün Yayınevi.
- ÖGE, Fakir Baykurt (2002), Özyaşam: Genç Emekli, İstanbul: Papiürs Yayınları.
- ÖM, Nesrin Özyaycı (2008), Ölmeseydi, Öz Yapım-Havuz Yayınları.
- P, Canan Tan (2003), Piraye, İstanbul: Altın Kitaplar.
- S, Amin Maalouf (2001), Semerkant, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SA, Şevket Bulut (1974), Sarı Arabalar, İstanbul: Hareket Yayınları.
- SD, Kemal Tahir (2007), Sağırdere, İstanbul: İthaki Yayınları.
- SE, Rezaizade Mahmut Ekrem (1997), Saime, Rezaizade Mahmut Ekrem'in Bütün Eserleri, Haz: İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- SG, Akın Tekin (2002), Sahipsiz Gezegen 1, İstanbul: Dönence.
- SGA, Sabah Gazetesi, http://www.sabah.com.tr/fotohaber/dunya/modern_caga_yuz_vermeyen_tarikat_amishler/23753 (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2010).
- SH, Evliya Çelebi (1985), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. 8, Haz: Tevfik Temelkuran, Mümin Çevik, Necati Aktaş, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

- SI, Nazende İnce, Sabit İnce (1999), Sırlı Söz Suskun Satırlar, Kayseri: Anasam Yayınları.
- SÖ, Fakir Baykurt (1979), Sınırdaki Ölü, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ŞÇT, Turgut Özakman (2005), Şu Çılgın Türkler, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ŞK, Tayfun Pirselimoglu (2005), Şehrin Kuleleri, İstanbul: İthaki Yayınları.
- ŞN, Mevlana Abdurahman Cami (2009), Şevahidü'n-Nübüvve, Peygamberlik Müjdeleri, Tercüme: Mahmud Bin Osman Lamii Çelebi, İstanbul: Hakikat Kitabevi.
- ŞR, Niyazi Ahmet Banoğlu (1964), Şahin Reis, İstanbul: Ak Kitabevi.
- ŞS, İskender Pala (2010), Şah-Sultan, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ŞT, Berna Özben, Emine Erdoğan, Yeşim Demircan, Şımartan Tatlar: Mezeler ve Zeytinyağlılar, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- TAO, Burhanettin Asutay (1961), Türkiye Bir Amerika Olabilir, İzmir: İstiklal Matbaası.
- TBC, Lloyd Balderston Swift, Selman Ağralı (1966), Turkish: Basic Course, Washington: Department of State.
- TC, Mesud Cemil, Uğur Derman (2002), Tamburi Cemil Bey'in Hayatı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- TDM, Orhan Serengil (1980), Türk ve Dünya Mizahından Fıkralar, İstanbul: Volkan Yayınevi.
- TET, Nihal Atsız (1943), Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Işık Basımevi.
- TM, Hilmi Yücebaş (1958), Türk Mizahçıları, Nüktedanlar ve Şairler, İstanbul: Ahmet Halid Kitabevi.
- TO, Jean-Paul Sartre (2007), Toplu Oyunlar, İstanbul: İthaki Yayınları.
- TTOA, Samiha Ayverdi (1999), Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- TS, Memduh Şevket Esendal (1965), Temiz Sevgiler, Ankara: Dost Yayınları.
- OK, Muharrem Ergin (1996), Orhun Kitabeleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ü, Ahmet Yüksel Özemre (2007), Üsküdar Ah Üsküdar, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- ÜÖ, Kemal Tahir (2006), Üstadın Ölümü (Bütün Öyküleri 3), Haz: Sevengül Sönmez, İstanbul: İthaki Yayınları.
- V, İlhan Tarus (1957), Var Olmak, İstanbul: Varlık Yayınevi.

- VA, Fahir İz (1958), On Dokuzuncu Yüzyıl Başında Yazılmış Bir Türkçe Piyes: Vakayi-i Acibe ve Havadis-i Garibe-i Kefşger Ahmed, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 8: 44-72.
- VO, Meltem Sözer (2012), Var Oluş, Yok Oluş, İstanbul: İkinci Adam Yayınları.
- YA, Kemal Tahir (2005), Yol Ayrımı, İstanbul: İthaki Yayınları.
- YC, Halide Edip Adıvar (1957), Yolpalas Cinayeti, İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Yayınları.
- YÇ, N. Zeki Gezer, Kemal Gözler (2003), Yeniçiftlik Beldesi: Tarihi, Ekonomisi, Sosyal ve Kültürel Özellikleri, Bursa: Ekin Kitabevi.
- YDGB, Yaşar Kemal (1963), Yer Demir Gök Bakır, İstanbul: Güven Yayınevi.
- YG, Yeni Gündem, books.google.com.tr/books?id=XVEoAQAAMAAJ (Erişim Tarihi: 23.12.2012).
- YH, Ülkü Tamer (2005), Yaşamak Hatırlamaktır, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- YK, Gülten Dayıoğlu (1998), Yeşil Kiraz 1, Yapı Kredi Sanat Yayınları.
- YKA, Cengiz Dağcı (1966), Yurdunu Kaybeden Adam, İstanbul: Varlık Yayınları.
- YP, Oğuz Özdeş (1969), Yavuz'un Pençesi: Büyük Türk Romanı, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- YTK, Vedat Türkali (2009), Yalancı Tanıklar Kahvesi, İstanbul: Turkuvaz Kitap.
- Z, Melike İnci (2010), Zamansız, <http://books.google.com.tr> (Erişim Tarihi: 25.11.2012).

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Eskişehir’de dünyaya geldi. İlk, orta, lise öğrenimini memleketinde tamamladı. 1993 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümüne girdi. 1997 yılında mezun oldu. 2004 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi’nde yüksek lisansını tamamladı. Yüksek lisans çalışmasını “Mizah Dilinin Gizemi” adıyla kitaplaştırdı.

2007 yılında Kırıkkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalı, Türk Dili alanında doktora eğitimine başladı. Yaptığı çalışmalar, Bilig, Karam gibi dergilerde yayımlandı. Şu anda Rize Fener Lisesi’nde edebiyat öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir çocuk sahibidir.